

วรรณกรรมท้องถิ่น เพชรบุรี
สาขาวิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยราชภัฏ

หนังสือชุด

ชนมณีนดา มีทรัพย์
รัชนิพร ศรีวารินทร์
สุทธิดา ศรีสุข
อังคณา สุขเอี่ยม

ปริวรรตเอกสารโบราณ

วรรณกรรมจากสมุดข่อย เรื่อง หงส์ยนต์
ฉบับวัดป่าอม อ.เมือง จ.เพชรบุรี

นางสาวชนมณีภา มีทรัพย์

นางสาวรัชนีพร ศรีวารินทร์

นางสาวสุทิตา ศรีสุข

นางสาวอังคณา สุขเอี่ยม

นักศึกษาสาขาวิชาภาษาไทย รหัสชั้นเรียน ๕๖๔๑-๐๑/๕

ที่ปรึกษา

อาจารย์แสนประเสริฐ ปานเนียม

เอกสารฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยาวรรณกรรมท้องถิ่นเพชรบุรี (๑๕๔๓๐๖)
สาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบุรี

คำนำ

วรรณกรรมสมุดข่อย เรื่อง หงส์ยนต์ (ฉบับเพชรบุรี) ฉบับนี้เป็นวรรณกรรมไทยที่แต่งขึ้นในสมัยโบราณ สันนิษฐานว่าน่าจะเกิดขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เนื่องจากคำบางคำที่พบเป็นคำโบราณที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น มีเนื้อหามุ่งเน้นให้ความสนุกสนาน สอดแทรกคติธรรม และการดำเนินชีวิต และอื่นๆอีกมากมาย นอกจากนี้วรรณกรรมสมุดข่อย เรื่องหงส์ยนต์ ยังสะท้อนให้เห็นสภาพสังคมที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น นับว่าเป็นวรรณกรรมที่มีคุณค่าอีกหนึ่งเรื่องที่ควรค่าแก่การเก็บรักษาไว้

คณะผู้จัดทำขอกราบขอบพระคุณอาจารย์แสนประเสริฐ ปานเนียม อาจารย์ประจำวิชาวรรณกรรมท้องถิ่นเป็นอย่างยิ่ง ที่ได้ให้คำปรึกษาและชี้แนะแนวทางในการจัดทำปริวรรตสมุดข่อยฉบับนี้ จึงทำให้งานปริวรรตฉบับนี้ประสบความสำเร็จไปได้ด้วยดี และการน้อมสการขอบพระคุณเจ้าอาวาสวัดป้อม ต.ท่าราบ อ.เมือง จ.เพชรบุรี ที่ให้ความเมตตาให้นำสมุดข่อยฉบับนี้มาปริวรรตจนเสร็จสมบูรณ์

คณะผู้จัดทำ

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
คำนำ	ก
สารบัญ	ข
บทนำ	๑
ลักษณะคำประพันธ์	๒
เนื้อเรื่องย่อ	๕
คุณค่าของวรรณกรรม	๗
คุณค่าด้านวรรณศิลป์	๗
คุณค่าด้านสังคม	๒๓
หนังสือ	๓๐
ภาคผนวก	๙๔

ศูนย์ข้อมูลศิษย์และวรรณกรรมภาษาไทยปริวรรต

บทนำ

วรรณกรรมสมุดข่อย เรื่อง หงส์ยนต์ (ฉบับเพชรบุรี) ฉบับนี้เป็นวรรณกรรมไทยที่แต่งขึ้นในสมัยโบราณ สันนิษฐานว่าน่าจะเกิดขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เนื่องจากคำบางคำที่พบเป็นคำโบราณที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น มีเนื้อหามุ่งเน้นให้ความสนุกสนาน สอดแทรกคติธรรม และการดำเนินชีวิต และอื่น ๆ อีกมากมาย นอกจากนี้วรรณกรรมสมุดข่อย เรื่องหงส์ยนต์ ยังสะท้อนให้เห็นสภาพสังคมที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น นับว่าเป็นวรรณกรรมที่มีคุณค่าอีกหนึ่งเรื่อง

ต้นฉบับของวรรณกรรมฉบับนี้เป็นสมุดไทยขาว มีขนาดความกว้าง ๑๑.๕ ซม. ความยาว ๓๕.๘ ซม. เขียนด้วยหมึกสีดำ ในหนึ่งหน้ากระดาษของหน้าต้นเขียนทั้งหมด ๑๐ บรรทัด ส่วนในหน้าปลาย เขียนทั้งหมด ๑๒ บรรทัด รูปแบบการเขียนมีลักษณะเขียนจากด้านซ้ายไปด้านขวา ทุกหน้า วรรณกรรมสมุดข่อย เรื่อง หงส์ยนต์ แต่งเป็นคำประพันธ์ประเภทกาพย์ยานี ๑๑ กาพย์ฉบับ ๑๖ และกาพย์สุรางคนางค์ ๒๘ มีจำนวนหน้าทั้งสิ้น ๕๒ หน้า(แต่เป็นฉบับไม่สมบูรณ์เนื่องจากมีหน้าต้นและหน้าปลายบางส่วนขาดหายไป และบางส่วนชำรุดเสียหาย) ปัจจุบันสมุดข่อยเรื่อง หงส์ยนต์ เก็บรักษาอยู่ที่วัดป้อม ต.ท่าราบ อ.เมือง จ.เพชรบุรี เมื่อพิจารณาจากลักษณะของตัวอักษรและลักษณะการเขียนการสะกดคำแล้ว สันนิษฐานว่า ฉบับที่ได้ปริวรรตฉบับนี้น่าจะเป็นฉบับคัดลอกโดยสังเกตได้จากถ้อยคำ การเว้นวรรคตอน และลักษณะคำประพันธ์บางบทมีสัมผัสไม่ตรงฉันทลักษณ์ บางบทมีการตัดตก แต่ยังคงมีความไพเราะ

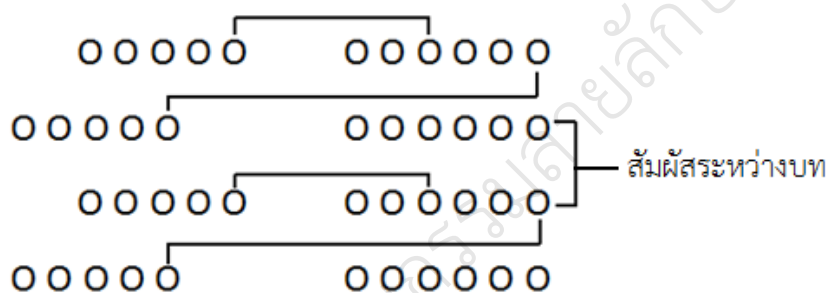
เนื้อหาที่ปรากฏในสมุดข่อย เรื่องหงส์ยนต์ (ฉบับเพชรบุรี) แสดงให้เห็นว่าผู้แต่งวรรณกรรมเรื่อง หงส์ยนต์ ต้องการสั่งสอนประชาชนให้รู้จักการประพฤติปฏิบัติตนให้เหมาะสมตามขนบธรรมเนียมประเพณี โดยนำเสนอเนื้อเรื่องผ่านบทร้อยกรองที่เรียงร้อยกันผูกเป็นเรื่องราวที่ให้ความสนุกสนานแก่ผู้อ่านเป็นอย่างมาก

ลักษณะคำประพันธ์

วรรณกรรมสมุดข่อยเรื่อง หงส์ยนต์(ฉบับเพชรบุรี) เป็นวรรณกรรมประเภทกลอนสวด ซึ่งประกอบด้วย คำประพันธ์กาพย์ ๓ ประเภท คือ กาพย์ยานี ๑๑ กาพย์ฉับ ๑๖ และกาพย์สุรางคนางค์ ๒๘ มีรายละเอียดดังนี้

๑. กาพย์ยานี ๑๑

วราภรณ์ บำรุงกุล (๒๕๔๒ : ๙๙) กล่าวว่า กาพย์ยานี หนึ่งบาทมี ๒ บาท เรียกบาทเอกและ บาทโท แต่ละบาทมี ๒ วรรค วรรคหน้ามี ๕ คำ วรรคหลังมี ๖ คำ หนึ่งบาทมี ๑๑ คำ (การเรียกชื่อ กาพย์ยานี ๑๑ มาจากจำนวนคำในหนึ่งบาท) คำสุดท้ายวรรคที่ ๑ บาทที่ ๑ สัมผัสกับคำที่ ๓ ของ วรรคที่ ๒ บาทที่ ๑ และคำสุดท้ายวรรคที่ ๒ บาทที่ ๑ สัมผัสกับคำสุดท้ายวรรคที่ ๑ บาทที่ ๒

ตัวอย่าง

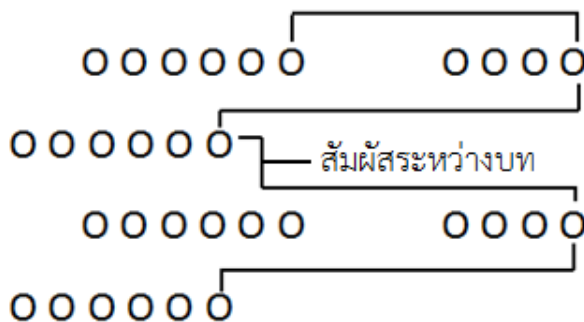
ครั้นแล้วกลับคืนไป
รักหงส์เป็นนักรหา
แต่ขึ้นไปหลายคน
ให้กลัวตัวสั้นไป

ขึ้นไม่ได้เป็นหลายครา
สุดปัญญาจะขึ้นไป
เทพอยู่บนเขาดลใจ
ขึ้นไม่ได้ห้วงลงมา

(หงส์ยนต์ ฉบับเพชรบุรี)

๒. กาพย์ฉับ ๑๖

วราภรณ์ บำรุงกุล (๒๕๔๒ : ๑๐๐) กล่าวว่า กาพย์นี้มีชื่อว่า ฉับ หรือบางที่เขียนเลข ๑๖ ไว้ ข้างหน้า เพราะกาพย์นี้มีคำ ๑๖ คำ ในหนึ่งบท แบ่งเป็น ๓ วรรค วรรคแรกมี ๖ คำ วรรคที่สองมี ๔ คำ และวรรคที่สามมี ๖ คำ

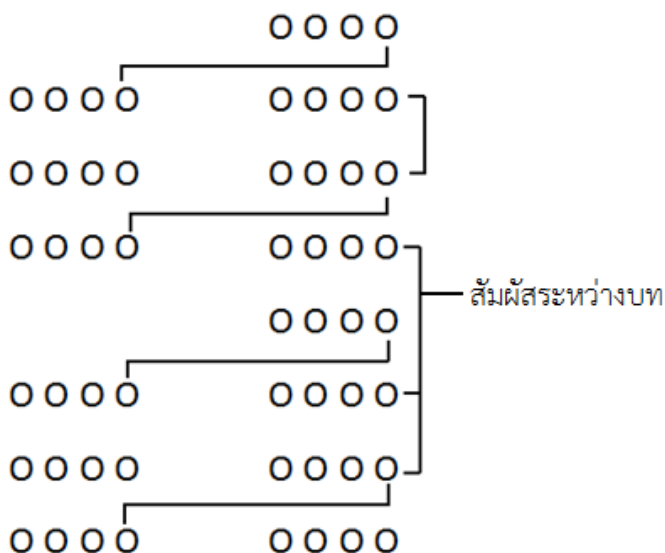
ตัวอย่าง

ร้อนอยู่ในกลางเวหน	เห็นพระจุมพล
ชัถยนต์อยู่บนเวหา	
พระองค์จึงร้องลงมา	บอกท้าวเบญจา
ตัวข้าใช้ลูกปุโรหิต	

(หงส์ยนต์ ฉบับเพชรบุรี)

๓. กาพย์สุรางคนางค์ ๒๘

มะเนาะ ยูเด็น และวันเนา ยูเด็น (๒๕๔๘: ๗๖) ได้กล่าวไว้ว่า ฉันทลักษณ์ของกาพย์สุรางคนางค์ ๒๘ ๑ บท มี ๗ วรรค วรรคละ ๔ พยางค์ รวม ๑ บท มี ๒๘ พยางค์ มีสัมผัสบังคับ คำสุดท้ายของวรรคที่ ๑ สัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ ๒ คำสุดท้ายของวรรคที่ ๓ สัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ ๕ คำสุดท้ายของวรรคที่ ๔ สัมผัสกับคำที่ ๒ ของวรรคที่ ๕ คำสุดท้ายของวรรคที่ ๕ สัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ ๖ และคำสุดท้ายของวรรคที่ ๗ ส่งสัมผัสระหว่างบทไปยังคำสุดท้ายของวรรคที่ ๓ หรือ ๕ ของบทถัดไป กาพย์สุรางคนางค์ ได้ชื่อว่าสุรางคนางค์ ๒๘ เพราะ จำนวนพยางค์ใน ๑ บท มี ๒๘ พยางค์

ตัวอย่าง

คอยพระภูธร	เย็นลงรอนรอน
มีดค้ำลงแล้ว	จนเข้าสนธยา
มาถึงลูกยา	นางแก้วเมียอา
	ไว้ในกลางไพร
นวลนางเทวี	เที่ยงคืนราตรี
เจ้ากลัวสิงห์สัตว์	ครวญคร่ำรำไร
แต่กันแสงให้	ทีในซึ้งไพร
	อยู่ริมพฤษภา
	(หงส์ยนต์ ฉบับเพชรบุรี)

ศูนย์ข้อมูลศิษย์และวารสารมลายูลัยลักษณ์เพชรบุรี

เนื้อเรื่องย่อ

เนื้อเรื่องส่วนต้นของวรรณกรรมสมุดช้อย เรื่อง หงส์ยนต์ ฉบับที่ได้ศึกษานี้ได้ขาดหายไป ผู้ศึกษาจึงไม่สามารถทราบเนื้อหาดังกล่าวได้ แต่เนื่องจากเนื้อหาส่วนที่ปรากฏได้เล่าย้อนกลับไปถึงเรื่องในอดีตบางส่วน ผู้ศึกษาจึงจะขอกล่าวถึงเนื้อเรื่องหงส์ยนต์ในส่วนที่ขาดหายไปในตอนต้นเพื่อให้ผู้อ่านได้เข้าใจในเนื้อเรื่องหงส์ยนต์อย่างสมบูรณ์ ซึ่งได้รับฟังเรื่องดังกล่าวมาจากอาจารย์ที่ปรึกษาวิชาคติชน อาจารย์แสนประเสริฐ ปานเนียม ดังต่อไปนี้

เมืองไพโรจิตมีกษัตริย์ครองเมืองชื่อว่าท้าวอาทิตย์ มีมเหสีชื่อนางแก้วสัจจา มีสนมมากมายแต่ไม่มีโอรส ท้าวอาทิตย์กับนางแก้วสัจจาและนางสนมจึงไปบวงสรวงขอโอรสแต่ก็ไม่มีใครได้โอรส ต่อมา นางแก้วสัจจาฝันว่าพระอินทร์เอาดวงแก้วมาส่งให้นาง นางชมดวงแก้วอยู่ได้ไม่นานก็หลุดลอยไปที่อื่น แล้วได้ลอยกลับมาหานางอีกครั้ง พร้อมกับดอกไม้และดวงดาว พอรุ่งเช้านางแก้วสัจจาก็เข้าเฝ้า โหรงก็ทำนายว่าจะได้โอรสแต่ต้องพลัดพรากจากบ้านเมืองและจะกลับพร้อมกับฉายาและโอรส ต่อมา นางแก้วสัจจาประสูติโอรสชื่อว่าสุวรรณทกุมาร สุวรรณทกุมารอายุได้ ๑๖ ปีท้าวอาทิตย์จะให้ครองเมือง แล้วก็มียกษัตริย์ต่าง ๆ ส่งพระราชธิดามาให้สุวรรณทกุมารเลือกแต่ไม่พอใจนายช่าง สร้างหงส์ยนต์แล้ว นำมาถวายท้าวอาทิตย์สุวรรณทกุมารเห็นจึงทูลขอหงส์ยนต์เพื่อไปศึกษาความรู้ตามธรรมเนียมของโอรสแล้วเดินทางไปเรื่อย ๆ จนไปถึงเมืองอุดร

เนื้อเรื่องส่วนต้นที่ขาดหน้าไปก็สิ้นสุดเพียงเท่านี้ ต่อไปจะกล่าวถึงเนื้อเรื่องที่ปรากฏในสมุดช้อยหงส์ยนต์ที่นำมาปริวรรต ดังนี้

เมืองอุดรมีกษัตริย์ชื่อว่าท้าวเบญจา มีพระราชธิดาชื่อนางปทุมเกสร มีบุโรหิตชื่อวิณพราหมณ์ สุวรรณทกุมารสนพระทัยในความรู้ของวิณพราหมณ์จึงฝากตัวไปเรียนเมื่อเรียนจบความรู้แล้ว วิณพราหมณ์เอาเข้าไปถวายให้กับท้าวเบญจา เมื่อไปถวายตัวแล้วสุวรรณทกุมารก็ได้เจอกับปทุมเกสร ก็ได้แอบรักใคร่ชอบคอกัน ก็จับหน้าตั้นเพียงเท่านี้

จนในที่สุดได้ตั้งครุฑ ท้าวเบญจาก็สงสัยจึงทำอุบาย จึงจับได้ว่าสุวรรณทกุมารลักลอบเข้าหาประทุมเกสรจึงสั่งให้เพชฌฆาตไปประหาร สุวรรณทกุมารก็ออกอุบายกับเพชฌฆาตว่าหงส์ยนต์อยู่บนต้นไม้ถ้าอยากได้ให้ไปเอา เพชฌฆาตก็ขึ้นไปเอาแต่เอาไม่ได้ สุวรรณทกุมารก็เลยขึ้นไปเอาหงส์ยนต์ เมื่อได้หงส์ยนต์มาแล้วก็มาบิณฑรรอบเมืองเข้าท้าวเบญจา แล้วก็เอาหงส์ยนต์มารับปทุมเกสรแล้วมุ่งหน้ากลับเมืองของตัวเอง ระหว่างนั้นนางปทุมเกสรเจ็บท้องคลอดก็เลยต้องเอาหงส์ยนต์มาจอดกลางป่า พอคลอดแล้วต้องการผิงไฟ สุวรรณทกุมารก็เลยไปหาผิงมาให้ผิง ไปหาผิงได้มาจากเรือสำเภา ขณะที่เดินทางกลับไปไฟได้ไหม้หงส์ยนต์ หงส์ยนต์และสุวรรณทกุมารก็เลยตกลงไปในทะเล สุวรรณทกุมารว่ายน้ำอยู่หลายวันมีเรือสำเภามาช่วยตกลงไปในทะเล นางปทุมเกสรรอสุวรรณทกุมารอยู่ ๗ วันที่ได้ต้นกฤษณา เมื่อไม่เห็นมาเกิดเป็นห่วงจึงออกไปตามหา ทั่งลูกไว้ได้ต้นกฤษณา ระหว่างตามหาท้าวพรหมทัตเสด็จประพาสป่ามาพบเข้าจึงเก็บเอาลูกของนางปทุมเกสรไปเลี้ยงจนโต นางประทุมเกสรกลับมาไม่พบลูก แต่เห็นรอยเท้าคน จึงเดินตามรอยเท้าไป ไปเจอตากับยาย ก็เลยไปอยู่กับตายายร้อยพรรษา มาลัยมาถวายท้าวพรหมทัต จนในที่สุดแล้วท้าวพรหมทัตให้โอรสภคินาเลือกคู่ก็ไม่ยอมเลือกใคร จนในที่สุดก็มาเลือกแม่ของตัวเอง พอมาเลือกแม่ของตัวเองคือนางปทุมเกสร ภคินาก็จะเข้าหาแม่

ของตัวเอง พวก หม่า แมว แพะ ก็ร้องบอกว่าถ้าหยุดกินนมลูกมันจะไปเอาแม่ ก็เลยคุยกันในที่สุดท้ายก็รู้ว่า
ว่าเป็นแม่ของตัวเองแต่ก็อยู่แบบนั้นเพื่อไม่ให้พ่อเลี้ยงตัวเองรู้ว่าเป็นแม่ของตัวเอง

เรื่องราวในสมุดข่อยที่ปริวรรตก็จบเพียงเท่านี้ แต่ทั้งนี้เพื่อความสมบูรณ์ของเรื่องราวจึงจะขอ
อธิบายเพิ่มเติมตามที่ได้รับฟังอาจารย์ที่ปรึกษาได้เล่าให้ฟังดังนี้

มีเรือสำเภาแล่นค้าขายเห็นหงส์ย่นต์ถูกไฟไหม้อยู่กลางทะเลพ่อค้าจึงนำไปถวายทำ
พรหมทัตพร้อมทั้งของบรรณาการอื่น ๆ นางปทุมเกสรพบหงส์ย่นต์ จำได้จึงจำได้ จึงให้พระโอรส
กฤษณาสร้างศาลาเป็นที่พักแก่คนเดินทางพร้อมทั้งให้ ข้าวปลาอาหาร และวาดภาพเรื่องราวของนาง
กับกฤษณาตั้งแต่ต้นจนจบไว้ที่ศาลาให้คนที่มาพักอาศัยได้อ่านกัน เรือสำเภาที่ได้ช่วยสุวรรณทกุมาร
ได้มาค้าขายที่เมืองพาราณสี สุวรรณทกุมารจึงได้ขึ้นจากเรือมาตามหาชยาและพระโอรส ได้เดินทาง
มาพักที่ศาลาจึงได้อ่านเรื่องราวทั้งหมดจึงร้องไห้ คนเฝ้าศาลาเห็นจึงนำตัวไปถวายพระโอรส สุวรรณท
กุมารจึงได้พบกับชยาและโอรส สามกษัตริย์จึงได้ปรึกษากันว่าจะกลับเมืองไพโรจิตนครจึงเขียนเล่า
หนังสือความจริงให้ท้าวพรหมทัตทราบ และสัญญาว่าจะกลับมาหาท้าวพรหมทัตอีก เมื่อกลับถึงเมือง
ไพโรจิตท้าวอาทิตย์กับนางแก้วสัจจาจัดให้มีพิธีรับขวัญสุวรรณทกุมาร นางประทุมเกสร และโอรส
กฤษณา ให้สุวรรณทกุมารกับนางประทุมเกสรครองเมือง แล้วนางประทุมเกสรมีโอรสอีกองค์หนึ่ง
ชื่อว่าปทุมกุมารหลังจากนั้นมีลูกคนที่สอง ต่อมาไม่นานท้าวอาทิตย์และนางแก้วสัจจา สวรรคตทำพิธี
เสร็จแล้ว กฤษณาก็ทูลลาไปเฝ้าท้าวพรหมทัต ท้าวพรหมทัตจึงให้ครองเมืองพาราณสีและให้อภิเษก
สมรสกับพระราชนัดดาของพระองค์ ต่อมาไม่นานท้าวพรหมทัตกับนางสุนันทาก็สวรรคต ฝ่ายเมือง
อุดรเมื่อท้าวเบญจาสวรรคตก็ไม่มีผู้ใดครองเมือง สุวรรณทกุมารจึงให้ปทุมกุมารครองเมืองอุดร
สุวรรณทกุมาร ปทุมเกสรครองเมืองของพ่อแม่ตัวเอง กฤษณาครองเมืองของพ่อเลี้ยง ปทุมกุมารครอง
เมืองเบญจา

เรื่องก็จบบริบูรณ์แต่เพียงเท่านี้

คุณค่าด้านวรรณศิลป์

วรรณกรรมจากสมุดข่อย เรื่องหงส์ยนต์ ฉบับเพชรบุรี มีการใช้ภาษาที่สละสลวยและสละสลวย มีการใช้ศิลปะการเรียบเรียงถ้อยคำให้เกิดสุนทรียรส ทำให้ผู้อ่าน ผู้ฟัง เกิดอารมณ์ความรู้สึกและเห็นภาพตามกวี ซึ่งมีรายละเอียดต่างๆ ดังนี้

กลวิธีการประพันธ์

กลวิธีการประพันธ์ คือ การเรียบเรียงและเลือกสรรถ้อยคำทำให้เกิดความไพเราะงดงาม ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสามารถของกวี วรรณกรรมเรื่องหงส์ยนต์ ฉบับเพชรบุรี มีกลวิธีการประพันธ์ปรากฏ ดังนี้

การสรรคำ

การสรรคำ คือ การเรียบเรียงเลือกสรรถ้อยคำให้เกิดความไพเราะงดงาม

1. การใช้คำซ้ำ

การใช้คำซ้ำ คือ การนำคำที่มีตัวสะกดและความหมายเหมือนกันมาใช้ซ้ำๆ ในที่ใกล้เคียง กัน เพื่อย้ำความหมายของคำให้หนักแน่นมากขึ้นหรือเพื่อให้เกิดความไพเราะ ดังตัวอย่าง

แลดูลูกยา

เร่งเหลียวชะแฉ่ง

แลดูท้าวไท

ทั้งสองกษัตรา

น้ำตาลามไหล

เร่งแลเร่งไกล

ปานนี้จะถึงไหน

(หงส์ยนต์ฉบับเพชรบุรี)

ลูกอินลูกจัน

ทุเรียนมังคุด

ลูกหว่าลูกพลอง

หมากดูกลมากดัน

สารพันกายกอง

ละมุดเนืองนอง

พระเก็บเอามา

(หงส์ยนต์ฉบับเพชรบุรี)

ใจน้องคร่ำครวญ

ใจน้องเป็นทุกข์

ในอกหมกไหม้

ไฉ่ดอกลำดวน

ครวญหาสายใจ

ทุกข์ถึงภูไนย

ไม่เห็นจุมพล

ร้างแล้วมาห่าง
หนใดได้พบ
พ้นจากผัวตน

เศร้าสร้อยคอยเปล่า
หายไปไกลไกล
สายใจใจหาย

หลงอยู่ในดง
หน้าน้องหมองไหม้
หาผัวผัวซ้ำ

นกหกจับหางไหล
วายุภักซ์จับสุพรรณ
กะลิงจับกาหลง
หมู่มงกัจจับพุงแก
นกกะเรียนมาเวียรร้อง
นกแก้วจับแก้วกลาย
ทิ้งทุตจับทิ้งถ่อน
กาจับต้นตุมกา
นกเปล้าจับกิ่งเปล้า
นางนวลจับอยู่นาน
โพระตกจับโพร้อง
สาธิกาจับกาหลง

นกแก้วจับนางแก้ว
อัญชันจับชิงชัน
นกยางจับยอดยาง
จับเกล้าแล้วเข้านอน
หมู่มงกัจจับเสวย
รำแพนจับรำพัน
มีหมู่มงกัจ
ปีกมีมีนา

เห็นดอกกรักร้าง
ห่างน้องกลางหน
พบพระจุมพล
ตนไม่สบาย
เห็นโศกโศกเศร้า
เปล่าใจใจหาย
ไกลแล้วนะฤสหาย
หายไปไม่มา
โอดอกกาหลง
ดงไม้กฤษณา
ไม่เห็นภูวไนยน้องให้ครวญหา
ซ้ำไม่พบเลย

(หงส์ยนต์ฉบับเพชรบุรี)

หงส์ยนต์จับไม้กะทังหัน
นกเขาขันคาคับแค
กาจับปรังเซ็งแซ่
นกคับแคจับแคทราย
นกยูงทองบินผันผาย
แล้วผันผายบินไปมา
แล้วบินว่อนขึ้นเวหา
หมู่มงกัจจับโคคลาน
นกกาเหว่าจับกระวาน
เขาขานจับคันทรง
เสียงกีกก้องในท้องดง
ที่ในดงหิมวันต์

นกกะทาปีกแล้วขันขาน
นกนวลจันทร์จับจันนอน
นกกะกลางแลสลอน
อยู่เรียงเรียงเคียงคู่กัน
มาจับเซยพนมสุวรรณ
มีในชั้นอรัญญา
มาจับโกวิดารา
จับพฤกษาอยู่ไสว

(หงส์ยนต์ฉบับเพชรบุรี)

3. การใช้คำซ้อน

การใช้คำซ้อน เป็นการนำคำที่มีความหมายเหมือนกัน คล้ายกัน หรือประเภทเดียวกันมาเรียงซ้อนกัน เมื่อซ้อนคำแล้วทำให้เกิดความหมายใหม่ขึ้น แต่ยังคงเค้าความหมายเดิมอยู่
วรรณกรรมเรื่องหงส์ยนต์ ฉบับเพชรบุรี มีคำซ้อนปรากฏดังนี้

ก. ซ้อนเพื่อความหมาย คือ การนำคำที่มีความหมายเหมือนกันหรือไปในทำนองเดียวกันมาซ้อนกัน เพื่อเน้นย้ำความหมายให้หนักแน่นยิ่งขึ้น ดังตัวอย่าง

คำนิ่งถึงนาง	ว่ายพลางครวญพลาง
เจ้าจะคอยท่า	กับลูกสายใจ
พระร่ำร้องไห้	ว่ามาหาไฟ
	อยู่ในกลางชล
	(หงส์ยนต์ฉบับเพชรบุรี)

มาช่วยป้องกัน	ฝูงปลาทั้งนั้น
ห้อมล้อมทรงธรรม	แห่งพระโสมฉาย
กลัวพระโสมฉาย	ป้องกันปลาร้าย
	เจ้าจะตกใจ
	(หงส์ยนต์ฉบับเพชรบุรี)

นวลนางเทวี	เที่ยงคืนราตรี
เจ้ากลัวสิงห์สัตว์	ครวญคร่ำรำไร
แต่กันแสงให้	ที่ในชมพูไพร
	อยู่ริมพฤษภา
	(หงส์ยนต์ฉบับเพชรบุรี)

หมายกะเกณฑ์ทุกหมวด	แปดตำรวจเร่งตรวจตรา
กรมช่างกรมม้า	กองอาสาผู้กล้าหาญ
	(หงส์ยนต์ฉบับเพชรบุรี)

ข. ซ้อนเพื่อเสียง คือ การนำคำที่มีเสียงคล้องจองและมีความหมายสัมพันธ์กันมาซ้อนกัน เพื่อให้มีจังหวะและไพเราะมากขึ้น ดังตัวอย่าง

กรมวังตั้งกระบวน	เกณฑ์ถี่ถ้วนงามเฉิดฉาย
ตำรวจทั้งสี่นาย	แห่หน้าข้างพระราชชา
	(หงส์ยนต์ฉบับเพชรบุรี)

ฟังพระโหมฉาย	จึ่งนางทั้งหลาย
ก้านัลทั้งหลาย	รำไรโคกา
กราบกราน บาทา	พุ่มพายน้าตา
	โคการำไร
	(หงส์ยนต์ฉบับเพชรบุรี)

โพระตกจับโพร้อง	เสียงก๊กก้องในท้องตง
สาธิตากจับกาหลง	ทีในตงหิมวันต์
	(หงส์ยนต์ฉบับเพชรบุรี)

4. การใช้คำหลาก

การใช้คำหลาก คือ การใช้คำที่มีความหมายเดียวกันในที่ใกล้เคียงกันหรือใช้ในคำประพันธ์บทเดียวกัน ดังตัวอย่าง

ออกจากเวียงชัย	พระชก ยนต์ไป
ชกหงส์ยนต์ ไป	ไปบนเวหา
พระชกหงส์ยนต์	ถึงป่าไพรสถนต์
	ร่อน ลงในไพร
	(หงส์ยนต์ฉบับเพชรบุรี)

ฟังพระโหมฉาย	จึ่งนางทั้งหลาย
ก้านัลทั้งหลาย	รำไรโคกา
กราบกราน บาทา	พุ่มพายน้าตา
	โคการำไร
	(หงส์ยนต์ฉบับเพชรบุรี)

การเล่นเสียง

การเล่นเสียงเป็นกลวิธีการประพันธ์ที่กวีเลือกถ้อยคำที่มีเสียงหรือคำพิเศษกว่าปกติเพื่อให้เกิดจังหวะและทำนองที่ไพเราะน่าฟัง วรรณกรรมเรื่องหงส์ยนต์ ฉบับเพชรบุรี ปรากฏดังนี้

1. การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะ

การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะ คือ การใช้เสียงพยัญชนะที่มีเสียงเดียวกันในที่ใกล้เคียงกันเพื่อทำให้บทกวีมีความไพเราะมากขึ้น ได้แก่

ก. คู่ คือ การใช้พยัญชนะตัวเดียวกันหรือเสียงคู่กัน เรียงกัน 2 คำ ดังตัวอย่าง

กระวานกานพลู	ต้นเทพทารุ
เรียบเรียงเคียงอยู่	จุกกระรุหิณี
ในดงพงพี	กับเนระพูลี
	มากมีหลายพันธุ์
	(หงส์ยนต์ฉบับเพชรบุรี)

โหมล่ำเพาพาล	เจ้าสุวรรณทกุมาร
พระผู้หนุ่มหน้า	ลูกกรักราชา
จึงพระลูกยา	ขึ้นเฝ้าบิดา
	ทูลขอหงส์ยนต์
	(หงส์ยนต์ฉบับเพชรบุรี)

เงาะงุ่นโดยระดาด	ปริงปรางกลางสาด
ระกำส้มลำไย	ขวิดขวาดดาดดา
พระเก็บเอามา	เฟื่องไฟนานา
	ใส่ในหงส์ทอง
	(หงส์ยนต์ฉบับเพชรบุรี)

ข. เทียบคู่ คือ การใช้พยัญชนะตัวเดียวกันหรือเสียงคู่กัน เรียงกัน 3 คำ ดังตัวอย่าง

แก้วกุ่มกระทุ่มวัน	กระถินอินจัน
พุ่มเรียงเรียงราย	เหียงหันคันทรง
โยทะกาทาหลง	ที่ชายแดนดง
	ในดงพงพี
	(หงส์ยนต์ฉบับเพชรบุรี)

คิดมาก็่น่าสรवल	ด้วยนิมนวลงนางอรทัย
มองเห็นอยู่แหวแหว	ประสมแล้วก็ผิดไป
	(หงส์ยนต์ฉบับเพชรบุรี)

ไม่พอใจร่วมคิด	...(ขาดหาย)..กะไรได้
ว่าแล้วก็แล้วไป	สิ้นสงสัยไม่มีทุกข์
	(หงส์ยนต์ฉบับเพชรบุรี)

พระพักตร์นวลบ่เศร้า
น้องข้าได้แนบนอน

คลาคลึงเกล้าสโมสร
ดั่งจันทร์เคียงสุริยา
(หงส์ยนต์ฉบับเพชรบุรี)

ค. เทียมรถ คือ การใช้พยัญชนะตัวเดียวกันหรือเสียงคล้ายกัน เรียงกัน 4 คำ
ดั่งตัวอย่าง

สมเด็จพระเจ้าไท	หยุดในป่าไม้
เลียบเรียงระรัง	ชมพรรณพุกษา
สล้างกลางป่า	ยุ่งยงนานา
	เห็นมาฟังชม
	(หงส์ยนต์ฉบับเพชรบุรี)

ง. เทียบรถ คือ การใช้พยัญชนะตัวเดียวกันหรือเสียงคล้ายกัน เรียงกัน 5 คำ
ดั่งตัวอย่าง

นกหกจับหางไหล	หงส์ยนต์จับไม้กะทังหัน
วายุภักซ์จับสุพรรณ	นกเขาขันคาคับแค
	(หงส์ยนต์ฉบับเพชรบุรี)

จ. ทบคู่ คือ การใช้พยัญชนะตัวเดียวกันหรือเสียงคู่กัน เรียงกันเป็นคู่ 2 คู่
ดั่งตัวอย่าง

กาเหยี่ยวเฉี่ยวกิน	เงือกงัวบัวบิน
นางนวลนกพริก	นกกะมินโกญจา
เอียงอายหยาหมา	จับจิกพุกษา
	โผผาหากัน
	(หงส์ยนต์ฉบับเพชรบุรี)

เม่นหมีสึงหราช
หมูหมีสีหสิงห์
ฟานกวางวางมา

ชมสัตว์จัตุบาท
แผ่นผาดดาษดา
โคกระทิงเลียงผา
ในป่าพนาลี
(หงส์ยนต์ฉบับเพชรบุรี)

จ. แทรกคู่ คือ การใช้พยัญชนะตัวเดียวกันหรือเสียงคู่กัน เรียงกัน 2 คำ หรือ 3 คำ โดยมีพยัญชนะอื่นคั่นกลาง 1 คำ ดังตัวอย่าง

คำนี้ถึงภูบาล
สไบเจ้าเคยทรง

ให้ปลั่งปล่านดังเพลิงลน
ตกจากองค์ไม่รู้ตัว
(หงส์ยนต์ฉบับเพชรบุรี)

2. การเล่นเสียงสัมผัสสระ

การเล่นเสียงสัมผัสสระ คือ การใช้เสียงสัมผัสสระที่มีเสียงเดียวกันในที่ใกล้เคียงกัน เพื่อให้บทกวีมีความไพเราะยิ่งขึ้น ได้แก่

ก. เคียง คือ การใช้สระเดียวกัน เรียงกัน 2 คำ ดังตัวอย่าง

ถึงเทพไท
เห็นเจ้าพลีการ
แต่งองค์ลงมา

จะกล่าวบทไป
อายุรักษา
รับเครื่องบูชา
สนทนาพาที
(หงส์ยนต์ฉบับเพชรบุรี)

รูปร่างสะคราญ
เห็นพระจอมจักร
เชิญเจ้าเข้ามา

นางหนึ่งนั่งร้าน
ชายพานชายผ้า
ร้องทักกราชา
นั่งเล่นสำราญ
(หงส์ยนต์ฉบับเพชรบุรี)

ขนมฝั่งตั้งเตา
ปรี้งเปร้งเคร่งครัด
เชิญพระภูบาล

นางคนหนึ่งเล่า
น้อยจ้อยสงสาร
พื้งกำตัดพาน
มาร้านก่อนรา
(หงส์ยนต์ฉบับเพชรบุรี)

ข. เทียบเคียง คือ การใช้สระเดียวกัน เรียงกัน 3 คำ ดังตัวอย่าง

เห็นพระภูบาล
สาวสาวงามงาม
จะคว่นไปไหน

สาวสาวชาวร้าน
พิศวาสอล้าย
เล่นตามเจ้าไป
หยุดนั่งก่อนรา
(หงส์ยนต์ฉบับเพชรบุรี)

จะนอนบ่ห่อนได้
คิดถึงพระภูธร

ร้อนดังไฟมาสุ่มซอน
ถอนใจใหญ่ไม่เจรจา
(หงส์ยนต์ฉบับเพชรบุรี)

ค. ทบเคียง คือ การใช้สระเดียวกัน เรียงกันเป็นคู่ๆ ดังตัวอย่าง

เห็นพระภูบาล
สาวสาวงามงาม
จะด่วนไปไหน

สาวสาวชาวร้าน
พิศวาสอล้าย
เล่นตามเจ้าไป
หยุดนั่งก่อนรา
(หงส์ยนต์ฉบับเพชรบุรี)

เอนนอนถอนใจใหญ่
เคลิ้มไปไม่รู้ตัว

นางอรทัยเจ้าเฒ่ามัว
มัวคิดถึงคำนึงใน
(หงส์ยนต์ฉบับเพชรบุรี)

ง. แทรกเคียง คือ การใช้สระเดียวกัน 2 คำ โดยมีสระอื่นคั่นกลาง 1 คำ ดังตัวอย่าง

จะนอนบ่ห่อนได้
คิดถึงพระภูธร

ร้อนดังไฟมาสุ่มซอน
ถอนใจใหญ่ไม่เจรจา
(หงส์ยนต์ฉบับเพชรบุรี)

รำพึงคะนึ่งนัก
รำจวนคร่ำครวญหา

ด้วยความรักพระราชา
ไม่รู้ว่าจะอยู่แห่งไร
(หงส์ยนต์ฉบับเพชรบุรี)

ลีลาการประพันธ์

ลีลาการประพันธ์ คือ ชั้นเชิงในการแต่งคำประพันธ์ ซึ่งมุ่งให้เกิดอารมณ์ความรู้สึกแก่ผู้อ่านผู้ฟัง วรรณกรรมเรื่องหงส์ยนต์ ฉบับเพชรบุรี มีลีลาการประพันธ์ปรากฏ ดังนี้

เสาวรสนี

เสาวรสนี คือ การแต่งคำประพันธ์ให้มีเนื้อความทำนองชมความงามของตัวละครสำคัญ รวมถึงความงามของธรรมชาติ ดังตัวอย่าง

ดวงหน้าคือวงเดือน
รูปทรงนางเทวี

ใครจะเหมือนในโลกี้
ยิ่งนารีเมืองสวรรค์

รูปร่างอย่างนิมิต	ชั้นดุสิตไม่เทียมทัน
พระกรของเจ้านั้น	คือตั้งวงไอยรา
พระโอษฐ์คือชาติแต่้ม	เมื่อยิ้มยิ้มแจ่ม
พระเนตรทั้งซ้ายขวา	ตั้งในตามฤคิ
ขนตาเจ้างามอน	ดังเกสรประทุมศรี
พระปรารค์นางเทวี	งามมีศรีตั้งปรารค์ทอง

เต้านมเจ้าครัดเคร่ง	งามปลั่งเปล่งอยู่ทั้งสอง
น้องเอ๋ยตุมตั้งดังบัวทอง	งามเรื่องรองรจนา
เกศาเจ้าดำขลับ	คือเมงทับปีกกุมรา
คิ้วโค้งสุดหางตา	หน้าเป็นนวลยวนใจชาย

(หงส์ยนต์ฉบับเพชรบุรี)

พิโรธวาทัง

พิโรธวาทัง คือ การแต่งบทประพันธ์ให้มีเนื้อความทำนองแสดงความเคืองแค้น ตัดพ้อต่อว่า เสียดสีเหน็บแนม ประชดประชัน หรือเยาะเย้ย ดังตัวอย่าง

เพชฌฆาตฟังท้าวว่า	ร้องขึ้นมาด้วยเร็วไว
มิลงมาหรือไร	กูจะโค่นต้นไม้ลง
พระฟังเพชฌฆาตว่า	ร้องลงมาด้วยใจจง
สุโค่นต้นไม้ลง(ขาดหาย).....
เพชฌฆาตได้ฟังท้าว	อกผะผ่าว คืออัคคี
ตัวเราสิ้นทั้งนี้	จะคิดอ่านประการใด
บัดนี้ปล่อยนักโทษ(ขาดหาย).....
ชาวเราให้เงเหลือ(ขาดหาย).....
พวกเราทั้งนี้ไซ้	จะคิดอ่านประการใด
.....(ขาดหาย).....	จะบรรลัยด้วยอาชญา
คนนึ่งจึงว่าเรา	ตัวของเรานี้แหละหนา
จะทูลท้าวราชา	ชาวเราอย่าร้อนใจ

(หงส์ยนต์ฉบับเพชรบุรี)

สัลลาปังคพิไสย

สัลลาปังคพิไสย คือ การแต่งบทประพันธ์ให้มีเนื้อความทำนองคร่ำครวญ คะนึ่งหา หรือรำพัน ถึงบุคคลอันเป็นที่รักเมื่อยามพรากจากกัน หรือเมื่อไม่สมปรารถนา ดังตัวอย่าง

ฟังพระโหมฉาย กำนัลทั้งหลาย กราบกรานบาทา	จึ่งนางทั้งหลาย รำไรโศกา พุ่มพายน้ำตา โศการำไร
ดั่งอกจะคราก เคยอยู่เป็นสุข แต่นี้มิได้	พระเจ้าไปจาก ปรีมจะม้วยบรรลัย ไม่มีทุกข์ภัย เห็นท้าวแล้วนา
จะฟังบุญใคร พระคุณพระเจ้า สืบไปเมื่อหน้า	โอ้แต่นี้ไป เหมือนพระราชา ปกเกล้าเกศา จะฟังบุญใคร
เจ้าจะทิ้งน้อง กำนัลชายขวา จะฟังบุญใคร	โอ้ฟอร์มโพธิ์ทอง ไปเสียอย่างไร ...(ขาดหาย)...น้ำตาไหล เหมือนพระราชา (หงส์ยนต์ฉบับเพชรบุรี)
สุดเสียงเมียแล้ว เห็นแต่ต้นไม้ หาพระราชา	โอ้พ่อดวงแก้ว เจ้าพายน้ำตา นางให้ครวญใจ ในป่าพงไพร
ใจน้องคร่ำครวญ ใจน้องเป็นทุกข์ ในอกหมกไหม้	โอ้ดอกลำดวน ครวญหาสายใจ ทุกข์ถึงภูโนย ไม่เห็นจุมพล
ร้างแล้วมาห่าง หนใดได้พบ พ้นจากผัวตน	เห็นดอกรักร้าง ห่างน้องกลางหน พบพระจุมพล ตนไม่สบาย

เศร้ร่าสร้อยคอยเปล่า
 หายไปไกลไกล
 สายใจใจหาย

เจ้ามิได้สวอย
 น้ำนมแม่เอ๋ย
 ป่านนี้ลูกยา

เห็นต้นลำตวน
 เห็นต้นโคกเศร้ร่า
 ร้าพลงทางให้

เห็นต้นเต้าร้าง
 เหมือนร้างห่างเจ้า
 โอ้พระราชา

น้ำตาไหลตก
 นกพรากจากคู่
 จากอกเมียไป

เหมือนเมียมาจาก
 พลัดพรากจากผัว
 อยู่ในไพรเขี้ยว

ให้รักฟังงา
 โอ้กรรมแล้วแล
 นางทอดตัวตาย

เห็นโคกโคกเศร้ร่า
 เปล่าใจใจหาย
 ไกลแล้วนะฤสหาย
 หายไปไม่มา

(หงส์ยนต์ฉบับเพชรบุรี)

โอ้พระลูกเอ๋ย
 นมพระมารดา
 เร่งไหลออกมา
 จะเสวยนมใคร

เดินพลงทางครวญ
 รัญจวนพระทัย
 เปลี่ยวเปล่าหัวใจ
 แข็งใจเดินมา

.....(ขาดหาย).....

ร้างไว้เอกา
 คู่เกล้าเมียอา
 ป่านนี้เป็นไฉน

เห็นแต่เนื่อนก
 คิดถึงภูวไนย
 เหมือนจากภูวไนย
 แต่ตนคนเดียว

เห็นนกจากพราก
 ไม่...(ขาดหาย)...เหลือ
 แต่ตัวคนเดียว
 คนเดียววังเวง

(หงส์ยนต์ฉบับเพชรบุรี)

เมื่อนั้นนางฉายา
 เพียงจะขาดใจตาย
 แคล้วแม่มาหาย
 ได้ร่มพฤษชา

ไม่เห็นลูกแก้ว	พลัดจากผัวแล้ว
บัดนี้ลูกชาย	ค่อยคลายวิญญา
ชะรอยเวร	มาหายในป่า
	เล่าได้ทำไว้
จากอกแม่แล้ว	ไอ้พระลูกแก้ว
แม่ร้องไห้หา	ที่กลางพงไพร
เจ้าเพื่อนซี้ใจ	เพียงเลือดตาไหล
	จากอกมารดา
มาได้เจ็ดวัน	เจ้าออกจากครรภ์
จากลูกจากผัว	เป็นกรรมเวร
แล้วแก้วกัลยา	ไอ้ตัวกูอา
	โศกาสลบไป

(หงส์ยนต์ฉบับเพชรบุรี)

ภาพพจน์

การใช้ภาพพจน์ เป็นการใช้ถ้อยคำที่ทำให้ผู้อ่านหรือผู้ฟังเกิดมโนภาพ เกิดจินตนาการ ถ่ายทอดอารมณ์ ทำให้มีความรู้สึกร่วมตรงตามความปรารถนาของกวี ภาพพจน์ที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องหงส์ยนต์ ฉบับเพชรบุรี มีดังนี้

อุปมา

อุปมาเป็นภาพพจน์ที่เปรียบเทียบสิ่งหนึ่งกับสิ่งหนึ่งที่โดยธรรมชาติแล้วมีสภาพที่แตกต่างกัน มักใช้คำว่า เหมือน ราวกับ เปรียบ ดุจ ดัง ดัง แฉก เช่น เพียง ประหนึ่ง ปิ้ม เป็นต้น ดังตัวอย่าง

จะนอนบ่หอนได้
คิดถึงพระภูธร

ร้อนดังไฟมาสุมซอน
ถอนใจใหญ่ไม่เจรจา

(หงส์ยนต์ฉบับเพชรบุรี)

คำนึงถึงภูบาล
สไบเจ้าเคยทรง

ให้พุ่มพ่่านดังเพลิงลน
ตกจากองค์ไม่รู้ตัว

(หงส์ยนต์ฉบับเพชรบุรี)

รูปร่างอย่างนิมิต
พระกรของเจ้านั้น

ชั้นดุสิตไม่เทียมทัน
คือตั้งวงไอยรา

(หงส์ยนต์ฉบับเพชรบุรี)

เหมือนคนเป็นผี
ชายคนหนึ่งเล่า
ยิงซ้ำจำเริญ

ไอ้ตัวกูว่า

เจ็บปวดหนักหนา
จึงเอาปืนยา
ป้อมมาบรรลัย

(หงส์ยนต์ฉบับเพชรบุรี)

ร่างอย่างเทพอัปสร
บ่ห่อนจะเปรียบอรทัย

ในแผ่นดินดินดอน

(หงส์ยนต์ฉบับเพชรบุรี)

นางนาฏเพียงจะขาดใจตาย
อรทัยไม่เป็นสมประดี

กลิ้งเกลือกเสือกไป

(หงส์ยนต์ฉบับเพชรบุรี)

อุปลักษณ์

อุปลักษณ์เป็นภาพพจน์ที่นำเอาสิ่งที่แตกต่างกัน 2 สิ่ง โดยเปรียบเทียบว่าสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่งโดยตรง แต่ความหมายจะลึกซึ้งกว่าอุปมา มักมีคำว่า เป็น เเท่า คือ ดังตัวอย่าง

เจ้าประทุมเกสร
เห็นแล้วนางงาม
เดินพลางทางให้

แม่แพ้นั่นอน
อกร้อนคือไฟ
เจ้าตามรอยไป
รำไรเดินมา

(หงส์ยนต์ฉบับเพชรบุรี)

เพชฌฆาตได้ฟังท้าว
ตัวเราสิ้นทั้งนี้

อกผะผ่าวคืออัคคี
จะคิดอ่านประการใด

(หงส์ยนต์ฉบับเพชรบุรี)

กล่าวมาให้ปรากฏ
อดได้ใครจะปาน

คือหนึ่งมดกินน้ำตาล
.....(ขาดหาย).....

(หงส์ยนต์ฉบับเพชรบุรี)

ตัวเจ้าคือศาลา
ท้าวน้องอย่าตัดใจ
ตัวเจ้าคือสระศรี
บายหน้ามาหาน้อง

พี่ชายมาขออาศัย
ให้อาศัยด้วยสมpong
องค์ตัวพี่คือหงส์ทอง
ตัวหงส์ทองอันพอใจ

(หงส์ยนต์ฉบับเพชรบุรี)

ดวงหน้าคือวงเดือน
ตายด้วยม้วยเป็นผี

ใครจะเหมือนในโลก
ที่จะอยู่เป็นคู่ครอง

(หงส์ยนต์ฉบับเพชรบุรี)

ข้อสังเกต* บางวรรคมีคำว่า เป็น คือ แต่ถ้าไม่ได้เกิดจากการเปรียบเทียบสิ่ง 2 สิ่ง ถือว่าไม่ใช่
อุปลักษณ์

อติพจน์

อติพจน์เป็นภาพพจน์ซึ่งมีข้อความที่กล่าวเกินความจริง กวีใช้ถ้อยคำเพื่อเน้นย้ำความรู้สึกให้
ชัดเจนขึ้น ดังตัวอย่าง

รูปร่างอย่างนิมิต
พระกรของเจ้านั้น

ชั้นดุสิตไม่เทียมทัน
คือดั่งวงไอยรา

(หงส์ยนต์ฉบับเพชรบุรี)

สัญลักษณ์

สัญลักษณ์เป็นภาพพจน์ที่ใช้สิ่งมีชีวิตหรือไม่มีชีวิต เป็นตัวแทนหรือสิ่งแทนของอีกสิ่งหนึ่ง
ดังตัวอย่าง

สองสมเขยชมชิต
ยียวนป่วนไปมา
เมื่อต้องพายุพัด
ครืนครืนอยู่หวั่นไหว
พระพายชายพัด
ครืนแล้วก็หายเอง

ร่วมสนิทเสนาหา
ดั่งคงคาอันลามไหล
คลื่นซัดครืนเครงไป
กระทบฝั่งอยู่วังเวง
ต้องเป็นห้องอยู่ครืนเครง
ทั้งสองเจ้าไกลลฤดี

(หงส์ยนต์ฉบับเพชรบุรี)

กระบวนจินตภาพ

กระบวนจินตภาพเป็นวิธีการสร้างภาพขึ้นในใจ กวีเลือกสรรถ้อยคำเป็นพิเศษ เพื่อถ่ายทอด
อารมณ์ ความรู้สึก แบ่งเป็น 3 ด้าน ได้แก่ ด้านภาพ ด้านเสียง และด้านการเคลื่อนไหว ในวรรณกรรม
เรื่องหงส์ยนต์ ฉบับเพชรบุรี ปรากฏกระบวนจินตภาพ ดังนี้

ด้านภาพ ดังตัวอย่าง

ใครหนอช่างแสนรู้
มาแล้วทำมารยา

ไปสั่งภูให้มาหา
หลับตากนอนเตียงนอน

หลับจริงหรือทำเล่น
ครั้นแล้วทำยิ้มย่อง

แลไปเห็นอยู่รอนรอน
แล้วชักผ้าคลุมหัวนอน
(หงส์ยนต์ฉบับเพชรบุรี)

ด้านการเคลื่อนไหว ดังตัวอย่าง

ผกโผนโหนหก
พิราบขาบคุ่ม
โผผาทากัน

กาเหยี่ยวเฉียวกิน
นางนวลนกพริก
เอียงอายหายนมา

พระชมฝูงนก
บ้างร้องขานขัน
อีลุ่มอัญชัน
ในอรัญวา
เงือกจิวบัวบิน
นกกะมินโกญจา
จับจิกพฤษษา
โผผาทากัน
(หงส์ยนต์ฉบับเพชรบุรี)

นางนาฏเพียงจะขาดใจตาย
อรทัยไม่เป็นสมประดี

กลิ้งเกลือกเสือกไป
(หงส์ยนต์ฉบับเพชรบุรี)

นอกจากนี้ วรรณกรรมเรื่องหงส์ยนต์ ฉบับเพชรบุรี ยังใช้ภาษาที่เข้าใจง่าย สละสลวย ตรงไปตรงมา ทำให้ผู้อ่านหรือผู้ฟัง เข้าถึงอารมณ์ความรู้สึกของกวีได้มากขึ้น ดังตัวอย่าง

ปะนางคนโอ้
แกลั้งเปิดผ้าห่ม
ชวนเข้าห้องใน

ถึงร้านต้นโพธิ์
นมโตเหลือใจ
อวดนมท้าวไท
โปรดน้องก่อนลา
(หงส์ยนต์ฉบับเพชรบุรี)

ใครหนอช่างแสนรู้
มาแล้วทำมารยา
หลับจริงหรือทำเล่น
ครั้นแล้วทำยิ้มย่อง

ไปสั่งภูให้มาหา
หลับตากรบนเตียงนอน
แลไปเห็นอยู่รอนรอน
แล้วชักผ้าคลุมหัวนอน
(หงส์ยนต์ฉบับเพชรบุรี)

คุณค่าด้านสังคม

วรรณกรรมจากสมุดข่อย เรื่อง หงส์ยนต์ (ฉบับเพชรบุรี) เป็นวรรณกรรมที่สะท้อนคุณค่าทางปัญญา อันเกิดจากความรู้ ความคิด คติธรรม โลกทัศน์ ความเชื่อที่สอดแทรกในเนื้อเรื่อง สามารถพิจารณาคุณค่าด้านสังคม ได้ดังต่อไปนี้

๑. สะท้อนความเชื่อในสังคม

วรรณกรรมจากสมุดข่อย เรื่อง หงส์ยนต์ (ฉบับเพชรบุรี) นับเป็นวรรณกรรมที่สะท้อนความเชื่อในสังคมไว้อย่างมากมาย ซึ่งผู้ศึกษาได้นำมาอธิบายไว้ดังนี้

๑.๑ สะท้อนความเชื่อเรื่องกรรม

วรรณกรรมจากสมุดข่อย เรื่อง หงส์ยนต์ ฉบับเพชรบุรี สะท้อนความเชื่อเรื่องเวรกรรมไว้ในตอนที่นางประทุมเกษรออกไปตามสุวรรณทกุมารแต่ไม่พบ จึงเดินทางกลับมาหาลูกที่ทิ้งไว้ใต้ต้นกฤษณาแต่กลับไม่พบ จึงคร่ำครวญโศกาโทษาว่าเป็นเวรกรรม ดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

มาได้เจ็ดวัน	เจ้าออกจากครรภ์
จากลูกจากผ้า	เป็นกรรมเวรา
แล้วแก้วกัลยา	ไอ้ตัวกูอา
	โศกาสลับไป

(หงส์ยนต์ ฉบับเพชรบุรี)

๑.๒ สะท้อนความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์

วรรณกรรมสมุดข่อย เรื่อง หงส์ยนต์ ฉบับเพชรบุรี สะท้อนความเชื่อเรื่องการท่องคาถาปิดเป่าบรรเทาความเจ็บปวดไว้ในตอนที่ นางประทุมเกษรเจ็บท้องคลอด ด้วยความกลัวว่าประทุมเกษรจะเป็นอันตราย สุวรรณทกุมารจึงท่องคาถาปิดเป่าให้นางประทุมเกษรคลายความเจ็บปวด คลอดลูกได้อย่างปลอดภัย ดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

เมียรักเจ็บหนักราชา	ช่วยเมียรด้วยรา
อย่าให้เมียม้วยบรรลัย	
นางนาฏเพียงจะขาดใจตาย	กลิ้งเกลือกเสือกไป
อรทัยไม่เป็นสมประดี	
เมื่อนั้นจึงพระภูมิ	ตกใจไซ้ก็ดี
กลัวเทวีจะมรณา	
พระคิดในใจราชา	จึงอ่านคาถา
ว่าสะเดาะทันใจ	
สามคาบเจ็ดคาบฉับไว	เป่าลงทันใจ
ทีในพระเกตุเกศา	

เดชะคุณพระศาสดา	ปกเกล้าเกศา
ป้องกันอย่าให้อันตราย	
ยามปลอดภัยตลอดลูกชาย	ออกม่าง่ายดาย
เป็นชายก็งามโสกา	

(หงส์ยนต์ ฉบับเพชรบุรี)

๑.๓ สะท้อนความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์

วรรณกรรมสมุดข่อย เรื่อง หงส์ยนต์ ฉบับเพชรบุรี สะท้อนความเชื่อเรื่องการเคารพสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในตอน ที่ นางประทุมเกสรฝากลูกไว้ใต้ต้นกฤษณา นางจึงกราบไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ เทวดาที่รักษาป่าเขา ให้ปกปักษ์รักษาลูกกฤษณาอย่าให้เกิดอันตราย ซึ่งมนุษย์มีความเชื่อว่ามีอยู่ในป่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นที่พึ่งทางจิตใจได้คือเทวดาที่สถิตอยู่ในป่า เมื่อเข้าป่าจึงกราบไหว้บูชาเพื่อเป็นการเคารพและขอให้เทวดาค้ำครอง ดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

	ครั้นว่าหลับแล้ว
นวลนางน้องแก้ว	เจ้าบทจร
จึงยกกรไหว้	เทพให้สิงขร
ขอฝากผู้บังอร	ลูกข้าด้วยรา
	ขอฝากเจ้าไว้
ที่ต้นพระไทร	จงได้เมตตา
ขอฝากลูกไว้	ใต้ต้นกฤษณา
จงช่วยรักษา	อย่าให้อันตราย

(หงส์ยนต์ ฉบับเพชรบุรี)

๑.๔ สะท้อนความเชื่อเรื่องการดูฤกษ์ยาม

วรรณกรรมสมุดข่อย เรื่อง หงส์ยนต์ ฉบับเพชรบุรี สะท้อนความเชื่อเรื่องการดูฤกษ์ยามในตอน ที่ ท้าวพรหมทัตจะเดินทางเสด็จประพาสป่า จึงให้โหรดูฤกษ์ยามก่อนการเดินทางเสด็จประพาสป่า แสดงให้เห็นว่าคนไทยมีความเชื่อเรื่องการดูฤกษ์ยาม คือการหาวัน และช่วงเวลาที่เหมาะสม ในการกระทำการงานต่างๆ เพื่อให้สิ่งนั้นสำเร็จลุล่วง ผ่านไปอย่างราบรื่น ดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

บัดนั้นท้าวพรหมทัต	โองการตรัสแก่โหร
พรุ่งนี้จะยatra	ดูฤกษ์ลาให้จงดี
จึงตามโหรผู้เฒ่า	กัมกราบกล่าวทูลภูมิ
ยกไปในพรุ่งนี้	จะมีลาภอันพึงใจ

เมื่อนั้นพระราช
สั่งแก่เสนาใน

ฟังโหรามาทูลไข
พรุ่งนี้ไซ้จะยาตรา
(หงส์ยนต์ ฉบับเพชรบุรี)

๑.๕ สะท้อนความเชื่อเรื่องการบวงสรวงเทวดา

วรรณกรรมสมุดข่อย เรื่อง หงส์ยนต์ ฉบับเพชรบุรี สะท้อนความเชื่อเรื่องการบวงสรวงเทวดา ในตอนที่ สุวรรณทกุมารนำหงส์ยนต์ขึ้นไปไว้บนต้นไม้ จึงจัดของบวงสรวงเทวดาที่ปกปักษ์รักษาต้นไม้ ให้รักษาหงส์ยนต์ ขออย่าให้เกิดอันตราย แสดงให้เห็นว่าคนไทยมีความเชื่อเรื่องการบวงสรวงเทวดา และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพื่อให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์คุ้มครองให้ปลอดภัยจากอันตรายทั้งปวง ดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

ต้นไม้ไซ้ไร้	พระคิดในใจ
จะเป็นวิมาน	สูงใหญ่สาขา
คิดแล้วเจ้าฟ้า	อารักษ์เทวา
	บวงสรวงพระทัย
	โภชนาอาหาร
มีถ้วนทุกประการ	เอามาใส่ใจ
ในท้องหงส์นั้น	สารพันมีใน
เอามาทันใจ	แต่งเครื่องพลีการ
	จึงพระราช
เอาเครื่องออกมา	บูชาด้วยพลัน
เดชะเทวา	มาช่วยป้องกัน
อย่าให้มีอัน-	ตรายเลยหนา

(หงส์ยนต์ ฉบับเพชรบุรี)

๑.๖ สะท้อนความเชื่อเรื่องการทำขวัญ

วรรณกรรมสมุดข่อย เรื่อง หงส์ยนต์ ฉบับเพชรบุรี สะท้อนความเชื่อเรื่องการทำขวัญในตอน ที่ ท้าวพรหมทัตรับภรรยาเป็นลูกบุญธรรม เมื่อพาเข้ามาในวังได้มีการทำขวัญให้แก่ภรรยา ดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

ป้อนข้าววันละสามชาม	แล้วอาบน้ำวันละหน
เมื่อนั้นพระจุมพล	ทำขวัญพระกุมาร
ขวัญแล้วจึงให้พร	ทราบบังอรมีทันนาน
ให้นามพระภูบาล	ชื่อทรงฤทธิ์ภุชญา

(หงส์ยนต์ ฉบับเพชรบุรี)

๒. สะท้อนวิถีชีวิตความเป็นอยู่ในสังคม

วรรณกรรมจากสมุดข่อย เรื่อง หงส์ยนต์ ฉบับเพชรบุรี สะท้อนวิถีชีวิตความเป็นอยู่ในสังคม ทั้งความเป็นอยู่ของสามัญชน และความเป็นอยู่ของชนชั้นสูง วรรณกรรมจากสมุดข่อย เรื่อง หงส์ยนต์ ฉบับเพชรบุรี นับเป็นวรรณกรรมไทยที่สะท้อนวัฒนธรรมความเป็นอยู่ของผู้คนในสมัยก่อน ดังนี้

๒.๑ สะท้อนวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของสามัญชน

๒.๑.๑ สะท้อนวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของสามัญชนด้านการประกอบอาชีพค้าขายไว้ในตอนที่ สุวรรณทศุมารเดินทางไปในตลาด ดังบทประพันธ์ต่อไปนี้

มาถึงตลาด	เจ้าคอยลินลาศ
นั่งร้านเดี่ยวตาช	เห็นนางหิ้งปวง
ชายของหิ้งปวง	ในท้องตลาดหลวง
	ต่างต่างนานา

รูปร่างสะคราญ	นางหนึ่งนั่งร้าน
เห็นพระจอมจักร	ชายพานชายผ้า
เชิญเจ้าเข้ามา	ร้องทักกราชา
	นั่งเล่นสำราญ

ขนมฝิงตั้งเตา	นางคนหนึ่งเล่า
ปิ้งเปร่งเคร่งครัด	น้อยจ้อยสงสาร
เชิญพระภูบาล	พังกำตัดพาน
	มาร้านก่อนรา

(หงส์ยนต์ ฉบับเพชรบุรี)

๒.๑.๒ สะท้อนวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของสามัญชนด้านการร้อยมาลัยถวายในวังโดยรับรางวัลเป็นสิ่งตอบแทน ดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

ครั้นว่าเมื่อรุ่งเช้า	จึงยายเฒ่าเก็บดอกไม้
เคยร้อยพวงมาลัย	เข้าไปถวายทุกวันวาน
เมื่อนั้นนางหน่อไท	รับดอกไม้มาด้วยพลัน
ว่าแม่แก่่งงัน	ตัวดีฉันจะร้อยแทน

แล้วจึงเอาไปถวาย
รางวัลเป็นอันแน่น

ตัวแม่ยายเห็นไม่แคลน
นางร้อยแทนยายมาลา
(หงส์ยนต์ ฉบับเพชรบุรี)

๒.๒ สะท้อนวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชนชั้นสูง

วรรณกรรมจากสมุดข่อย เรื่อง หงส์ยนต์ ฉบับเพชรบุรี สะท้อนวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชนชั้นสูงไว้ ดังนี้

๒.๒.๑ การแต่งกายของกษัตริย์

วรรณกรรมจากสมุดข่อย เรื่อง หงส์ยนต์ ฉบับเพชรบุรี สะท้อนให้เห็นถึงการแต่งกายของกษัตริย์ในสมัยนั้น ในตอนที่ ท้าวพรหมทัตแต่งตัวก่อนเดินทางเสด็จประพาสป่าได้มีการกล่าวถึงการแต่งกายไว้ ดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

ทางสรงสุคนธา	ทรงภูษางามบรรจง
เครื่องประดับสำหรับองค์	ทรงสังวาลตระการตา
ทับทรวงแลกลิ่นทล	อันเลิศล้ำงามพอลา
กรรเจียกทั้งซ้ายขวา	ประดับด้วยแก้วมณี
สอดใส่อำมรงค์	อันบรรจงงามมีศรี
เสร็จแล้วพระภูมี	เข้าที่เสวยโภชนา

(หงส์ยนต์ ฉบับเพชรบุรี)

๒.๒.๒ การศึกษาวิชาความรู้ของกษัตริย์

วรรณกรรมจากสมุดข่อย เรื่อง หงส์ยนต์ ฉบับเพชรบุรี สะท้อนให้เห็นถึงการศึกษาวิชาความรู้ของกษัตริย์ในสมัยนั้น ในตอนที่ สุวรรณทกุมารไปศึกษาหาความรู้กับพราหมณ์เฒ่าชื่ออ้วน แสดงให้เห็นถึงการศึกษเล่าเรียนของกษัตริย์สมัยก่อนที่ต้องไปศึกษาหาวิชาความรู้จากพราหมณ์เรียนวิชาอาคม คัมภีร์พระเวทหรือไตรเพท สรรณาคมน์ ดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

	เรียนศิลปศาสตร์
ปัญญาสามารถ	จำได้ขึ้นใจ
วิทยาอาคม	อุดมเลิศไกร
เรียนได้ขึ้นใจ	จำได้มั่นคง
	จึงพระภูเบศ
เรียนจบไตรเพท	มิได้ลืมหลง
เรียนได้เท่าไร	จำได้มั่นคง
ปัญญาพระองค์	เลิศล้ำโลกา

พราหมณ์เฒ่าบอกให้	จะเรียนสิ่งไร
เรียนจบครบครัน	สิ้นพุงสิ้นท่า
เรียนพระคาถา	สารพันวิชา
	จบสรณาคมน์
	วรรณพราหมณ์จึงว่า
เจ้ามีปัญหา	เลิศล้ำอุดม
จบชินวิทยา	จบสรณาคมน์
ปัญญาอุดม	จะให้แทนตัว
	(หงส์ยนต์ ฉบับเพชรบุรี)

๒.๒.๓ การจัดกระบวนเสด็จพยุหยาตรา

วรรณกรรมจากสมุดข่อย เรื่อง หงส์ยนต์ สะท้อนให้เห็นถึงการจัดกระบวนเสด็จพยุหยาตราที่มีมาแต่โบราณ ไว้ในตอนที่ว่าพรหมทัตเสด็จประพาสป่า โดยมีการจัดเตรียมกระบวนเสด็จ ดังบทประพันธ์ต่อไปนี้

จึ่งสั่งแก่เสนา	เร็วอย่าช้าพระทราวม้วย
กะเกณฑ์พลไกร	เราจะไปพนาลี
ให้พร้อมในสามวัน	เร่งเกณฑ์กันให้ทันที
เสนาและมนตรี	รับสั่งท้าวแล้วออกมา
หมายกะเกณฑ์ทุกหมวด	แปดตำรวจเร่งตรวจตรา
กรมช่างกรรมม้า	กองอาชาผู้กล้าหาญ
ศาสตราแลอาวุธ	เครื่องสัประยุทธ์ทุกประการ
ให้เกณฑ์เอาหมู่พราน	อันชำนาญในดงดอน
หลาวแหลนและเพนชัย	อีกหน้าไม้ธนูศร
ถวายเป็นกองมอญ	เป็นกองหน้าพระราชา
เกณฑ์ทหารปืนแดง	ล้วนกำแหงหมู่อาสา
ตามเสด็จหมู่ราชา	รักษาองค์...(ขาดหาย)...
กรมวังตั้งกระบวน	เกณฑ์ถี่ถ้วนงามเฉิดฉาย
ตำรวจทั้งสี่นาย	แห่หน้าข้างพระราชา
ขุนช้างแต่งข้างต้น	สายยันสกรนธ์ล้วนดารา
พู่ห้อยทั้งซ้ายขวา	ล้วนดารางามสุกใส
ขุนม้าก็แต่งม้า	ย่อมตัวตราอาชาใน
ขุนรถเร่งรถให้	มาแต่งรถมิทันนาน

เสร็จแล้วมีทันช้า
เกณฑ์หมู่พลทหาร

จึงเสนากราบทูลสาร
เสร็จแล้วพระราชอา

(หงส์ยนต์ ฉบับเพชรบุรี)

๒.๒.๔ การจัดงานอภิเชก

วรรณกรรมจากสมุดข่อย เรื่อง หงส์ยนต์ สะท้อนให้เห็นถึงการจัดงานอภิเชกที่มีมาแต่โบราณ ไว้ในตอนที่ว่าพรหมทัตจัดพิธีอภิเชกให้กษัตริย์กับนางประทุมเกสร ดังบทประพันธ์ต่อไปนี้

ครั้นว่าได้ฤกษ์ดี
พร้อมกันมีทันนาน
ครั้นแล้วมีทันช้า
ให้เจ้าสองทราวม้วย

ทั้งพรหมณ์ซีพฤตมาจารย์
อุปกิเชกเจ้าสองทราวม้วย
ชวนกันมาอวยพรชัย
อยู่เป็นสุขทุกวันวาน

(หงส์ยนต์ ฉบับเพชรบุรี)

๒.๒.๕ การแสดงมหรสพสมโภช

วรรณกรรมจากสมุดข่อย เรื่อง หงส์ยนต์ สะท้อนให้เห็นถึงการแสดงมหรสพสมโภชที่มีมาแต่โบราณ ไว้ในตอนที่ว่าพรหมทัตจัดพิธีอภิเชกให้กษัตริย์กับนางประทุมเกสร ได้จัดให้มีการแสดงมหรสพสมโภช ดังบทประพันธ์ต่อไปนี้

.....(ขาดหาย).....
อภิเชกเจ้าสองศรี
สมโภชทั้งเจ็ดวัน
ให้ต่างกันเข้ามา
ละครแลมอญรำ
เครื่องเล่นสิ้นทั้งปวง

สั่งเสนาและมนตรี
ให้ครองพระพารา
เครื่องเล่นนั้นทุกภาษา
ทั้งโขนนั่งแลฆ้องกลอง
ทั้งระบำแลเทพชวง
ให้ถึถ้วนทุกประการ

(หงส์ยนต์ ฉบับเพชรบุรี)

หน้าต้น

สุรางคนางค์ 28

(ต้นฉบับส่วนต้นขาดหายไป)

.....(ขาดหาย).....(ขาดหาย).....
จะคิดจินดา	จะคิดจินดา
ชมไพรพฤกษา	ชมไพรพฤกษา
เสด็จขึ้นหงส์ยนต์	เสด็จขึ้นหงส์ยนต์
พระชัก ¹ ยนต์ไป	พระชัก ¹ ยนต์ไป
ไปบนเวหา	ไปบนเวหา
ถึงป่าไพรสมณต์	ถึงป่าไพรสมณต์
ร่อน ⁴ ลงในไพร	ร่อน ⁴ ลงในไพร
พระชมพฤกษา	พระชมพฤกษา
งอกงามไสว	งอกงามไสว
พะวา ⁷ ลำไย ⁸	พะวา ⁷ ลำไย ⁸
ท้าว ⁹ เก็บเอามา	ท้าว ⁹ เก็บเอามา

¹ ชัก หมายถึง ดึงสายเชือกเป็นต้นที่ผูกอยู่กับสิ่งใดสิ่งหนึ่งเพื่อให้สิ่งนั้นเคลื่อนไหวไปตามต้องการ

² เวียงชัย หมายถึง เมือง

³ หงส์ยนต์ คณะผู้จัดทำสันนิษฐานว่าเป็นพาหนะเครื่องจักรที่ทำให้เคลื่อนที่ได้เป็นรูปหงส์หรือลักษณะคล้ายหงส์ของ สุวรรณทกุมาร

⁴ ร่อน หมายถึง อาการของสิ่งมีลักษณะแบนเลื่อนลอยไปหรือมาในอากาศ

⁵ ตะโก หมายถึง ชื่อของต้นไม้ชนิดหนึ่ง เปลือกสีดำคล้ำ ผลคล้ายมะพลับ ผลเล็ก เนื้อไม้ใช้ทำยาได้

⁶ น้อยหน่า หมายถึง ชื่อไม้พุ่มหรือไม้ต้นขนาดเล็ก ดอกสีเหลืองแกมเขียว ผลสีเขียวมีรสหวาน

⁷ พะวา หมายถึง ชื่อของต้นไม้ชนิดหนึ่ง เปลือกมียางเหลือง ผลคล้ายมังคุดขนาดย่อม

⁸ ลำไย หมายถึง ชื่อไม้ต้น ผลกลม รสหวาน

⁹ ท้าว หมายถึง ผู้เป็นใหญ่, พระเจ้าแผ่นดิน ในที่นี้คือ สุวรรณทกุมาร

เงาะงุ่น ¹³ โดยระดาด ¹⁴	ปริง ¹⁰ ปราง ¹¹ ลางสาต ¹²
ระกำ ¹⁸ ส้ม ¹⁹ ลำไย	ขวิด ¹⁵ ขวาด ¹⁶ ดาชดา ¹⁷
พระ ²² เก็บเอามา	เฟื่อง ²⁰ ไฟ ²¹ นานา
	ใส่ในหงส์ทอง
	หมากดูก ²³ หมากตัน ²⁴
ลูกอินลูกจัน ²⁵	สารพันกายกอง
ทุเรียน ²⁶ มังคุด ²⁷	ละมุด ²⁸ เนืองนอง
ลูกหว่า ²⁹ ลูกพลอง ³⁰	พระเก็บเอามา
	ใส่ในหงส์ทอง
เพลา ³¹ เย็นลง	ชั๊กหงส์ล่อยล่อง
พระชั๊กหงส์ทอง	บินบนเวหา
มาถึงพารา ³²	ร่อนลงทันใจ

- 10 ปริง ในที่นี้คือ มะปริง หมายถึง ชื่อของต้นไม้ชนิดหนึ่ง มีผลรับประทานได้
- 11 ปราง ในที่นี้คือ มะปราง หมายถึง ชื่อของต้นไม้ชนิดหนึ่ง มีผลรับประทานได้
- 12 ลางสาต หมายถึง ชื่อต้นไม้ชนิดหนึ่ง ผลกลมๆ ออกเป็นพวง กินได้ เม็ดในขม
- 13 งุ่น ในที่นี้หมายถึง องุ่น หมายถึง ชื่อไม้เถาชนิดหนึ่ง ผลเป็นพวง กินได้หรือใช้หมักทำเหล้า
- 14 โดยระดาด คณะผู้จัดทำสันนิษฐานว่า น่าจะหมายถึง ดารดาช ซึ่งมีความหมายว่า มากมาย เกือบกลาด
- 15 ขวิด ในที่นี้คือ มะขวิด หมายถึง ชื่อของต้นไม้ชนิดหนึ่ง มีผลรับประทานได้
- 16 ขวาด หมายถึง ต้นสารภี หรือ มะระขี้นก เป็นต้นไม้ชนิดเดียวกับ พะวา
- 17 ดาชดา หมายถึง มากมาย เกือบกลาด
- 18 ระกำ หมายถึง ชื่อปาล์มชนิดหนึ่ง ขึ้นเป็นกอ ก้านใบมีหนามแข็ง ผลมีเปลือกเป็นเกล็ดหนาออกเป็นกระจุก กินได้
- 19 ส้ม หมายถึง ชื่อไม้พุ่มหรือไม้ต้นขนาดเล็ก ใบ ดอก และผลมีต่อมน้ำมัน กลิ่นฉุน ผลรสเปรี้ยวหรือหวาน รับประทานได้
- 20 เฟื่อง ในที่นี้คือ มะเฟื่อง หมายถึง ชื่อของต้นไม้ชนิดหนึ่ง ผลเป็นเฟื่องๆ รสเปรี้ยวบ้างหวานบ้าง
- 21 ไฟ ในที่นี้คือ มะไฟ หมายถึง ชื่อของต้นไม้ชนิดหนึ่ง ผลกลมออกเป็นพวง รสเปรี้ยวๆ หวานๆ
- 22 พระ ในที่นี้หมายถึง สุวรรณทุมาร
- 23 หมากดูก ในที่นี้คือ มะดูก หมายถึง ชื่อของต้นไม้ชนิดหนึ่ง ดอกสีเหลืองมีขีดหรือจุดประสีน้ำตาลแดง ผลสุกกินได้ รสหวาน
- 24 หมากตัน ในที่นี้คือ มะตัน หมายถึง ชื่อของต้นไม้ชนิดหนึ่ง ผลสีเขียว รสเปรี้ยวจัด กิ่งอ่อนใช้ทำยา
- 25 ลูกอินลูกจัน คือ ผลของต้นจันอิน หมายถึง ชื่อของต้นไม้ชนิดหนึ่ง ผลสุกสีเหลือง หอม กินได้, ลูกกลมแป้นกลางบวม ไม่มีเมล็ด
- 26 ทุเรียน หมายถึง ชื่อต้นไม้ชนิดหนึ่ง ผลเป็นพุ่มๆ มีหนามแข็งเต็มทั่วลูก เนื้อมีรสหวานมัน
- 27 มังคุด หมายถึง ชื่อต้นไม้ชนิดหนึ่งมีผลกลม เมื่อแก่สีแดงคล้ำ เปลือกมีรสฝาดใช้ทำยาได้
- 28 ละมุด หมายถึง ชื่อไม้ต้น ผลสุกรสหวาน กินได้
- 29 หว่า ชื่อไม้ต้นขนาดใหญ่ ผลสุกสีม่วงดำ กินได้
- 30 พลอง หมายถึง ชื่อต้นไม้ชนิดหนึ่ง เป็นไม้พุ่มขนาดกลาง ดอกออกเป็นช่อ สีม่วงน้ำเงิน ผลเป็นลูกทรงกลม
- 31 เปลา หมายถึง กาล คราว หรือปัจจุบันใช้ว่า เวลา
- 32 พารา หมายถึง เมือง

สมเด็จพระแก้ว
แจกให้พระสนม³³
เข้าเสด็จจักไป

โฉมล้ำเพาพาล³⁶
พระผู้หนุ่มหน้า³⁷
จึงพระลูกยา

ได้ฟังลูกยา
ความรักกุมาร³⁹
ให้แก่จุมพล⁴⁰

ได้หึงสยนต์แล้ว
จะไปเรียนศิลป์⁴²
บิดาและมารดา

หน่อ⁴³กษัตรา
โง่ง่าเปล้าอยู่
ข้า⁴⁵เฝ้าชาวใน⁴⁶

พระมาถึงแล้ว
จึงเอาผลไม้
ทุกกรม³⁴นางใน³⁵
เย็นเย็นกลับมา

เจ้าสุวรรณทกุมาร
ลูกรักกราชา
ขึ้นเฝ้าบิดา
ทูลขอหึงสยนต์

เมื่อนั้นบิดา
เจ้าทูลยุบล³⁸
จึงประทานหึงสยนต์
สมเด็จพระลูกยา⁴¹

เมื่อนั้นพระแก้ว
เจ้าจิงทูลลา
อีกทั้งวิทยา
ลูกจักลาไป

เป็นธรรมเนียมมา
ให้รู้ศิลป์ไชย⁴⁴
ไม่รู้สิ่งไร
เขาจะนิินทา

³³ สนม หมายถึง ข้าราชการในราชสำนัก

³⁴ กรม หมายถึง ลำดับ, หมู่, กอง

³⁵ นางใน หมายถึง สตรีที่รับราชการในราชสำนัก เช่น สนม, กำนัล

³⁶ เพาพาล หมายถึง หนุ่มสาวผู้งาม

³⁷ หนุ่มหน้า หมายถึง กำลังสาว, กำลังหนุ่ม

³⁸ ยุบล หมายถึง ข้อความ, เรื่องราว

³⁹ กุมาร ในที่นี้หมายถึง สุวรรณทกุมาร

⁴⁰ จุมพล หมายถึง จอมพล, นายทัพ, ผู้เป็นใหญ่กว่าพล

⁴¹ ลูกยา มาจาก ลูกยาเธอ หมายถึง คำนำหน้านามพระราชโอรส ในที่นี้หมายถึง สุวรรณทกุมาร

⁴² ศิลป์ หมายถึง ฝีมือ

⁴³ หน่อ หมายถึง ลูก, ลูกชาย, เชื้อสาย

⁴⁴ ไชย หมายถึง ดีกว่า, เจริญกว่า

⁴⁵ ข้า หมายถึง ประชาชน, ราษฎร

⁴⁶ คณะผู้จัดทำสันนิษฐานว่า ชาวใน หมายถึง บุคคลที่มีตำแหน่งอยู่ภายในวัง

ไม่รู้ในอรรถ ⁴⁷ เสียแรงเป็นใหญ่ ไม่รู้วิชา	เป็นนอกษัตริย์ สิ่งไรเลยหนา อยู่ในพารา ศิลปศาสตร์ ⁴⁸ สักอัน
เรียนศิลปศาสตร์ ได้แล้วกลับมา ทั้งสองนักธรรม	ขอลาพระบาท วิชาแข็งขัน พระอย่าโศกศัลย์ อนุญาตลูกยา
จะเดินทางบน ได้จบครบแล้ว บิดามารดา	ไปด้วยหงส์ยนต์ อากาศเวหา ลูกแก้ว ⁴⁹ กลับมา อย่าเศร้าหมองศรี
ได้ฟังลูกยา มิเสียทีว่า จะเรียนฤทธิ	ท้าวทั้งสองรา เจ้ากล่าววาจา กษัตราธิบดี ต่างองค์กษัตรา
ว่าแก้ท้าวไท ⁵⁰ ไปเรียนศิลป์ไชย บิดามารดา	ทั้งสองทราวม้วย พระลูกฟังงา ⁵¹ ได้แล้วกลับมา บัญชา ⁵² ลูกชาย
กล่าวว่าจะขัด แต่โบราณมา ถ้ามีลูกชาย	ครั้นจะทานตัด ⁵³ พระทัยโฉมฉาย ⁵⁴ กษัตราทั้งหลาย ให้เรียนฤทธิ

⁴⁷ อรรถ หมายถึง เนื้อความ

⁴⁸ ศิลปะศาสตร์ หมายถึง ตำราว่าด้วยวิชาความรู้ต่างๆ

⁴⁹ ลูกแก้ว ในที่นี้หมายถึง สุวรรณทกุมาร

⁵⁰ ท้าวไท หมายถึง ผู้เป็นใหญ่

⁵¹ ฟังงา หมายถึง สวย, งาม, นางงาม

⁵² บัญชา หมายถึง สั่งการตามอำนาจหน้าที่

⁵³ คณะผู้จัดทำสันนิษฐานว่าข้อความที่ขาดหายไปน่าจะเป็นคำว่า ทาน เมื่อนำมารวมกับคำที่มีอยู่จะได้ว่า ทานตัด มาจากคำว่า ทัดทาน มีความหมายว่า กล่าวหรือแสดงออกเป็นทำนองห้ามหรือท้วงเพื่อให้คงไว้

⁵⁴ โฉมฉาย หมายถึง รูปร่างงามเปล่งปลั่ง, รูปร่างงามสง่าผ่าเผย

ลูกรักสุดสวาท
จะเรียนศิลป์ไชย
ได้แล้ว...(ขาดหาย)...

พระเสาวนีย์⁵⁷
ให้แต่ง⁵⁸เสปียง⁵⁹
...(ขาดหาย)...นั้นซ้ายขวา

ขนมนมเนย
บรรดาของแห้ง
จะไปทางไกล

ข้าวตู⁶²ข้าวตาก⁶³
กงเกวียน⁶⁴ชะมด⁶⁵
เสร็จแล้วมีน่าน

เห็นนางสาวศรี⁶⁷
จะจากนางใน
สมเด็จพระทอง⁶⁸

ท้าวจึงอนุญาต
ให้ไปจงดี
ตามใจภูมิ⁵⁵
เจ้ากลับคืนมา

เมื่อนั้นเทวี⁵⁶
จึงส่งลงมา
ให้พระลูก...(ขาดหาย)...
อย่าช้าจงไว

ให้แต่งของเสวย
สำหรับทางไกล
แต่งให้...(ขาดหาย)...ไท⁶⁰
ไว้ได้ช้านาน

แต่งทั้งเมียง⁶¹หมาก
ของควาของหวาน
มีรสตระการ⁶⁶
บรรทุกหงส์ทอง

เมื่อนั้นภูมิ
พระสนมทั้งผอง
หฤทัยเศร้าหมอง
ส่งนางทั้งหลาย

⁵⁵ ภูมิ หมายถึง พระเจ้าแผ่นดิน

⁵⁶ เทวี หมายถึง เทวดาผู้หญิง, นางพญา, นางกษัตริย์

⁵⁷ เสาวนีย์ หมายถึง คำสั่งของพระราชา

⁵⁸ แต่ง หมายถึง จัดแจง

⁵⁹ เสปียง หมายถึง อาหารที่จะเอาไปกินระหว่างเดินทางไกล

⁶⁰ คณะผู้จัดทำสันนิษฐานว่าข้อความที่ขาดหายไปน่าจะเป็นคำว่า ท้าว เมื่อนำมารวมกับคำที่มีอยู่จะได้ว่า ท้าวไท ซึ่งมี
ความหมายว่าผู้เป็นใหญ่

⁶¹ เมียง หมายถึง ของกินเล่นที่ใช้ไปไม่บางชนิด เช่น ใบชาหมัก ใบชะพลู ใบทองหลวง ห่อเครื่อง มีถั่วลิสง มะพร้าว กุ้งแห้ง
หัวหอม ชিং เป็นต้น

⁶² ข้าวตู หมายถึง ข้าวตากคั่วแล้วตำเป็นผงเคล้ากับน้ำตาลและมะพร้าว

⁶³ ข้าวตาก หมายถึง ข้าวสุกที่ตากแห้ง

⁶⁴ กงเกวียน หมายถึง ชื่อขนมชนิดหนึ่ง มีรูปร่างคล้ายล้อเกวียน

⁶⁵ ชะมด หมายถึง ชื่อขนมชนิดหนึ่ง ทำด้วยข้าวเม่า มะพร้าวขูด และน้ำตาล กวนให้เข้ากัน ปั้นเป็นก้อนกลมแบน ชุบด้วยแป้งข้าว
เจ้าแล้วทอดน้ำมัน

⁶⁶ ตระการ หมายถึง หลากหลาย, มีต่างๆ

⁶⁷ สาวศรี หมายถึง สาววัยรุ่น

⁶⁸ สมเด็จพระทอง ในที่นี้หมายถึง สุวรรณทศุมาร

อยู่เถิดสาวสรร อยู่ปกครองกัน นางน้องทั้งหลาย	ดูรา ⁶⁹ กำนัล ⁷⁰ จะลานั้นเองโฉมฉาย อย่าให้อันตราย ฝากไว้กับบิดา
ฟังพระโฉมฉาย ⁷¹ กำนัลทั้งหลาย กราบกราน ⁷² บาทา	จึงนางทั้งหลาย รำไรโศกา พุ่มพายน้ำตา โศการำไร
ดังกอกจะคราก ⁷⁴ เคยอยู่เป็นสุข แต่นี้มิได้	พระเจ้า ⁷³ ไปจาก ปรีม ⁷⁵ จะม้วยบรรลีย์ ไม่มีทุกข์ภัย เห็นท้าวแล้วนา ⁷⁶
จะฟังบุญใคร พระคุณพระเจ้า สืบไปเมื่อหน้า	โอ้แต่นี้ไป เหมือนพระราชา ⁷⁷ ปกเกล้าเกศา จะฟังบุญใคร
เจ้าจะทิ้งน้อง กำนัลชายขวา จะฟังบุญใคร	โอ้ฟอร์มโพธิ์ทอง ไปเสียอย่างไร ...(ขาดหาย)...น้ำตาไหล เหมือนพระราชา
พระทัยไหวหวั่น พระพลอบนงเยาว์ แข็งใจเดินมา	พระฟังกำนัล ด้วยความเส่นหา อย่าเศร้าโศกา จากนางสาวศรี

⁶⁹ ดูรา หมายถึง คำกล่าวเรียกผู้ที่จะสนทนากับ เป็นคำที่ใหญ่พูดกับผู้น้อย ในที่นี้สุวรรณทกุมารพูดกับนางกำนัล

⁷⁰ กำนัล หมายถึง หญิงสาววัง มีหน้าที่รับใช้พระมหากษัตริย์

⁷¹ พระโฉมฉาย ในที่นี้หมายถึง สุวรรณทกุมาร

⁷² กราน ใช้คู่กับคำอื่น มีความหมายว่า ทอดตัว หรือล้มตัวลงกราบ ในที่นี้ใช้คู่กับกราบ หมายถึง ก้มกราบราบลงกับพื้น

⁷³ พระเจ้า ในที่นี้หมายถึง สุวรรณทกุมาร

⁷⁴ คราก หมายถึง ยืดขยายออกแล้วไม่คืนตัว ในที่นี้คณะผู้จัดทำสันนิษฐานว่าอาจจะมีความหมายคล้าย ออกจะแตก

⁷⁵ คณะผู้จัดทำสันนิษฐานว่าคำที่ปรากฏในสมุดข่อย (ปม) น่าจะหมายถึงคำว่า ปรีม ซึ่งมีความหมายว่า เสมอชอบ, เสมอพิน ในที่นี้ ปรีมม้วยจะบรรลีย์ อาจจะหมายถึง ใกล้จะตาย

⁷⁶ นา หมายถึง คำทบุงรณ์ มักใช้ประกอบท้ายคำหรือยกรองให้มีความกระชับ หรือสละสลวยขึ้น

⁷⁷ พระราชา ในที่นี้หมายถึง สุวรรณทกุมาร

ท้าวทั้งสองรา ⁷⁸	เสด็จไปทูลลา
กราบบาทบิดา	บังเกิด...(ขาดหาย)...
ค่อยอยู่จงดี	ผ่านฟ้าชนนี้
	ลูกนี้ขอลา
	เมื่อนั้นพระบาท
อาทิตยธีรราช	นางนาฏ ⁷⁹ ...(ขาดหาย)...
บิดามารดร	อวยพรลูกยา
กอดจูบพั่งงา	อวยพรมหาชัย

ภาพย้ง 16

ชียะชียะเสด็จจะได้	สวัสดีมีชัย
โพลภัย ⁸⁰ อย่าได้มาต้องพาน ⁸¹	ศิลปศาสตร์เชี่ยวชาญ
ชียะชียะพระกุมาร	
หม่อมราชให้อัปราชัย ⁸²	ไปเรียนศิลป์ไชย
ชียะชียะจงว่องไว	
ให้ได้ตั้งความปรารถนา	ช่วยคุ้มครองรักษา
ชียะชียะหมู่เทวา	
ลูกยาจะไปเรียนศิลป์ไชย	เจ้าจะไปเรียนศิลป์
ชียะชียะพระนรินทร ⁸³	
ได้แล้วภูมินทร์ ⁸⁴ จงกลับคืนมา	ผูกมันขึ้นไป
ชียะชียะหมื่นนาคา	
นาคาจงช่วยอวยพร	ลูกท้าวถวายพร
ชียะชียะไกรศร ⁸⁵	
สิ้นทั้งร้อยเอ็ดเมือง	ให้พรเนื่องเนื่อง
ชียะชียะพระบุญเรือง	
ขอให้บุญเรือนจงมีชัย	

⁷⁸ รา หมายถึง เราทั้งคู่, เขาทั้งคู่, ในคำว่า สองรา

⁷⁹ นาฏ หมายถึง นางละคร, นางฟ้อนรำ ใช้ประกอบกับอื่น หมายความว่า หญิงสาวสวย เช่น นางนาฏ, นุชนาฏ

⁸⁰ โพลภัย หมายถึง อันตราย

⁸¹ พาน หมายถึง พบ

⁸² อัปราชัย หมายถึง ความไม่แพ้, ความชนะ, บางทีใช้หมายความว่า แพ้ เหมือนดั่งบทประพันธ์ข้างต้น

⁸³ นรินทร หมายถึง พระราชา, พระมหากษัตริย์

⁸⁴ ภูมินทร์ หมายถึง พระมหากษัตริย์

⁸⁵ ไกรศร แผลงมาจาก เกสรี หมายถึง สิ่งโต

สุรางคนางค์ 28

กัมเกล้ารับพร	เมื่อนั้นพระภูธร ⁸⁶
กราบกับบาทา	ทั้งสองท้าวไท
ลูกมิใคร่ไป	น้ำตาลาม ⁸⁷ ไหล
	จากพระมารดา
	ครั้นเจ้าลาแล้ว
สมเด็จพระแก้ว	จึงเสด็จลินลา ⁸⁸
ทักษิณสามรอบ	นบนอบ ⁸⁹ อำลา
ครั้นแล้วเจ้าฟ้า	เข้าในหงส์ยนต์
	พระซีกหงส์ทอง
เห็นงามเรื่องรอง	ร่อนขึ้นเวहन
ทักษิณ ⁹⁰ สามรอบ	นบนอบเสมา ⁹¹ มณฑล ⁹²
แล้วพระจุมพล	ซีกหงส์ยนต์ไป
	ทั้งสองกษัตรา
แลดูลูกยา	น้ำตาลามไหล
เร่งเหลียวชะแ้ง	เร่งแลเร่งไกล
แลดูท้าวไท	ปานนี้จะถึงไหน
	สุดแล้วแลตา
จึงชวนเมียแก้ว	เข้าห้องปราสาท ⁹³
คิดถึงลูกชาย	ไม่วายโศกา
โธ่พระลูกยา	ปานนี้จะถึงไหน
	เจ้าสุวรรณทกุมาร
ซีกยนต์บ่มีนาน	ออกจากกรุงไกร
พันแดนพารา	เข้าป่าพนาลัย
เหนือนักท้าวไท	ซีกหงส์ลงมา

⁸⁶ พระภูธร หมายถึง พระราชา ในที่นี้คือ สุวรรณทกุมาร

⁸⁷ ลาม หมายถึง แผ่ขยายต่อเนื่องออกไป ทั้งนี้ดังบทประพันธ์ที่ปรากฏคณะผู้จัดทำสันนิษฐานว่า น้ำตาลามไหล อาจจะมี
หมายถึงน้ำตาที่ไหลอย่างต่อเนื่อง

⁸⁸ ลินลา หมายถึง ไปอย่างนอยนวด, เพี้ยนมาจาก ลีลา

⁸⁹ นบนอบ หมายถึง น้อมกายลงไหว้

⁹⁰ ทักษิณ หมายถึง ช้างขาว

⁹¹ เสมา หมายถึง เรียกสิ่งที่มีลักษณะคล้ายใบเสมาที่เรียงกันอยู่บนกำแพงอย่างกำแพงเมือง ว่าใบเสมา

⁹² มณฑล หมายถึง บริเวณ

⁹³ ปราสาท ปรา ตัดมาจาก ปราสาท

สมเด็จเจ้าวชิรา	หยุดในป่าไม้
เลียบ ⁹⁴ เรียงระรัง ⁹⁵	ชมพรรณพฤกษา
สล้างกลางป่า	ยุง ⁹⁶ ยาง ⁹⁷ นานา
	เห็นมาพึงชม
	รกรฟ้า ⁹⁸ ขานาง ⁹⁹
ชมพู่ ¹⁰⁰ หูกวาง ¹⁰¹	ในกลางพนม
ชมต้นสะคร้อ ¹⁰²	สมอ ¹⁰³ มะยม ¹⁰⁴
มะดุก ¹⁰⁵ สุกรม ¹⁰⁶	นำชมเรียงรัน ¹⁰⁷
	เพกา ¹⁰⁸ ตาเสือ ¹⁰⁹
มะกล่ำ ¹¹⁰ มะเกลือ ¹¹¹	มะเดื่อ ¹¹² มะดัน ¹¹³
สมุลแว้ง ¹¹⁴	กำแพงเจ็ดชั้น ¹¹⁵
ชุมแสง ¹¹⁶ แสลงพัน ¹¹⁷	มีโนชั้นไพร

⁹⁴ เลียบ หมายถึง ชื่อต้นไม้ประเภทไทรพืชน้ำ คล้ายต้นกร่าง ใบและผลอ่อนกินได้

⁹⁵ รัง หมายถึง ชื่อต้นไม้ชนิดหนึ่ง เนื้อไม้แข็ง

⁹⁶ ยุง หมายถึง ชื่อต้นไม้ขนาดใหญ่ชนิดหนึ่ง

⁹⁷ ยาง หมายถึง ชื่อต้นไม้ใหญ่

⁹⁸ รกรฟ้า หมายถึง ชื่อต้นไม้ใหญ่ ขึ้นตามป่าเต็งรัง เปลือกให้น้ำฝาดสีแดงใช้ย้อมสี ใช้ทำยาได้

⁹⁹ ขานาง หมายถึง ชื่อต้นไม้ขนาดใหญ่ ดอกเล็ก สีเหลืองอ่อน กลิ่นเหม็น

¹⁰⁰ ชมพู่ หมายถึง ชื่อต้นไม้ชนิดหนึ่ง ผลกินได้

¹⁰¹ หูกวาง หมายถึง ชื่อไม้ต้นชนิดหนึ่ง ใบใหญ่ แตกกิ่งเป็นชั้นๆ

¹⁰² สะคร้อ ในที่นี้คือ ต้นตะคร้อ หมายถึง ชื่อต้นไม้ชนิดหนึ่ง ผลรสเปรี้ยวอมหวาน

¹⁰³ สมอ หมายถึง ชื่อต้นไม้ชนิดหนึ่งใช้ทำยาได้

¹⁰⁴ มะยม หมายถึง ชื่อต้นไม้ชนิดหนึ่ง ผลกลมเป็นพวงๆ รสเปรี้ยว

¹⁰⁵ มะดุก หมายถึง ชื่อต้นไม้ชนิดหนึ่ง ดอกสีเหลือง ผลสุกกินได้ รสหวาน

¹⁰⁶ สุกรม หมายถึง ชื่อต้นไม้ขนาดใหญ่ ใบรี ผลเมื่อสุกสีแดงใช้ทำยา

¹⁰⁷ เรียงรัน หมายถึง เรียงเป็นระเบียบ

¹⁰⁸ เพกา หมายถึง ชื่อต้นไม้ชนิดหนึ่ง ฝักแบนยาวมากใหญ่มาก ฝักอ่อนรับประทานได้ เมล็ดใช้ทำยาได้

¹⁰⁹ ตาเสือ หมายถึง ชื่อไม้ต้นชนิดหนึ่ง เนื้อไม้สีแดงแข็งและหนัก

¹¹⁰ มะกล่ำ หมายถึง ชื่อต้นไม้ชนิดหนึ่ง เป็นไม้ต้นขนาดใหญ่ ฝักแก่บดเป็นวง เมล็ดแข็งสีแดง ใช้ทำยา

¹¹¹ มะเกลือ หมายถึง ชื่อไม้ต้นขนาดใหญ่ แก่นดำ ผลดิบใช้ย้อมผ้าให้เป็นสีดำและใช้ทำยาได้

¹¹² มะเดื่อ หมายถึง ชื่อต้นไม้ชนิดหนึ่ง ใบเกลี้ยง ผลกินได้

¹¹³ มะดัน หมายถึง ชื่อไม้ต้น ผลสีเขียว รสเปรี้ยวจัด กิ่งอ่อนใช้ ทำยาได้

¹¹⁴ สมุลแว้ง หมายถึง ชื่อต้นไม้ชนิดหนึ่ง เปลือกมีกลิ่นหอมร้อน ใช้ทำยา

¹¹⁵ กำแพงเจ็ดชั้น หมายถึง ชื่อไม้พุ่มชนิดหนึ่ง ขึ้นตามป่าดิบ ดอกสีขาว เนื้อไม้เป็นชั้นๆ ใช้ทำยาได้

¹¹⁶ ชุมแสง หมายถึง ชื่อต้นไม้ชนิดหนึ่ง ใช้ทำยาได้

¹¹⁷ แสลงพัน หมายถึง ชื่อไม้เถาเนื้อแข็ง มีผลเป็นฝักแบน ใช้ทำยาได้

การะพริก¹²⁰จิก¹²¹แจง¹²²
 ประดู่¹²⁶ปรง¹²⁷ปรง¹²⁸
 ปริงปรางมะขาง¹³¹

แก้ว¹³³กุ่ม¹³⁴กระท่อม¹³⁵วัน
 พุมเรียง¹³⁸เรียงราย
 โยทะกา¹³⁹กาหลง¹⁴⁰

จันทน์ขาว¹¹⁸จันทน์แดง¹¹⁹
 ไม้แดง¹²³โพ¹²⁴ไทร¹²⁵
 ประยงค์¹²⁹มะไฟ¹³⁰
 ที่ในกลางดง

กระถิน¹³²อินจัน
 เหียง¹³⁶หั่นคันทรง¹³⁷
 ที่ชายแดนดง
 ในดงพงพี

- ¹¹⁸ จันทน์ขาว หมายถึง ชื่อไม้ต้นขนาดกลาง เนื้อไม้หอม
- ¹¹⁹ จันทน์แดง หมายถึง ชื่อไม้พุ่มชนิดหนึ่ง ขึ้นตามเขาหินปูน เนื้อไม้ที่สารลงมีสีแดง
- ¹²⁰ การะพริก เป็นภาษาถิ่นเก่า ในที่นี้คือ ต้นกัลปพฤกษ์ หมายถึง ชื่อต้นไม้ชนิดหนึ่ง มีมากทางภาคอีสานและภาคเหนือ ดอกสีชมพูอ่อน ออกเป็นช่อในระหว่างกิ่งใบหรือผลิบใหม่
- ¹²¹ จิก หมายถึง ชื่อต้นไม้ขนาดกลาง ดอกสีขาว เกสรเพศผู้สีแดงมักออกเป็นช่อยาวห้อยเป็นระย้า
- ¹²² แจง หมายถึง ชื่อต้นไม้ขนาดเล็ก ลำต้นเกลี้ยง ผลกลมรี สุกสีเหลือง
- ¹²³ ไม้แดง หมายถึง ชื่อต้นไม้ชนิดหนึ่ง เนื้อไม้แข็ง สีแดง
- ¹²⁴ โพ หมายถึง ชื่อต้นไม้ชนิดหนึ่ง ใบรูปหัวใจ ปลายยาวคล้ายหาง ผลกินได้ ใบอ่อนและยาใช้ทำยา
- ¹²⁵ ไทร หมายถึง ชื่อต้นไม้ มีหลายชนิด เช่น ไทรย้อย หรือไทรย้อยใบแหลม
- ¹²⁶ ประดู่ หมายถึง ชื่อต้นไม้ขนาดใหญ่ มีดอกสีเหลือง กลิ่นหอม
- ¹²⁷ ปรง หมายถึง ชื่อต้นไม้ชนิดหนึ่ง มีดอกสีขาว กลิ่นหอม เนื้อไม้ใช้ทำด้ามปืน เปลือกกรากใช้ทำยาได้
- ¹²⁸ ปรง หมายถึง ชื่อพรรณไม้ในกลุ่มพืชเมลิคอปติลลียหลายชนิด เป็นไม้ต้น ลำต้นรูปทรงกระบอก
- ¹²⁹ ประยงค์ หมายถึง ชื่อไม้พุ่มหรือไม้ต้นขนาดเล็ก ดอกกลมเล็กๆ สีเหลือง
- ¹³⁰ มะไฟ หมายถึง ชื่อต้นไม้ชนิดหนึ่ง ผลกลมออกเป็นพวง มีรสเปรี้ยวๆ หวานๆ
- ¹³¹ มะขาง หมายถึง ชื่อต้นไม้ชนิดหนึ่ง ผลเมื่อสุกรสหวานกินได้
- ¹³² กระถิน หมายถึง ชื่อไม้พุ่มหรือไม้ต้น ไม่มีหนาม ช่อดอกกลม สีนวล ใบอ่อนและฝักอ่อน ใช้เป็นอาหาร
- ¹³³ แก้ว หมายถึง ชื่อไม้พุ่มหรือไม้ต้นขนาดกลาง กิ่ง ก้าน สีขาว ใบสีเขียวสดเป็นมัน ดอกสีขาวมีกลิ่นหอม
- ¹³⁴ กุ่ม หมายถึง ชื่อไม้ต้น ออกดอกเป็นช่อ กลีบดอกสีขาว แล้วกลายเป็นสีเหลือง ผลกลมหรือรูปไข่
- ¹³⁵ กระท่อม หมายถึง ชื่อไม้ต้นขนาดกลางและขนาดใหญ่ ดอกเป็นช่อกลมสีเหลืองอ่อน หอม เนื้อไม้เหลืองหรือขาว ใช้ทำเสาหรือกระดาน
- ¹³⁶ เหียง หมายถึง ชื่อไม้ต้นขนาดใหญ่ชนิดหนึ่ง เนื้อไม้ใช้ในการก่อสร้าง
- ¹³⁷ คันทรง หมายถึง ชื่อไม้พุ่มชนิดหนึ่ง ดอกสีเหลือง ยอดอ่อนกินได้ ใช้ทำยา
- ¹³⁸ พุมเรียง หมายถึง ชื่อไม้ต้นชนิดหนึ่ง มีใบยาว ผลสุกสีม่วงดำกินได้ รสหวานปนฝาด, ชำมะเรียง ก็เรียก
- ¹³⁹ โยทะกา หมายถึง ชื่อพรรณไม้ ดอกสีขาวนวล มีลายสีชมพู ออกเป็นช่อสั้นๆ
- ¹⁴⁰ กาหลง หมายถึง ชื่อไม้พุ่มชนิดหนึ่ง ปลายใบหยักเว้าลึก ดอกใหญ่สีขาว

กระวาน ¹⁴² กานพลู ¹⁴³ เรียงเรียงเคียงอยู่ ในดงพงพี	ต้นเทพทารู ¹⁴¹ จุกกระรุหิณี ¹⁴⁴ กับเนระพูสี ¹⁴⁵ มากมีหลายพันธุ์
เบนยะพัน ¹⁴⁹ สลัดได ¹⁵⁰ กฤษณา ¹⁵³ ตาตุ่ม ¹⁵⁴ ที่ในหิมวันต์ ¹⁵⁷	แค ¹⁴⁶ คาง ¹⁴⁷ หางไหล ¹⁴⁸ ประจำไก่อ ¹⁵¹ กะทังหัน ¹⁵² กระท่อม ¹⁵⁵ สุ่ม ¹⁵⁶ พัน สารพันมากมาย
มะกักมะกอก ¹⁶⁰ ระทดรตรวย ตะโกไฟใบ	หูกวาง ¹⁵⁸ หางรอก ¹⁵⁹ ขนดอก ¹⁶¹ แคซ้าย แทงทวย ¹⁶² นมควาย ¹⁶³ มากมายหลายพันธุ์

¹⁴¹ เทพทารู หมายถึง ชื่อไม้ต้นขนาดใหญ่ชนิดหนึ่ง ใบ เปลือก และรากมีกลิ่นหอมคล้ายการบูร ใช้ปรุงอาหารและทำยาได้

¹⁴² กระวาน หมายถึง ชื่อไม้ล้มลุกชนิดหนึ่ง ผลค่อนข้างกลม สีน้ำตาล มีสามพู มีกลิ่นหอมฉุน ใช้ปรุงอาหารและทำยา

¹⁴³ กานพลู หมายถึง ชื่อไม้ต้นขนาดกลาง ดอกตูมมีรสเผ็ดร้อน ตากแห้งแล้วใช้เป็นเครื่องเทศและทำยา

¹⁴⁴ จุกกระรุหิณี ในที่นี้คือ จุกโรหิณี หมายถึง ชื่อไม้อิงอาศัย เกาเข้เลื้อยบนต้นไม้ มีน้ำยางขาว รากใช้ทำยาได้

¹⁴⁵ เนระพูสี หมายถึง ชื่อเฟินชนิดหนึ่ง ต้นเป็นกอ ใช้ทำยาได้

¹⁴⁶ แค หมายถึง ชื่อไม้ต้นชนิดหนึ่ง ดอกมีทั้งสีขาวและสีแดง ยอดอ่อน ดอกและฝักกินได้ เปลือกใช้ทำยา

¹⁴⁷ คาง หมายถึง ชื่อไม้ต้นชนิดหนึ่ง ใบคล้ายใบกระถิน เนื้อไม้สีน้ำตาลแก่ แข็ง

¹⁴⁸ หางไหล หมายถึง ชื่อไม้เถาชนิดหนึ่ง ใช้ทำยาได้

¹⁴⁹ เบนยะพัน ในที่นี้คือ เบญจพรรณ หมายถึง พรรณไม้ 5 ชนิด

¹⁵⁰ สลัดได หมายถึง ชื่อไม้พุ่ม ต้นเป็นเหลี่ยม มีหนาม ไม่มีใบ ใช้ทำยาได้

¹⁵¹ ประจำไก่อ หมายถึง ชื่อไม้ต้นชนิดหนึ่ง ลำต้นและกิ่งก้านสีขาวนวล ใบหนาเป็นมัน ผลกลมรีสีขาวอมเทา ใช้ทำยาได้

¹⁵² กะทังหัน หมายถึง ชื่อไม้ต้นขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ ดอกสีขาวผลเล็ก

¹⁵³ กฤษณา หมายถึง ส่วนของเนื้อไม้ ซึ่งมีสีดำ เกิดเมื่อต้นไม้มีบาดแผล กลิ่นหอม ใช้ทำยาได้

¹⁵⁴ ตาตุ่ม หมายถึง ชื่อไม้ต้นชนิดหนึ่ง ยางมีพิษ กินทำให้ท้องเดิน เข้าตาทำให้ตาบอด, ตาตุ่มทะเล ก็เรียก

¹⁵⁵ กระท่อม หมายถึง ชื่อต้นไม้ขนาดกลาง ดอกเป็นช่อกลมสีเหลืองอ่อน

¹⁵⁶ สุ่ม หมายถึง ต้นไม้ใหญ่ที่ขึ้นเป็นกลุ่มใหญ่

¹⁵⁷ หิมวันต์ คือ หิมวัต หมายถึง ชื่อป่าหนาวแถบเหนือของอินเดีย

¹⁵⁸ หูกวาง หมายถึง ชื่อต้นไม้ชนิดหนึ่ง ใบใหญ่ แตกกิ่งเป็นชั้นๆ

¹⁵⁹ หางรอก หรือที่เรียกว่า หามรอก หมายถึงชื่อต้นไม้ชนิดหนึ่ง ใบป้อม ขนนุ่ม ดอกสีขาวอ่อน ผลเป็นพวง ทุกส่วนใช้ทำยา

¹⁶⁰ มะกอก หมายถึง ชื่อต้นไม้ขนาดใหญ่ ใบอ่อนมีรสเปรี้ยว ใช้เป็นผักดิบ ผลขนาดใหญ่กลมๆ เมื่อบริโภคแล้วเนื้อในจะฝืดใช้ทำยา

¹⁶¹ ขนดอก หมายถึง ท่อนไม้ของต้นตะแบก พิกุล และบุนนาค ที่สุราขึ้นเป็นจุดขาวๆ มีกลิ่นหอม ใช้เป็นเครื่องยาไทย

¹⁶² แทงทวย หมายถึง ชื่อต้นไม้ชนิดหนึ่ง ผลมีคั้น สีแดง ใช้ทำยาได้

¹⁶³ นมควาย หมายถึง ชื่อไม้เถา ดอกสีเหลือง

ผกโผนโหนนหก	พระชมฝูงนก
พิราบ ¹⁶⁴ ขาบ ¹⁶⁵ คุ่ม ¹⁶⁶	บ้างร้องขานขัน
โผผากกัน	อีลุ่ม ¹⁶⁷ อัญชัน ¹⁶⁸
	ในอรัญวา ¹⁶⁹
	เงือก ¹⁷⁰ จั่ว ¹⁷¹ บัวบิน
กา ¹⁷² เหยี่ยว ¹⁷³ เฉี่ยวกิน	นกกะมิน ¹⁷⁴ โกญจา ¹⁷⁵
นางนวล ¹⁷⁶ นกพริก ¹⁷⁷	จับจิกพฤษา ¹⁷⁸
เอียงอายหยาหมา	โผผากกัน
	โพระดก ¹⁷⁹ รำร้อง
พิลิกกีกัก้อง	ในท้องหิมวันต์
แขกเต้า ¹⁸⁰ สาธิกา ¹⁸¹	ไก่อ่า ¹⁸² ขันขาน
นางนกนวลจันทร์	ผายผันบินมา

- ¹⁶⁴ พิบราบ หมายถึง ชื่อนกขนาดกลาง รูปร่างคล้ายนกเขาแต่ขนาดใหญ่กว่า ส่วนใหญ่ตัวสีเทาอมฟ้า อาศัยอยู่เป็นฝูง
- ¹⁶⁵ ขาบ หรือ ตะขาบ หมายถึง ชื่อนกขนาดเล็กหลายชนิด ปากใหญ่ แบนข้าง หัวใหญ่
- ¹⁶⁶ คุ่ม หมายถึง ชื่อนกขนาดเล็ก ลำตัวอ้วน ป้อมปีกเล็กสั้นแข็งแรง ขาสั้นไม่มีขนคลุม
- ¹⁶⁷ อีลุ่ม หมายถึง ชื่อนกขนาดกลางชนิดหนึ่ง ขาค่อนข้างยาว นิ้วยาว อาศัยและหากินตามทุ่งนาและแหล่งน้ำทุกภาค
- ¹⁶⁸ อัญชัน หมายถึง ชื่อนกชนิดหนึ่ง เป็นนกขนาดเล็ก
- ¹⁶⁹ อรัญวา หมายถึง ป่า
- ¹⁷⁰ เงือก หมายถึง ชื่อนกชนิดหนึ่ง เป็นนกขนาดใหญ่ มีงอยปากหนาที่ใหญ่และมีโหนกทางด้านบน
- ¹⁷¹ จั่ว หมายถึง ชื่อนกชนิดหนึ่ง ปากยาวสีเหลือง ปลายแหลมมาก คอโค้งยาว
- ¹⁷² กา หมายถึง ชื่อนกขนาดกลางชนิดหนึ่ง ปากใหญ่หนาแบนข้าง ตาและตัวสีดำ เสียงร้อง “กาๆ”
- ¹⁷³ เหยี่ยว หมายถึง ชื่อนกหลายชนิด ปากเป็นปากขอและคม ปีกแข็งแรง ขาและนิ้วแข็งแรงมาก เล็บยาวแหลม บินร่อนได้นานๆ
- ¹⁷⁴ กะมิน ในที่นี้คือ ขมิ้น หมายถึง ชื่อนกขนาดกลางชนิดหนึ่ง ตัวขนาดเล็กเล็กกับนกเอี้ยง มีหลายสี
- ¹⁷⁵ โกญจา
- ¹⁷⁶ นางนวล หมายถึง ชื่อนกขนาดกลาง มีปลายปากเป็นปากขอเล็กน้อย ตัวใหญ่ แข็งแรง ส่วนใหญ่สีขาวเทา ปีกกว้าง
- ¹⁷⁷ พริก หมายถึง ชื่อนกขนาดเล็กชนิดหนึ่ง ปากสีเหลือง หางดำสีขาว ตัวสีน้ำตาลเป็นมันวาว
- ¹⁷⁸ พฤษา หมายถึง ต้นไม้
- ¹⁷⁹ โพระดก หมายถึง ชื่อนกชนิดหนึ่ง ปากหนาสั้นแข็งแรง ปลายแหลมใหญ่
- ¹⁸⁰ แขกเต้า หมายถึง ชื่อนกปากขอขนาดกลาง ตาสีดำขอบเหลือง หัวสีเทา หน้าผากสีเทาอมเขียว
- ¹⁸¹ สาธิกา หมายถึง ชื่อนกขนาดเล็กปากสีแดง มีแถบสีดำคาดตาตัวสีเขียว
- ¹⁸² ไก่อ่า หมายถึง ชื่อไก่ชนิดหนึ่งตัวผู้สีเข้มสดใสและหลากหลายกว่าตัวเมีย อาศัยในป่าโปร่ง

เม่น ¹⁸⁴ หมี ¹⁸⁵ สิงหราช	ชมสัตว์จัตุบาท ¹⁸³
หมู ¹⁸⁷ หมีสีห์ ¹⁸⁸ สิงห์ ¹⁸⁹	แผ่นผาดดาษดา ¹⁸⁶
พาน ¹⁹³ กวาง ¹⁹⁴ วางมา	โค ¹⁹⁰ กระทิง ¹⁹¹ เสียงผา ¹⁹²
	ในป่าพนาลี
มุงมองเมียงเสื่อง	เสื่อโครง ¹⁹⁵ เสื่อเหลื่อง
ทักทอ นรสิงห์ ¹⁹⁶	ทรายทองอยู่นี้
แรด ¹⁹⁹ ช้างเสื่อสีห์	มหิงส์ ¹⁹⁷ ทรพี ¹⁹⁸
	มีในพฤกษา
ฉูด ²⁰² ดินกินโป่ง ²⁰³	พระชมช้าง ²⁰⁰ โขลง ²⁰¹
กระต่าย ²⁰⁴ กระจง ²⁰⁵	พาโขลงเดินมา
ฝูงสัตว์ในป่า	เข้าตงพฤกษา
	...(ขาดหาย)...มากมาย

- ¹⁸³ จัตุบาท มาจากคำว่า จัต + บาท ซึ่ง จัต มีความหมายว่า สี่ ส่วนคำว่า บาท มีความหมายว่า ตีน, เท้า เมื่อรวมกันคำว่า จัตุบาท หมายถึง สี่เท้า
- ¹⁸⁴ เม่น หมายถึง ชื่อสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม มีพินทะขนาดใหญ่ ลำตัวมีขนแหลมแข็ง
- ¹⁸⁵ หมี หมายถึง ชื่อสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม ตาและใบหูกลมเล็ก ริมนิปากยื่นแยกห่างออกจากเหงือก
- ¹⁸⁶ ดาษดา หมายถึง มากมาย, เกือบทุกชนิด
- ¹⁸⁷ หมู หมายถึง ชื่อสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม เป็นสัตว์กึ่งคู้ ตัวอ้วน จมูกและปากยื่นยาว
- ¹⁸⁸ สีห์ หมายถึง ราชสีห์
- ¹⁸⁹ สิงห์ หมายถึง สัตว์ในนินาย ถือว่ามีความดุร้าย และมีกำลังมาก, ราชสีห์ ก็เรียก
- ¹⁹⁰ โค หมายถึง วัว
- ¹⁹¹ กระทิง หมายถึง ชื่อวัวป่าขนาดใหญ่ ขนสีดำ หรือดำแกมน้ำตาล
- ¹⁹² ชื่อสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม รูปร่างคล้ายแพะ ขนสีดำ
- ¹⁹³ พาน หมายถึง ชื่อกวางขนาดเล็ก ขนสีน้ำตาลอมเหลืองจนถึงน้ำตาลเข้ม ในประเทศไทยมี 2 ชนิด คือ อีเก้งหรือพาน
- ¹⁹⁴ กวาง หมายถึง ชื่อสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม มีหลายชนิด รูปร่างลำตัวเพรียว คอยาว ขายาว หางสั้น
- ¹⁹⁵ เสื่อโครง หมายถึง สัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม ขนาดใหญ่ เป็นสัตว์กินเนื้อ
- ¹⁹⁶ นรสิงห์ หมายถึง คนที่เก่งกล้าดุจราชสีห์, อวตารปางหนึ่งของพระนารายณ์ มีหน้าเป็นสิงห์ตัวเป็นมนุษย์
- ¹⁹⁷ มหิงส์ หมายถึง ควาย
- ¹⁹⁸ ทรพี หมายถึง ลูกออกตัญญูที่ทำร้ายพ่อแม่ของตน (คณะผู้จัดทำสันนิษฐานว่าคำว่า ทรพี อาจจะหมายถึงชื่อของควายที่ชื่อ ทรพี ในเรื่องรามเกียรติ์ ที่ผู้เขียนอาจจะสอดแทรกไว้เพื่อแสดงศักยภาพของตัวผู้เขียน)
- ¹⁹⁹ แรด หมายถึง ชื่อสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม เป็นสัตว์กึ่งคู้ขนาดใหญ่แต่ละขา มี 3 นิ้ว ขาสั้น ตาเล็กสายตาไม่ดี หูตั้ง
- ²⁰⁰ ช้าง หมายถึง ชื่อสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม เป็นสัตว์บกที่ใหญ่ที่สุด ผิวหนังหนา สีดำหรือดำอมเทา
- ²⁰¹ โขลง หมายถึง ฝูง (ลักษณะนามที่ใช้เฉพาะช้าง)
- ²⁰² ฉูด หมายถึง ออกแรงดึงสิ่งใดสิ่งหนึ่งอย่างแรงให้เข้ามาหาตัว
- ²⁰³ โป่ง หมายถึง พื้นดินที่มีเกลือสินเธาว์ผุดเกราะกรังอยู่, ป่าหรือดินที่มีโป่ง
- ²⁰⁴ กระต่าย หมายถึง ชื่อสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม หูและขนยาว
- ²⁰⁵ กระจง หมายถึง ชื่อสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม รูปร่างคล้ายกวาง แต่ไม่มีเขา

ซึกหงส์บินบน แลเห็นเมืองน้อย พระผู้โสมฉาย	ชมแล้วจุมพล ²⁰⁶ สูงสุดใจหมาย เมืองใหญ่โดยหมาย เห็นเมืองอุดร
นามกรพระบาท เสนาสามน ²⁰⁸ เฝ้าท้าวภูธร	ท้าวเสวยราชย์ เบญจาภูธร ²⁰⁷ ไพร่พลสลอน ²⁰⁹ ทุกวันอัตรา ²¹⁰
ยังมีประโรหิต ²¹² อยู่ในเมืองนั้น เป็นครูพระยา	เมืองใหญ่ไพจิตร ²¹¹ เป็นครูพระยา รู้ทันคาถา สั่งสอนทุกอัน
ในกลางเวหา เข้าแดนพารา ²¹³ ซึกยนต์ผายผัน ²¹⁴	พระซึกยนต์มา อากาศผาดผัน เบญจาทรงธรรม คอยร้อนลงมา
สมเด็จพระแก้ว เห็นต้นพระไทร ซึกหงส์ลงมา	ใกล้ถึงเมืองแล้ว ลงจากเวหา สูงใหญ่สคา พระเข้าอาศัย
จึงผูกหงส์ยนต์ พระองค์เหน้อยนัก บนคาคบ ²¹⁵ ไม้	เมื่อนั้นจุมพล ไว้บนตาไม้ หยุดพักอาศัย ค่อยคลายวิญญา

²⁰⁶ จุมพล หมายถึง จอมพล, นายทัพ, ผู้เป็นใหญ่กว่าพล

²⁰⁷ ภูธร หมายถึง พระราชา

²⁰⁸ สามน หมายถึง สีคล้ำ, สีดำ

²⁰⁹ สลอน หมายถึง เห็นเด่นสะพรั่ง เช่น นั่งหน้าสลอน ยกมือสลอน

²¹⁰ อัตรา หมายถึง เป็นประจำตามกำหนด สม่ำเสมอ เป็นนิจ

²¹¹ ไพจิตร หมายถึง งาม

²¹² ประโรหิต ในที่นี้คือ บุโรหิต หมายถึง พราหมณ์ที่ปรึกษาของพระมหากษัตริย์

²¹³ พารา หมายถึง เมือง

²¹⁴ ผายผัน หมายถึง กลับไป เดินไป ผันผายก็เรียก

²¹⁵ คาคบ หมายถึง ง่ามต้นไม้ที่กิ่งใหญ่กับลำต้นแยกกัน

ต้นไม้นี้ไซ้ไร
จะเป็นวิมาน
คิดแล้วเจ้าฟ้า

พระคิดในใจ
สูงใหญ่สาขา
อารักษ์เทวา
บวงสรวง²¹⁶พระทัย

มีถ้วนทุกประการ
ในท้องหงส์นั้น
เอามาทันใจ

โภชนาอาหาร
เอามาใส่ใจ
สารพันมีใน
แต่งเครื่องพลีการ

เอาเครื่องออกมา
เดชะเทวา
อย่าให้มีอัน-

จึงพระราชา
บูชาด้วยพลัน
มาช่วยป้องกัน
ตรายเลยหนา

ถึงเทพไท
เห็นเจ้าพลีการ
แต่งองค์ลงมา

จะกล่าวบทไป
อายุรักษา
รับเครื่องบูชา
สนทนาพาที

จะทรงสิ่งไร
จะช่วยแก้ไข
ตัวของเรานี้

จึงว่าหน่อไท
จงแจ้งคดี
บอกไปทันที
มิใช่อื่นไกล

อันอยู่รักษา
รุระกั้วล
จะช่วยแก้ไข

คือไ้เทวา
ที่ต้นพระไทร
ขัดสนสิ่งไร
บอกไปเถิดนา

ครั้นรู้อาการ
จึงบอกคดี
ตัวข้านี้หนา

เจ้าสุวรรณทกุมาร
ว่าไ้เทวา
มีแต่หลังมา
มาเรียนศิลป์ไชย

²¹⁶ บวงสรวง หมายถึง บูชาเทวดาหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ด้วยเครื่องสังเวย

ยังมีฤทธา วิทยาอาคม มีบ้างหรือไร	ในเมืองนี้ บ้างหรือไหน อุดมเลิศไกร ในพระพารา
สำแดงแจ้งเหตุ ในพระบุรี เป็นครูพญา	จึงท้าวเทเวศ แก่พระพารา ยังมีฤทธา เลิศล้ำแดนไตร
กัลยแพทย์ ²¹⁷ ทั้งนั้น อาคมเชี่ยวชาญ นามกรนั้นไซ้	รู้จบครบครัน ทั้งพูดทั้งศรัย ²¹⁸ อาจารย์ท้าวไท ชื่อว่าอันตราย
มีพระธิดา ชื่อประทุมเกสร จะบอกเนื้อความ	ท่านท้าวเบญจา กัลยาทรงนาม อรชรโฉมงาม ให้แจ้งพระทัย
ครั้นพระรู้เหตุ ว่าแก่เทวา ฝากแต่ยนต์ไว้	บัดนั้นภูเบศ จึงกล่าวปราศรัย จะขอลาไป บนต้นพฤษภา
แม้ว่าผู้คน ช่วยกำบังไว้ จงช่วยบังตา	ขอฝากหงส์ยนต์ จะไปจะมา เหมือนได้กรุณา ให้แผอิฐเมินไป
รับคำเทวา หงส์ยนต์นี้หนา เจ้าอย่าร้อนใจ	จึงพระเทพเทวา ว่าอย่าร้อนใจ จะรักษาไว้ ไม่ให้อันตราย

²¹⁷ กัลยแพทย์ หมายถึง วิชาที่ว่าด้วยเรื่องเวทมนต์คาถา

²¹⁸ ศรัย คือ ปราศรัย หมายถึง การพูดด้วยไมตรีจิต

จะลาผันผาย ²¹⁹ ขึ้นลงง่ายดาย ...(ขาดหาย)...	เมื่อนั้นทรมวย จงช่วยรับทรง อย่าให้อันตราย เมื่อนั้นจะลงไป
ช่วยส่งเจ้าฟ้า ลงมาง่ายดาย จึงพระภูวไนย	เมื่อนั้นเทวา ลงจากต้นไทร ค่อยสบายใจ เจ้าคอยลินลา
เจ้าค่อยบทธจร ถือผอบ ²²⁰ ทอง เจ้าจึงลินลา	จึงพระภูธร เข้าในพารา ลอยชายเดินมา ตามถนนหลวง
มาถึงตลาด นั่งร้านเดียรดาษ ²²¹ ชายของหังปวง	เจ้าคอยลินลาศ เห็นนางหังปวง ในท้องตลาดหลวง ต่างต่างนานา
รูปร่างสะคราญ ²²² เห็นพระจอมจักร เชิญเจ้าเข้ามา	นางหนึ่งนั่งร้าน ชายพานชายผ้า ร้องทักกราชา นั่งเล่นสำราญ
ขนมผิง ²²³ ตั้งเตา บั้งเปร่งเครื่องครัด เชิญพระภูบาล	นางคนหนึ่งเล่า น้อยจ้อยสงสาร พิ้งกำตัด ²²⁴ พาน มาร้านก่อนรา

²¹⁹ ผันผาย หมายถึง กลับไป

²²⁰ ผอบ อ่านว่า ผะ-อบ หมายถึง ภาชนะสำหรับใส่ของ

²²¹ เดียรดาษ หมายถึง เกล็ดอกลาด

²²² สะคราญ หมายถึง งาม, สวย

²²³ ขนมผิง หมายถึง ชื่อขนมอย่างหนึ่ง ทำด้วยแป้ง ไข่ น้ำตาลทราย มีรูปแบบๆ

²²⁴ กำตัด หมายถึง กำลั้งรุ่น

แลเห็นทรงธรรม
ทำเล่นเป็นชู้
เชิญเจ้าเข้ามา

เห็นพระภูบาล
สาวสาวงามงาม
จะด่วนไปไหน

พูดรักขึ้นได้
เจ้าลืมห้าม
ร้องเรียกเจ้าฟ้า

ปะนางคนโอ้
แกล้งเปิดผ้าห่ม
ชวนเข้าห้องใน

ถึงศาลาลัย
พระเข้าอาศัย
สมเด็จพระเจ้าฟ้า

ออกจากที่เฝ้า
วรรณพราหมณ์ฤทธา
เห็นพระภูบาล

นางคนหนึ่งนั้น
แกล้งชายเดินมา
ทำเล่นหุตา
พูดเล่นเป็นไร

สาวสาวชาวร้าน
พิศวาสอล้าย
เล่นตามเจ้าไป
หยุดนั่งก่อนรา

นางหนึ่งสาวใหญ่
วิ่งตามราชา
เปิดนมวิ่งมา
ว่าอย่าเพิ่งไป

ถึงร้านต้นโพธิ์
นมโตเหลือใจ
อวดนมท้าวไท
โปรดน้องก่อนลา

พระลินลาไป
หน้าวังราชา
ที่ในศาลา
นั่งเล่นสำราญ

เมื่อนั้นพราหมณ์เฒ่า
สมเด็จพระภูบาล
ออกมาบ่นาน
อยู่ในศาลา

เจ้าคนนี้ไซ้
รักคนราศี
รูปโฉมโสกา

กู้อับปัญญา
พิศดูเจ้าฟ้า
จึงพราหมณ์เฒ่า

หนุ่มน้อยสะคราญ
เชื้อวงศ์พงศ์เผ่า
เจ้ามาแต่ไหน

พราหมณ์คนนี้ไซ้
ชะรอย²²⁵อาจารย์
เจ้าบอกด้วยปล้น

บอกแก้วรรณพราหมณ์
เข้าป็นธรรณี
ลาพระภูมินทร์

ได้ฟังผู้ท้าว
วิทยาอาคม
จะเรียนศิลป์ไชย

เฒ่าคิดในใจ
โฉมงามหนักหนา
จะมีปัญญา
พักตราคมสัน

เจ้าคนนี้มา
ที่ว่าจะบอกทัน
พักตราคมสัน
เข้ามาปราศรัย

ดูรากูมาน
เจ้ามาแต่ไหน
ลูกเต้าของใคร
บอกไปจงปล้น

พระคิดในใจ
เจรจาคมสัน
ของพระทรงธรรม์
ว่าจะมาเรียนศิลป์ไชย

จึงพระโฉมงาม
โดยใจถวิล
เป็นเจ้าแผ่นดิน
มาเรียนศิลป์ไชย

อันพราหมณ์ผู้เฒ่า
จึงกล่าวปราศรัย
อุดมเลิศไตร
ไปอยู่ด้วยกัน

²²⁵ ชะรอย หมายถึง เห็นจะ, เห็นทีจะ, ทำจะ, บางที

จะเลี้ยงเจ้าไว้	ตัวข้านี้ไซ้
รำเรียนศิลป์ไชย	เป็นลูกบุญธรรม
ไทรเพท ²²⁶ ทั้งนั้น	ไปอยู่ด้วยกัน
	เรียนธรรมทั้งหลาย
ได้ฟังพราหมณ์เฒ่า	เมื่อนั้นพระเจ้า
เข้ามาแต่ไกล	แย้มยิ้มภิปราย ²²⁷
เรียนธรรมทั้งหลาย	โดยใจข้าหมาย
	ข้าขออาศัย
พาพระราชา	วรรณพราหมณ์ฤทธา
ครั้นมาถึงเรือน	ลินลาคลาไคล
ตาพราหมณ์บอกให้	ร้องเตือนทันใจ
	แก่นางภริยา
เป็นลาภของเรา	วันนี้หนาเจ้า
ได้บุตรบุญธรรม	มากมายนักหนา
หน่อนามกษัตรา	เลิศล้ำโลกา
	มาแต่เมืองไกล
ได้เลี้ยงเจ้าหน่อไท	อันตัวของเรา
เป็นบุตรบุญธรรม	...(ขาดหาย)...
รำเรียนศิลป์ไชย	เลิศล้ำจะมีไหน
	จะได้แทนตัว
ครั้นได้ฟังความ	นางเมียววรรณพราหมณ์
มีความยินดี	นางยิ้มแย้มหัว
ได้พระทูนหัว	ทีนี้บุญตัว
	มาเป็นบุญธรรม

²²⁶ ไทรเพท หมายถึง ชื่อคัมภีร์ศาสนาพราหมณ์ในสมัยพระเวท มี 3 คัมภีร์ คือ ฤคเวท ยชุรเวท สามเวท

²²⁷ ภิปราย หมายถึง อภิปราย มีความหมายว่า พุดชี้แจงแสดงความคิดเห็น

ชื่อไรโฉมงาม

จึงพระหน่อไท

ชื่อของดีฉิ้น

ผิวเมียบองเฒ่า

จึงสั่งข้าไท

โภชนาอาหาร

อยู่ในครัวไฟ

.....จิมมัน²²⁸

เสร็จแล้วมิช้า

เสวยโภชนาหาร

ค่อยอยู่สบาย

พระองค์ทรงธรรม

ปัญญาสามารถ

วิทยาอาคม

เรียนได้ชื่นใจ

เรียนจบไตรเพท

เรียนได้เท่าไร

ปัญญาพระองค์

นางจึงไถ่ถาม

เจ้าจงบอกพลัน

บอกให้พราหมณ์นั้น

ชื่อสุวรรณทกุมาร

รู้จักชื่อเจ้า

เร่งมาขึ้นบาน

เร็วไวยาวนาน

จัดแจงแต่งมา

บรรดาข้าไท

ตกแต่งโภชนา

สารพันโอชา

ยกมาครบครัน

เจ้าสุวรรณทกุมาร

เสร็จแล้วด้วยพลัน

มาได้หลายวัน

รำเรียนศิลปไชย

เรียนศิลปศาสตร์

จำได้ชื่นใจ

อุดมเลิศไกร

จำได้มั่นคง

จึงพระภูเบศ

มิได้ลืมหลง

จำได้มั่นคง

เลิศล้ำโลกา

²²⁸ คณะผู้จัดทำไม่ทราบว่าจะหมายถึงสิ่งใดเนื่องจากมีคำที่ขาดหายไป

พราหมณ์เฒ่าบอกให้	จะเรียนสิ่งไร
เรียนจบครบครัน	สิ้นพุงสิ้นท่า
เรียนพระคาถา	สารพันวิชา
	จบสรณาคมน์ ²²⁹
เจ้ามีปัญญา	วรรณพราหมณ์จึงว่า
จบชิน ²³⁰ วิทยา	เลิศล้ำอุดม
ปัญญาอุดม	จบสรณาคมน์
	จะให้แทนตัว
พระสุวรรณหกumar	ได้ฟังอาจารย์
ยอมให้พราหมณ์เฒ่า	เจ้ายิ้มแย้มหัว
เฒ่ายิ้มแย้มหัว	เอาเข้าถวายเป็น
	จิ้งสังกริยา
รูปเทียนแต่งไว้	ให้หาดอกไม้
จะถวายเป็นเจ้า	ดอกไม้บานา
ให้แทนตัวข้า	พระเจ้าฟ้างา
	เฝ้าท้าวทุกวัน
เห็นว่าจะได้	เมียดพราหมณ์ดีใจ
รูปเทียนดอกไม้	ประทานรางวัล
จึงพราหมณ์เฒ่านั้น	แต่งได้ครบครัน
	ดูฤกษ์ทันใจ
ให้พระภุมิ	ครั้งได้ฤกษ์ดี
อาบน้ำทาแป้ง	แต่งตัวทันใจ
รูปทรงท้าวไท	แต่งหน้ากันไร
	งามยิ่งเทวา

²²⁹ สรณาคมน์ หมายถึง การยึดเอาเป็นที่พึ่งที่ระลึก

²³⁰ ชิน ในที่นี้หมายถึง ชื่อศาสนาหนึ่งในอินเดีย

ห่มแพรพุดดวง	นุ่งผ้าพื้นม่วง
จึงตาพราหมณ์เฒ่า	เห็นงามรจนา
พอท้าวเบญจา	พาเจ้าเข้ามา
	เสด็จออกจากทันใจ
	เมื่อนั้นพราหมณ์เฒ่า
บังคมก้มเกล้า	ทูลถวายหน่อไท
ข้าขอถวาย	ลูกสาวทรามวัย
แก่พระภูวไนย	สมเด็จพระราชา
	บัดนั้นพระบาท
เบญจาธิราช	ประพาसขงคา
ว่าลูกวรรณพราหมณ์	โหมงามพอดา
ศรีศักดิ์ลิคณา	เป็น...(ขาดหาย)...เอ็นดู
	เสียดายต่ำศักดิ์
รูปทรงงามนัก	อรชรเฉิดฉาย
นรลักษณ์ ²³¹ พิศตรา	เป็นหน้าเอ็นดู
เป็นลูกเขยกู	เห็นจะควรกัน
	คิดแต่ในใจ
ออกมามิได้	หมายพระกระสัน
พระคิดจะให้	หน่อไทจอมขวัญ
เจ้าปกครองกัน	กับพระบุตรี
	คิดแล้วภูบาล
จึงพระราชทาน	ให้แก่โฉมศรี
เงินทองเสื้อผ้า	เงินตรามากมี
ให้แก่พันปี ²³²	เจ้าสุวรรณทกุมาร

²³¹ นรลักษณ์ มากจากคำว่า นร มีความหมายว่า ผู้ชาย ซึ่งถ้าเป็นหญิงจะใช้ว่า นรี หรือนารี กับคำว่า ลักษณะ ซึ่งมี ความหมายว่า สมบัติเฉพาะตัว ซึ่งมารวมกันก็จะหมายถึง ชายที่มีลักษณะเฉพาะตัว แต่เหตุที่ใส่ทับทิมขาดก็เพื่อให้อ่านออก เอื้อสัมผัส

²³² พันปี เป็นศัพท์โบราณ ซึ่งมีความหมายว่า พระเจ้าแผ่นดิน แต่ปัจจุบันหมายถึงคำเรียกพระราชชนนีว่า สมเด็จพระพันปี

เอามาจากคลัง	เงินตราสิบห้าชั่ง
วรรณพราหมณ์นั้นไซ้ไร	ให้เอาบนาน
ถวายภูบาล	ดีใจใครจะปาน
	เสร็จแล้วทูลลา

ผิวเมียสองเฒ่า	มาถึงเรือนแล้ว
ดีเนื้อดีใจ	ชื่นชมสรรษา
สมความปรารถนา	ได้ฟังจินดา
	สองราดีใจ

เจ้าได้ประทาน	เจ้าสุวรรณทกุมาร
ให้ท้าวทั้งสอง	มากมายเท่าใด
สองเฒ่าเก็บไว้	เงินทองกองใหญ่
	ดีใจหนักหนา

เฝ้าท้าวเจรจา	เมื่อนั้นราชา
เย็นเช้าเข้าเฝ้า	เป็นนิจทุกวัน
เฝ้าท้าวทุกวัน	เจ้าไม่เดียดฉันท์
	เป็นนิรันดร

กาพย์ยานี 11

เมื่อนั้นท้าวเบญจา	มิติดางมบวร
ชื่อเจ้าประทุมเกสร	เป็นสาวแท้สิบห้าปี
ดวงหน้าคือวงเดือน	ใครจะเหมือนในโลกี้
รูปทรงนางเทวี	ยิ่งนารีเมืองสวรรค์
รูปร่างอย่างนิมิต	ชั้นดุสิตไม่เทียมทัน
พระกรของเจ้านั้น	คือตั้งวงงไอยรา
พระโอษฐ์คือชาติแต่้ม	เมื่อยิ้มแย้มเจรจา
พระเนตรทั้งซ้ายขวา	ดั่งในตามฤคิ
ขนตาเจ้างามงอน	ดั่งเกสรประทุมศรี
พระปรารค์นางเทวี	งามมีศรีดั่งปรารค์ทอง

เต้านมเจ้าครัดเคร่ง
 น้องเอ๋ยตมตั่งตังบัวทอง
 เกศาเจ้าดำขลับ
 คิ้วโก่งสุดทางตา
 ปราสาททำด้วยแก้ว
 นางน้องผู้โฉมฉาย
 วันหนึ่งนั้นเล่าหนา
 จึงเห็นพระทอง
 แล้วเห็นรูปพระเจ้า
 มีความพิสมัย
 หรือว่าหน่อกษิริย์
 โฉมยงเจ้าสงกา²³⁴
 ไพเราะ²³⁵หากเผาพลาญ
 แลดูพระโฉมศรี
 สุดตาเจ้าแลแล้ว
 แลไปไม่เห็นองค์
 จะนอนบ่ห่อนได้
 คิดถึงพระภูธร
 ลืมเล่นด้วยสาวสรร
 ลืมสรงพระคงคา
 คำนึงถึงภูบาล
 สไบเจ้าเคยทรง
 เอนนอนถอนใจใหญ่
 เคลิ้มไปไม่รู้ตัว
 อกระห้อยลำบาก
 ใครรู้อดสูใจ
 รำพึงคะนึ่งนั้ก
 รำจวน²³⁶ครำครวญหา
 งามปลั่งเปล่งอยู่ทั้งสอง
 งามเรื่องรองรจนา
 คือแมงทับปีกกุมรา
 หน้าเป็นนวลยวนใจชาย
 ประดับแก้วอยู่พรายพราย
 เจ้าขึ้นอยู่ปราสาททอง
 นางธิดาคอยเยี่ยมมอ
 เจ้าเดินมาผ่านแกล²³³ชัย
 นางนงเยาว์ต้องติดใจ
 นางจะใคร่เส่นหา
 เหตุไรพลัดจากเมืองมา
 ความเส่นหาบังเกิดมี
 ให้ฟุ้งซ่านด้วยโลเก
 จนสุดเนตรไม่เห็นองค์
 นางน้องแก้วเร่งพิศวง
 นางโฉมยงเข้าที่นอน
 ร้อนดังไฟมาสุ่มซอน
 ถอนใจใหญ่ไม่เจรจา
 พระกำนัลทั้งซ้ายขวา
 นางฉายาให้วงยง
 ให้ปลั่งปล่านดังเพลิงลน
 ตกจากองค์ไม่รู้ตัว
 นางอรัยเจ้าเฒ่ามัว
 มัวคิดถึงคำนึงใน
 จะออกปากแก่ใคร
 นางใคร่ครวญอยู่ไปมา
 ด้วยความรักพระราชา
 ไม่รู้ว่าอยู่แห่งไร

²³³ แกล หมายถึง หน้าต่างพระตำหนักหรือตำหนักที่ไม่มีชื่กรง

²³⁴ สงกา หมายถึง ความสงสัย

²³⁵ ไร หรือ ไรคะ หมายถึง ความกำหนดยินดีในกามารมณ์, ความใคร่

²³⁶ รำจวน หมายถึง รัญจวน คือ ความป่นป่วนใจ

พี่เลี้ยงอันอยู่งาน
 วันหนึ่งนางทรมวย
 พี่เลี้ยงจึงว่าเล่า
 จึงไม่สร่ง²³⁷สนาน²³⁸
 ไม่เล่นด้วยสาวศรี
 ประสงค์สิ่งอันใด
 นื่องนี้...(ขาดหาย)
 จะเล่าให้พี่ฟัง
 มิเล่าจะเข้าใจ
 ความทุกขในครั้งนี้
 วิภาว่าข้านี้
 ไม่ให้รู้ก็แล้วไป
 จึงเจ้าจะเล่าความ
 ข้าเจ้าเล่าเสียที
 นางหนึ่งว่าพี่เจ้า
 จะรู้กลับมิรู้
 ไม่พอใจร่วมคิด
 ว่าแล้วก็แล้วไป
 หายทั้งความเดือดร้อน
 เพื่อนม้วยไม่ช่วยทุกข์
 คิดมากก็น่าสรวล
 มองเห็นอยู่แหวแหว
 เจ้าว่าไม่ปรารมภ์²⁴⁰
 ได้นอนเอนกายให้สบายใจ
 ศรีศรีสวัสดิ์จำเริญใจ
 ปางก่อนมินิทาน
 ทรงโฉมประโลมโลก
 วันหนึ่งเจ้าเดินมา

เห็นเขวามาลย์รำคาญใจ
 เยี่ยมแกลลชัยเห็นกุมาร
 เหตุใดเล่าเจ้ารำคาญ
 ไม่สัพยอก²³⁹กำนัลใน
 ตรงเข้าที่ถอนใจใหญ่
 จึงมิเล่าให้พี่ฟัง
 ...(ขาดหาย)...ให้กลุ่มคั่ง
 ดั่งตัวน้องเป็นสตรี
 อย่าอาลัยด้วยเอาที่
 ไม่มีที่จะเห็นใคร
 ไม่ควรที่จะไวใจ
 ช่วยอาลัยได้แต่ครานี้
 พี่ทั้งสามก็ควรที่
 ไซ้ตัวพี่จะล่วงรู้
 ว่าฉะนี้เล่าน่าอดสู
 พอแจ้งอยู่ในน้ำใจ
 ...(ขาดหาย)...กะไรได้
 สิ้นสงสัยไม่มีทุกข์
 จะนั่งนอนก็สาสุข
 อย่างระตุกพันทุกขใจ
 ด้วยนิมนวลงนอรทัย
 ประสมแล้วก็ผิดไป
 บรรทมเถิดจะตรอมใจ
 ได้นอนบ้างให้สำราญ
 จะกล่อมให้เกษมสันต์
 พระผู้กุมารงามโสภา
 สาวสาวใดเห็นโคกสรรหา
 ที่ตรงหน้าพระบัณขร

²³⁷ สร่งหมายถึง อาบน้ำ, รดน้ำ

²³⁸ สนาน หมายถึง การอาบน้ำ

²³⁹ สัพยอก หมายถึง หยอกเย้า

²⁴⁰ ปรารมภ์ หมายถึง วิตก, รำพึง, ครุ่นคิด

พระพักตร์นวลบ่เศร้า
 นื่องข้าได้แนบนอน
 เป็นพญามาล้าง...(ขาดหาย)...
 เรือใหญ่จะไปค้า
 จะยับอยู่กับฝั่ง
 ทางไกลไม่ใช่ใบบกลาง
 เมื่อนั้นนางเนื้อเกลี้ยง
 เศร้าสร้อยค่อยเสบาย
 พี่เจ้าผู้ร่วมใจ
 ไม่ควรมาเจรจา
 กระนั้นหรือว่าไม่รู้
 จะให้น้องไขใบบ
 เกลือกกว่าจะอับปาง
 ไม่ถึงฝั่งกระมังหนา
 พี่เจ้าเป็นคนทำย
 พี่เป็นทั้งต้นหน²⁴²
 พี่เลี้ยงจิงทุลมา
 เคยสร้างมาด้วยกัน
 เพลาพรุ้งนี้เข้า
 จะคอยเจ้าออกมา
 เมื่อนั้นนางเนื้อเกลี้ยง
 แม้นพบพระโฉมฉาย
 ให้รู้ว่าชื่อไร
 จงบอกพระโฉมตรู
 พอรู้พระพี่เลี้ยง
 มาคอยพระราชา
 เพลาออกจากเฝ้า
 ลินลามามินาน
 วิภาแลเห็น
 พี่เชิญพระภูมี
 คลาคลึงเกล้าสโมสร
 ดั่งจันทรเคียงสุริยา
 นำหัวเราะเป็นนักรหนา
 ไม่ใช่ใบบให้เบื่องทาง
 จะผูกพันป่วยการ
 สร้างไว้เปล่าสำเพาเอย
 ฟังพี่เลี้ยงกล่าวเฉลย
 ยิ้มแย้มเผยซึ่งวาจา
 นับดาวได้ในเวหา
 คิดขึ้นมาว่าอายุใจ
 พี่เอ็นดูช่วยแก้ไข
 กลัวพายุใหญ่จะพัดพา
 ลงที่กลางพระคงคา
 แต่ตัวข้ายังขัดสน
 ใบบและสายเรือ²⁴¹เป็นยนต์
 เป็นพนักงานสิ้นทั้งนั้น
 พิจารณาสาวสวรรค์
 จะสมความปรารถนา
 ออกจากเฝ้าพระราชา
 จะพบเจ้าอภิปราย
 ฟังพี่เลี้ยงยิ้มแย้มพราย
 พี่จึงถามพระงามดู
 มาแต่ไหนจะใครรู้
 ว่าเมื่อค่าให้มาหา
 ค่อยบายเบี่ยงลีนลามมา
 ที่หน้าวังมิทันนาน
 จึงพระเจ้าจากสถาน
 พอตระหน้านางวิภา
 พระนเรนผู้เรืองศรี
 มาพูดเล่นก่อนเป็นไร

²⁴¹ สายเรือ หมายถึง สายสำหรับรั้งใบบเรือ

²⁴² ต้นหน หมายถึง ผู้ควบคุมทิศทาง ตำแหน่งของเรือ

เมื่อนั้นพระราช
 สมเด็จพระภูวไนย
 ฉันทนางเทวี
 กังวลสิ่งไรหนา
 เมื่อนั้นนางพี่เลี้ยง
 ว่านางทราวม้วย
 ให้ถามนามกร
 ด้วยว่านางฉายา
 พระตอบนางเทวี
 ขอถามทราวม้วย
 พี่เลี้ยงจึงว่าเล่า
 รูปหล่ออรองค์
 ผู้เป็นพระธิดา
 ให้ถามนามกร
 แม้นพระบอกชื่อแล้ว
 สั่งมาถึงท้าวไท
 เมื่อนั้นพระเนื้อเกลี้ยง
 ยิ้มแย้มอยู่ไปมา
 ผู้เฒ่ามักใส่ปาก
 ชื่อข้าเป็นบาลี
 อันว่าทวาร²⁴³ชัย
 เมื่อคำจะไปหา
 เมื่อนั้นนางวิภา
 จึงลาพระทราวม้วย
 ว่างเปล่าก็เข้าไป
 เมื่อคำจะไปหา
 ผู้เฒ่ามักใส่ปาก
 บอกชื่อมาเป็นบาลี
 นางเจ้าจึงคิด
 ได้ชื่อแห่งพระเจ้า

ฟังวิภาเจ้าปราศรัย
 จึงปราศรัยด้วยวาจา
 จึงเรียกพี่มาหา
 จงบอกข้าให้เข้าใจ
 จึงบายเบี่ยงด้วยกลไค
 เจ้าแกล้งใช้ให้มาหา
 พระภูธรชื่อไรหนา
 ใครรู้จักภูวไนย
 ว่าทั้งนี้ยังสงสัย
 นางผู้ใดแกล้งใจจง
 จะบอกเจ้าด้วยใจจง
 ชื่อประทุมเกสร
 ให้มาหาพระภูธร
 พระภูธรเจ้าชื่อไร
 นางน้องแก้วผู้ทราวม้วย
 ว่าเมื่อคำให้มาหา
 ฟังพี่เลี้ยงกล่าววาจา
 บอกชื่อข้าเป็นบาลี
 ท้าวบุญมากแถมเกศี
 ให้คิดเอาตามชอบใจ
 อย่าปิดไว้เจ้าพี่อา
 อย่างนิทราให้หลับไหล
 ฟังพาทีกี่ดีใจ
 เข้าในวังมิได้ช้า
 ทูลอรรถยั้งกิจจา
 บอกชื่อมาเป็นบาลี
 ท้าวบุญมากแถมเกศี
 ปัญญามีให้คิดเอา
 เห็นมิผิดตั้งใจเรา
 อันแถมกล่าวคือทองคำ

²⁴³ ทวาร หมายถึง ประตู

รู้จักชื่อพระเจ้า
 รู้จักชื่อสุวรรณ
 เวลาย่ำค่ำลงแล้ว
 คอยหาพระภูวไนย
 เมื่อนั้นจึงพระทอง
 รำพึงคำนิงหา
 จะเข้าก็ไม่ได้
 พระไชยในไพศาล
 มาข้าจะกล่าวบทไป
 พระไชยในไพศาล
 มาข้าจะกล่าวบทไป
 มีจิตคิดเมตตา
 จึงเปิดพระทวาร
 ครั้นมาถึงพระทวารปราสาทชัย
 บอกแก่โฉมตรู
 เข้าไปเถิดพระภูมิ
 บอกแล้วมีทันนาน
 กลับกลายสูญหายไป
 ครั้นถึงทวารชัย
 เห็นองค์กัลยา
 เทียนยามอันตามเห็น
 พระพักตร์คือดวงจันทร์
 จึงผลักทวารชัย
 จึงร้องด้วยวาจา
 นัตนะให้พี่มา
 แล้วคิดเป็นโฉน
 ไครหนอช่างแสนรู้
 มาแล้วทำมารยา
 หลับจริงหรือทำเล่น
 ครั้นแล้วทำอ้อมอง

นางหนุ่มหน้าเรงกระสัน
 ได้ชื่อแล้วต้องติดใจ
 นางน้องแก้วเรงครวญหา
 ว่าเมื่อไหร่จึงจะมา
 ถึงยามสองจึงไคลคลา
 จึงเข้ามาถึงทวาร
 จึงท้าวพิชฐาน
 มาช่วยเปิดทวาร
 จึงท้าวไพชฐาน
 มาช่วยเปิดทวาร
 ถึงพระทัยมีฤทธา
 สำแลงแต่งองค์มาทันใจ
 นำภูบาลเจ้าเข้าไป
 ชี้ห้องให้พระภูมิ
 ห้องนางอยู่ที่ตรงนี้
 ตัวเรานี้จะลาไป
 อันตรธาน²⁴⁴บัดเดียวใจ
 พระภูวไนยจึงเข้ามา
 พระแลไปตามช่องฝา
 พระราชาเกษมสันต์
 โฉมตรูกลิ้งกลางวัน
 ได้เห็นแล้วต้องติดตา
 ไม่หวาดหวั่นมันตรึงตรา
 พี่มาแล้วเจ้าไปไหน
 ว่าจะเปิดทวารชัย
 จึงปิดไว้มันตรึงตรา
 ไปสั่งภูให้มาหา
 หลับตากบนเตียงนอน
 แลไปเห็นอยู่รอรอง
 แล้วชักผ้าคลุมหัวนอน

²⁴⁴ อันตรธาน หมายถึง ลับไป, สูญหายไป

บัดนั้นนางเทวี
 นางประทุมเกสร
 ชายนี้น้ำแต่ไหน
 ตัวใครไปนัดมา
 ยามดึกคนจะนอน
 ออย่าอยู่เร่งลงไป
 แม่นว่ารักน้องไซรั
 พ่อแม่น้องยังอยู่
 บิดาและมารดา
 พ่อแม่ท่านยกให้
 ช่างมาพูดความเบา
 แม่นรู้ถึงท่านท้าว
 เมื่อนั้นพระราช
 ถึงตายไม่คิดตัว
 ตัวตายก็ตามเหตุ
 ออย่าขับ²⁴⁹พี่ไม่ฟัง
 นัดแนะให้พี่มา
 แล้วคิดเป็นโฉน
 จึงเปิดพระทวาร
 เสี้ยแรงพี่มาหา
 เจ้าอย่าคิดเดียดฉันท
 สู้ตายไม่หนี
 นางคิดแต่ในใจ
 เตชะด้วยบุญญา
 เคยสร้างด้วยกันแล้ว
 จงเปิดออกด้วยไ
 ถ้าคู่ด้วยน้อง
 ถ้าน้องคู่ด้วยชาย
 เห็นภูมิจะเดือดร้อน
 เจ้าจึงกล่าวซึ่งวาจา
 ขึ้นมาไยผิดเวลา
 ช่างเจรจาพาล²⁴⁵ไ
 มาทำอันอยู่หรือไร
 บ่นพี่ไรรำคาญหู
 ให้ผู้ใหญ่มาขอสู
 ทำจู่²⁴⁶อยู่ไม่เกรงใจ
 ทั้งสองรานั้นเป็นใหญ่
 ลำเนา²⁴⁷เห็นอยู่ไกลพ่อ
 ... (ขาดหาย)...
 เห็นว่าเจ้าไม่เป็นตัว
 ได้ฟังว่าอึมแ้มหัว
 จะไ้ลาย²⁴⁸เมื่อภายหลัง
 เห็นวิเศษกว่าตัวยัง
 จะทำเล่นให้หน้าใจ
 ว่าจะเปิดประตูไว้
 จึงปิดไว้มันตรึงตรา
 นางเยาวมาลย์ได้เมตตา
 หวังจะฝากซึ่งไมตรี
 นางจอมขวัญจึงปราณี
 เอ็นดูรับด้วยรา
 นางอรัยตั้งสัจจา
 ได้สร้างมาแต่ก่อนไกล
 ออย่าให้แคล้วคลาดกันไป
 มีไซ่คูอย่าเผยผาย
 ประตูห้องเปิดง่ายตาย
 จึงเผยออกจงเร็วพลัน

²⁴⁵ พาล หมายถึง แสร้งพูดใส่ความไม่จริงให้คนอื่น

²⁴⁶ จู่ หมายถึง ู่วาม

²⁴⁷ ลำเนา หมายถึง แฉว, แฉว, แฉบ, ถิ่น

²⁴⁸ ไ้ลาย หมายถึง แสดงความกล้าหาญ

²⁴⁹ ขับ หมายถึง ไล่, บังคับให้ไป

เจ้าสุวรรณหทุมาร
 ครั้นแล้วพระทรงธรรม
 แต่ก่อนเป็นคู่สร้าง
 ขอให้พระทวาร
 เจ้าสุวรรณหทุมาร
 เปิดด้วยใจหมาย
 ทำว้นบนเตียงทอง
 เขยชมนางอรทัย
 เมื่อนั้นนางทรมวย
 จะร้องขึ้นให้มี
 รักเจ้าพี่มาหา
 ด้วยว่าแต่ตนเอง
 ตัวเจ้าคือศาลา
 ทำว้นองอย่าตัดใจ
 ตัวเจ้าคือสระศรี
 บ่ายหน้ามาหาน้อง
 นางตอบพระภูมี
 ลวงล่อแต่พอได้
 ตัวน้องยอมใจจริง
 แม้นตายจะสู้ตาย
 เป็นหญิงความจริงนัก
 สู้ตายตายตามพี่
 ใจชายมักกลอกกลับ
 ได้แล้วไม่นำพา
 พระตอบเสาวนีย์
 ทราบทรงในดวงใจ
 ตัวพี่กับน้องแก้ว
 พระน้องอย่าสงกา
 ดวงหน้าคือวงเดือน
 ตายด้วยม้วยเป็นผี

ฟังนางคราญเร่งกระสัน
 เสียงด้วยโพธิสมภาร
 มาด้วยนางแล้วช้านาน
 เปิดออกได้ตั้งใจหมาย
 ผลักทวารออกง่ายตาย
 จึงผันผายเข้าห้องใน
 แขนนางน้องผู้ทรมวย
 บนแท่นทองอันผ่องศรี
 จึงผลักไสพระภูมี
 ทำเล่นไปไม่กลัวเกรง
 น้องอย่าว่าให้ครั้นเครง
 อย่างครั้นเครงน่าอายใจ
 พี่ชายมาขออาศัย
 ให้อาศัยด้วยสมพอง
 องค์ตัวพี่คือหงส์ทอง
 ตัวหงส์ทองอันพอใจ
 ช่างพาที่จะมีนัย
 แล้วทิ้งไว้ได้ความอาย
 เป็นผู้หญิงซื้อต่อชาย
 ใจน้องซื้อต่อพี่
 แม้นใครรักไม่คิดตัว
 ไม่ติดตัวน้องเลยหนา
 ย่อมสับปลับ²⁵⁰เจรจา
 ทำเห็นห่างเร็ดร้าง²⁵¹ไป
 ชั่งพาที่จะมีไหน
 จึงทำว้นไทม์วาจา
 ได้สร้างแล้วแต่ก่อนมา
 ด้วยพี่ยาจะหน่ายหนี
 ใครจะเหมือนในโลก
 พี่จะอยู่เป็นคู่ครอง

²⁵⁰ สับปลับ หมายถึง กลับกโลกเชื่อไม่ได้

²⁵¹ เร็ดร้าง หมายถึง ค่อยๆ เห็นห่างและทอดทิ้งไป

ว่าพลงทางเซยชม	เล่นเต้านมเจ้าทั้งสอง
ตุมตั้งตั้งบัวทอง	จูบแก้มน้องทั้งซ้ายขวา
เมื่อนั้นนางทราวม้วย	ทำผลึกใสด้วยมารยา
พระองค์จ้งเมตตา	งดก่อนอย่าหุนหัน ²⁵²
พระองค์จะหยิกหยอก	เป็นภายนอกนางจอมขวัญ
ภายในไว้สำคัญ	ทำฉันนั้นงดก่อนรา
สิ่งนี้พะเอ๋ย	น้องมิเคยพระราชา
ควรได้ไปเมื่อหน้า	ตัวของข้ายังเกรงกลัว
ได้ฟังนางฉายา	พระราชายิ้มแ้มหัว
พวกน้องอย่าเกรงกลัว	ประเวณี ²⁵³ ความสงสาร
กล่าวมาให้ปรากฏ	คือหนึ่งมตกินน้ำตาล
อดได้ใครจะปาน(ขาดหาย).....
.....(ขาดหาย).....(ขาดหาย).....
.....(ขาดหาย).....(ขาดหาย).....

(ต้นฉบับส่วนปลายขาดหาย)

²⁵² หุนหัน หมายถึง ทำโดยรวดเร็วไม่ยั้งคิด

²⁵³ ประเวณี หมายถึง การเสพสังวาส

หน้าปลาย

กาพย์สุรางคนางค์ 28

(ต้นฉบับส่วนต้นขาดหาย)

.....(ขาดหาย).....(ขาดหาย).....
.....(ขาดหาย).....(ขาดหาย).....
.....(ขาดหาย).....	...(ตัวหนังสือไม่ชัดเจน)....
... (ไม่ชัดเจน)...ลาตาย	คอยอยู่เถิดรา
ทุกข์ถึงมเหสี	ทุกข์ถึงชนนี
ทุกข์ถึงราชบุตร	ทุกข์ถึงบิดา
ทุกข์ถึงอาตมา	รักสุดเสนาหา
	คติน่าใจหาย
ไม่มีความสุข	ทั้งห้ากองทุกข์
พระทรงไศกา	... (ไม่ชัดเจน)... ²⁵⁴ ฝันหาย ²⁵⁵
คติน่าใจหาย	น้ำตาบ่วาย
	แก่ออกอุเอ้ย
เจ้าสุวรรณทกumar	ไอน่าสงสาร
จะ... (ไม่ชัดเจน)... ²⁵⁶ หน้าไป	ชบพักตร์บ่แยง
เอ็นดูทรมาย	ไม่เห็นหน้าใครเลย
	บ่เสบาย ²⁵⁷ น้ำตา

กาพย์ยานี 11

เมื่อนั้นเพชฌฆาต ²⁵⁸	พาพระบาท ²⁵⁹ จะโคลคลา
จะเอาพระราช ²⁶⁰	ไปฆ่าเสียที่นอกเมือง

²⁵⁴ คณะผู้จัดทำสันนิษฐานว่า คำที่ไม่ปรากฏให้เห็นชัดเจนน่าจะอ่านได้ว่า โทษทัณฑ์ ซึ่งคำว่า โทษ หมายความว่า ความไม่ดี, ความชั่ว ส่วนคำว่า ทัณฑ์ มีความหมายว่า โทษที่เนื่องด้วยความผิด ก็พอจะทำให้คณะผู้จัดทำสันนิษฐานว่าน่าจะอ่านได้ว่า โทษทัณฑ์ ซึ่งมีความหมายที่แสดงถึงการกระทำความผิด อันจะทำให้เกิดความทุกข์ ความเสียใจ

²⁵⁵ คณะผู้จัดทำสันนิษฐานว่า คำว่า ฝันหาย เพี้ยนมาจากคำว่า ขวัญหาย ซึ่งคำว่า ขวัญหาย มีความหมายว่า ตกใจ, ใจหาย

²⁵⁶ คณะผู้จัดทำสันนิษฐานว่า คำที่ไม่ปรากฏให้เห็นชัดเจนน่าจะอ่านได้ว่า บ่าย จะได้ความว่า จะบายหน้าไป คำว่า บ่ายหน้า มีความหมายว่า หันหน้า

²⁵⁷ เสบาย อ่านว่า สะบาย แปลว่า สบาย

⁸ เพชฌฆาต หมายถึง เจ้าหน้าที่ประหารชีวิตนักโทษที่ต้องคำพิพากษา

²⁵⁹ พระบาท ในที่นี้หมายถึง สุวรรณทกumar

²⁶⁰ พระราชา ในที่นี้หมายถึง สุวรรณทกumar

ครั้นออกนอกเมืองแล้ว
 สมเด็จพระบุญเรือง²⁶²
 เห็นว่าในครั้งนี้
 หงส์ทอง²⁶³อันสุกใส
 ว่าแก่องครักษ์
 ไม่คิดแก่ชีวา
 หงส์ทองอันค่ามาก
 ตัวตายก็ตามกรรม
 เมื่อนั้นนายเพชรฆาต
 จึงถามพระฤๅษาย²⁶⁵
 พระเจ้าจึงบอกไป
 เพชรฆาตผู้ใจกล้า
 เมื่อนั้นจึงพระบาท
 ครั้นถึงต้นพระไทร
 หงส์ทองเราผูกไว้
 จะเอาก็เอาร่า
 เพชรฆาตเป็นนายใหญ่
 เห็นหงส์งามเฉิดฉาย
 ขึ้นไปได้หน่อยหนึ่ง
 ใจคอให้อารมณ์
 ครั้นแล้วกลับคืนไป
 รักหงส์เป็นหนักหนา
 แต่ขึ้นไปหลายคน
 ให้กลัวตัวสิ้นไป
 เพชรฆาตจึงว่าไป
 เจ้าขึ้นไปอย่าช้า
 จึงเปลื้องซึ่งจำจ้อง²⁷⁰
 ว่าเจ้าจงขึ้นไป

ออกพระแก้ว²⁶¹เจ้าแค้นเคือง
 รำพึงคิดแต่ในใจ
 จะมีพันความบรรลัย
 เราผูกไว้ต้นพฤษภา
 ตัวเราจะมรณา
 ถึงจะตายก็ตามกรรม
 งามหลายหลากย่อมทองคำ
 เราจะให้สู้²⁶⁴ทั้งหลาย
 ฟังพระบาทเจ้าภิปราย
 ว่าหงส์ทองอยู่ไหนหนา
 เราผูกไว้ปลายพฤษภา²⁶⁶
 ให้ราชาเจ้านำไป
 นำเพชรฆาตมาทันใจ
 ชี้บอกให้มิได้ช้า
 บนต้นไทร²⁶⁷ใหญ่สาขา
 หาปัญญาสู้ทั้งหลาย
 แลขึ้นไปด้วยใจหมาย
 จึงปีนป่ายขึ้นไปปล้น
 ตกตะลึงอยู่งกกัน
 ขึ้นมือสั่นตกลงมา
 ขึ้นไม่ได้เป็นหลายครา²⁶⁸
 สุดปัญญาจะขึ้นไป
 เทพ²⁶⁹ยุบลเข้าดลใจ
 ขึ้นไม่ได้หัวลงมา
 ขึ้นไม่ได้สุดปัญญา
 เอาลงมาจงเร็วไว
 ปล่อยพระทอง²⁷¹ออกทันใจ
 บนต้นไม้เอาหงส์ทอง

²⁶¹ พระแก้ว ในที่นี้หมายถึง สุวรรณทกุมาร

²⁶² พระบุญเรือง ในที่นี้หมายถึง สุวรรณทกุมาร

²⁶³ หงส์ทอง ในที่นี้หมายถึง พาหนะของสุวรรณทกุมาร

²⁶⁴ สู้ หมายถึง ทาน เป็นสรรพนามบุรุษที่ 2

²⁶⁵ พระฤๅษาย ปัจจุบันใช้คำว่า พระฤๅษี

²⁶⁶ พฤษภา หมายถึง ต้นไม้

²⁶⁷ ไทร หมายถึง ชื่อต้นไม้ในสกุล Ficus วงศ์ Moraceae มีหลายชนิด

²⁶⁸ ครา หมายถึง ครั้ง, คราว, หน

²⁶⁹ เทพ หมายถึง เทวดา

²⁷⁰ จำจ้อง หมายถึง ใส่ตรวนหรือเครื่องพันธนาการขังไว้ในคุกในตาราง

²⁷¹ พระทอง หมายถึง ค่าแทนชื่อเจ้านาย

เจ้าขึ้นไปอย่าช้า
 เมื่อนั้นพระจุมพล
 ของจงเทพไท
 จะขึ้นบนพฤษภา
 ว่าแล้วพระบุตรา²⁷²
 ปีนป่ายร้ายขึ้นไป
 ทำเป็นจะพลัด²⁷⁴ตก
 ตกลงมีผลึกซ้ำ
 เมื่อนั้นจึงพระไทร²⁷⁶
 มีจิตคิดเมตตา
 เจ้าขึ้นไปได้แล้ว
 เพชฌฆาตทั้งซ้ายขวา²⁷⁷
 เพชฌฆาตฟังก้าว²⁷⁸ว่า
 มิสงมาหรือไร
 พระฟังกเพชฌฆาตว่า
 สู้โค่นต้นไม้ลง
 เพชฌฆาตได้ฟังก้าว
 ตัวเราสิ้นทั้งนี้
 บัดนี้ปล่อยนักโทษ
 ชาวเราให้โง่เหลือ
 พวกเราทั้งนี้ไซ้
(ขาดหาย).....
 คนนี้จึงว่าเรา
 จะทูลท้าวราชา
 เพชฌฆาตทั้งสี่นาย
 พากันมาทันใจ

เอาลงมาบัดเดียวดล
 ยิ้มในใจอยู่ไปมา
 ครั้งนี้ไซ้รู้ได้เมตตา
 มารับข้าด้วยฉับไว
 มีทันช้าจึงคลาไคล
 พระภูวไนย²⁷³เจ้าแกล้งทำ
 ผาดโผนตกว่าตามกรรม
 ว่าตามกรรมไม่เวรา²⁷⁵
 เห็นภูวไนยเจ้าขึ้นมา
 ลงมารับด้วยฉับไว
 จึงพระแก้วร้องลงไป
 เร็วอย่าช้าจงกลับไป
 ร้องขึ้นมาด้วยเร็วไว
 กูจะโค่นต้นไม้ลง
 ร้องลงมาด้วยใจจง
(ขาดหาย).....
 ออกผะผ่าว²⁷⁹คืออัคคี
 จะคิดอ่านประการใด
(ขาดหาย).....
(ขาดหาย).....
 จะคิดอ่านประการใด
 จะบรรลีย์²⁸⁰ด้วยอาชญา²⁸¹
 ตัวของเรานี้แหละหนา
 ชาวเราอย่าร้ายอนใจ
 จึงผันผาย²⁸²เข้าในวัง
 เข้าในเมืองพระพารา²⁸³

²⁷² พระบุตรา หมายถึง บุตร ลูกชาย

²⁷³ พระภูวไนย หมายถึง พระเจ้าแผ่นดิน

²⁷⁴ พลัด หมายถึง พลัด หลุด หรือหล่นไปจากที่ใดที่หนึ่ง โดยไม่ได้ตั้งใจ

²⁷⁵ เวรา ปัจจุบันใช้คำว่า เวร ซึ่งหมายถึง ความพยายาม ความปองร้าย

²⁷⁶ พระทัย หมายถึง ใจ

²⁷⁷ เพชฌฆาตทั้งซ้ายขวา จากวรรณคดี ข้างต้น ไม่สัมผัสกับวรรคอื่น

²⁷⁸ ท้าว หมายถึง ผู้เป็นใหญ่ พระเจ้าแผ่นดิน

²⁷⁹ ผ่าว หมายถึง อาวุธที่รื้อสีกคล้ายคลึง

²⁸⁰ บรรลีย์ หมายถึง ฉิบหาย วอดวาย ย่อยยับ มอดม้วย

²⁸¹ อาชญา หมายถึง อำนาจ

²⁸² ผันผาย หมายถึง กลับไป เดินไป

²⁸³ พระพารา หมายถึง เมือง

บัดนั้นจึงพระบาท
 จึงลาไท้เทวา
 เพชฌฆาตทั้งสี่นาย
 ถวายบังคมไท้²⁸⁵
 นักโทษนั้นเราไซ้
 ขอทูลพระราชธา
 ยกดาบขึ้นจะฟัน
 ฉวยดาบไปด้วยโดยจง
 แล้วพาพระภูเบศ²⁸⁸
 ให้เห็นประจักษ์²⁸⁹ตา
 ขอจงภูวไนย
 เห็นว่าจะรำคาญ

เพชฌฆาตนั้นกลับมา
 ชักหงส์มาในเวียงชัย²⁸⁴
 จึงผันผายเข้าวังใน
 ทูลภูวไนยมิได้ช้า
 จะมาให้มรณา²⁸⁶
 ให้ท้าวทราบบาทหงส์²⁸⁷
 หงส์ทองนั้นก็ฉาบลง
(ขาดหาย).....
 ทอดพระเนตรบนเวหา
 มิใช่ว่าแก่งทูลสาร
 อย่าไว้ใจพระภูบาล²⁹⁰
 จะอลหม่าน²⁹¹ทั้งพารา

กาพย์บัง 16

เมื่อนั้นจึงท้าวเบญจา
 มิซำก็เห็นหงส์ยนต์
 ร่อนอยู่ในกลางเวหน
 ซักยนต์อยู่บนเวหา
 พระองค์จึงร้องลงมา
 ตัวข้าใช้ลูกบุโรหิต²⁹²
 ข้านี้ลูกท้าวอาทิตย์
 ตัวข้ามาเรียนศิลปะไชย
 ควรหรือท้าวไทไม่ถามไถ่
 ครั้งนี้จะได้เห็นกัน
 ท่านท้าวเบญจาทรงทัณฑ์
 พระองค์ตัวสั้นอยู่เทาเทา
 ดูราแสนตราตาขาว
 พระบาทก็กลัวนักหนา

ทอดพระเนตรแลมา
 เห็นพระจุมพล
 บอกท้าวเบญจา
 เจ้าเมืองไพจิตร
 จะให้บรลัย
 พระทัยไหวหวั่น
 ตัวสั้นเทาเทา

²⁸⁴ เวียงชัย หมายถึง เมือง

²⁸⁵ ไท หมายถึง ผู้เป็นใหญ่

²⁸⁶ มรณา ปัจจุบันใช้คำว่า มรณะ หมายถึง ความตาย

²⁸⁷ บาทหงส์ หมายถึง ละอองเท้า

²⁸⁸ พระภูเบศ หมายถึง พระราชาผู้เป็นใหญ่

²⁸⁹ ประจักษ์ หมายถึง กระจ่าง แจ่มแจ้ง เข้าใจ

²⁹⁰ พระภูบาล หมายถึง พระเจ้าแผ่นดิน

²⁹¹ อลหม่าน หมายถึง ชุลมุน วุ่นวาย แตกตื่น

²⁹² บุโรหิต หมายถึง พรหมณที่ปรึกษาของพระมหากษัตริย์ในทางนิติ คือ ขนบธรรมเนียมจารีตประเพณี

ร้องเชิญสมเด็จพระราชา	เชิญเจ้าลงมา
จะให้เจ้าครองไอศวรรย์ ²⁹³	
ให้เจ้าทั้งสองครองกัน	น้องสาวถัดนั้น
จะแถมให้อีกสักสองคน	
นางประทุมเกสรร้อนรน	เจ้าเปิดไฟชนต์ ²⁹⁴
สิงห์บัญชา ²⁹⁵ ไชยศรี	
เมื่อนั้นจึงนางเทวี	แลเห็นภูมิ
ใจนางจะขาดอยู่รอนรอน	
จึงนางประทุมเกสร	ร้องเชิญภูธร ²⁹⁶
ลงมารับเมียด้วยรา	
เมื่อนั้นจึงพระราชา	ชักหงส์ลงมา
ก็ตรงเข้าหน้าบัญชา	
มารับเมียสายสมร ²⁹⁷	เจ้าประทุมเกสร
บังอรเข้าในหงส์ชนต์	
เมื่อนั้นจึงพระจุมพล	ชักหงส์ทองชนต์
ไปบนอากาศผาดผ่น	
ค่อยคลายหายทุกซโศกศัลย์	นางน้องทรงครรภ์
ครรภ์ใหญ่พอล้วนสืบเดือนโดยตรา	
ทูลพระนางแก้ราชา	จงทราบบาบา
เมื่อนั้นนางน้องมาเจ็บครรภ์	
ชักหงส์ลงไปเร็วพลัน	เมียรักเจ็บครรภ์
...(ขาดหาย)... ก็พ้นปัญญา	
จอมจักรฟิงอัครชยา ²⁹⁸	จึงพระราชา
ชักหงส์ลงมาทันใจ	
ร่อนลงที่กลางพงไพร ²⁹⁹	จึงเข้าอาศัย
ไต้ร่มไม้กฤษณา ³⁰⁰	
เมื่อนั้นจึงพระราชา	เห็นนางโศกา ³⁰¹
พระองค์เจ้ามาตกใจ	

²⁹³ ไอศวรรย์ หมายถึง ความเป็นเจ้าเป็นใหญ่ ความเป็นพระเจ้าแผ่นดิน อานาจ

²⁹⁴ ไฟชนต์ หมายถึง ปราสาททั่วไปของหลวง

²⁹⁵ สิงห์บัญชา หมายถึง หน้าต่างของผู้เป็นตั้งราชสีห์ คือ หน้าต่างปราสาทของพระเจ้าแผ่นดิน

²⁹⁶ ภูธร หมายถึง พระราชา

²⁹⁷ สายสมร หมายถึง หญิงที่รัก

²⁹⁸ อัครชยา หมายถึง ตำแหน่งมหีสรีรอง

²⁹⁹ พงไพร หมายถึง ป่า

³⁰⁰ กฤษณา หมายถึง ไม้หอมชนิดหนึ่ง มีสีดำ

³⁰¹ โศกา หมายถึง ร้องไห้

จึงปลอบเมียรักทรมาวัย ³⁰²	อุตสำหรับแข็งแรง
น้องรักอย่าได้โศกา	
เมียรักเจ็บหนักราชา	ช่วยเมียรด้วยรา
อย่าให้เมียม้วยบรรลัย	
นางนาฏเพียงจะขาดใจตาย	กลิ้งเกลือกเสือกไป
อรทัยไม่เป็นสมประดี	
เมื่อนั้นจึงพระภูมี ³⁰³	ตกใจใช้ก็ดี
กลัวเทวี ³⁰⁴ จะมรณา	
พระคิดในใจราชา	จึงอ่านคาถา
ว่าสะเดาะ ³⁰⁵ ทันใจ	
สามคาบเจ็ดคาบฉับไว	เป่าลงทันใจ
ที่ในพระเกตุเกศา	
เดชะคุณพระศาสดา	ปกเกล้าเกศา
ป้องกันอย่าให้อันตราย	
ยามปลอดคตลอดลูกชาย	ออกม่าง่ายดาย
เป็นชายก็งามโสภา	
โลหิตไม่คิดราชา	เหมือนพระบิดา
ฉายาเจ้าแรงพิศวง ³⁰⁶	
นางจึงชำระพระองค์	ลูกน้อยโฉมยง ³⁰⁷
ให้เจ้าสรรสรองคคา	
ความรักพระราชาบุตรา	บิดามารดา
สองราเจ้ามาเซยชม	
แล้วให้ลูกน้อยเสวยนม	นางคิดปรารมภ์ ³⁰⁸
จะใคร่ได้ฝังอัคคี ³⁰⁹	
จึงว่าแก่สามี	ไปหาอัคคี
เมื่อนี้จะใคร่ฝังไฟ	
เมื่อนั้นจึงพระภูวไนย	ได้ฟังทรมาวัย
บัดใจก็ขึ้นหงส์ยนต์	
แล้วชักขึ้นบนเวहन	เมื่อนั้นจุมพล
เจ้าแลไปเห็นเกตรา ³¹⁰	

³⁰² ทรมาวัย หมายถึง หญิงวัยรุ่น

³⁰³ พระภูมี หมายถึง พระเจ้าแผ่นดิน

³⁰⁴ เทวี หมายถึง นางกษัตริย์

³⁰⁵ สะเดาะ หมายถึง ทำให้หลุดออกมาด้วยคาถาอาคม

³⁰⁶ พิศวง หมายถึง ประหลาดใจ แปลกใจอย่างสงสัย

³⁰⁷ โฉมยง หมายถึง รูปร่างงามสง่า

³⁰⁸ ปรารมภ์ หมายถึง วิตก รำพึง ครุ่นคิด

³⁰⁹ อัคคี หมายถึง ไฟ

³¹⁰ เกตรา หมายถึง เรือ

ชักหงส์ก็ตรงลงมา	ครั้นถึงเกตรา
ราชาฉวยเอาดุ้น ³¹¹ ไฟ	
ได้แล้วพามาทันใจ	จึงวางดุ้นไฟ
บัดใจก็ไหม้ใส่หงส์	
ตกลงในคกงาลัย(ขาดหาย).....
.....(ขาดหาย).....	
.....(ขาดหาย).....(ขาดหาย).....
.....(ขาดหาย).....	

สุรางคนางค์ 28

(ขาดหาย).....
.....(ขาดหาย).....(ขาดหาย).....
.....(ขาดหาย).....(ขาดหาย).....
ช่วยเอาข้าวไป	บอกท้าวด้วยรา
	แต่พระว้ายน้ำ
เจ็ดวันยังคำ	เห็นแต่ฝูงปลา
บ้างผูกบ้างว้าย	ที่ในคกงาลัย
ห้อมล้อมเจ้าฟ้า	มิให้อันตราย
	ฝูงปลาทั้งนั้น
มาช่วยป้องกัน	แห่งพระโฉมฉาย
ห้อมล้อมทรงธรรม	ป้องกันปลาร้าย
กลัวพระโฉมฉาย	เจ้าจะตกใจ
	ว้ายพลาจครวญพลาจ
คำนึงถึงนาง	กับลูกสายใจ ³¹²
เจ้าจะคอยท่า	ว่ามาหาไฟ
พระร่ำร้องให้	อยู่ในกลางชล
	ยังมีเกตรา
ใช้ใบปล้นมา	ในกลางทะเลวน
พาณิช ³¹³ ปล้นมา	เห็นพระจุมพล
ว้ายอยู่กลางชล	คนเดียวเอกา ³¹⁴

³¹¹ ดุ้น หมายถึง ท่อน

³¹² สายใจ หมายถึง คนที่รัก

³¹³ พาณิช หมายถึง พ่อค้า

³¹⁴ เอกา หมายถึง หนึ่ง คนเดียว โดดเดี่ยว

โศกพลันวุ่นวาย ดูราชาวเรา ทอดสมอรอท่า(ขาดหาย)..... อยู่ในคงคา รับเอาก่อนเรา ลงสัดจงไป
เลงลี่ยสัดจง รับเอาท้าวไท เกตราทันทใจ ขึ้นบนเกตรา	มาถึงพระทอง จึงกลับเข้ามา ส่งให้ท้าวไท สำราญพระทัย ³¹⁵
ถามพระราชา ดูน่าสงสาร จึงอยู่ที่ใด	จึงนายเกตรา ว่ามาแต่ไหน เหตุการณ์ฉันใด กลางพระคงคา
บอกนายสำเภา ท่านท้าวอาทิตย์ ตัวเรานี้หนา	เมื่อนั้นพระเจ้า แต่หนหลังมา เป็นพระบิดา ชื่อสุวรรณทกุมาร
ขอลาทรงฤทธิ์ ³¹⁶ มาด้วยหงส์ทอง มาพบอาจารย์	อยู่เมืองไพจิตร บิตุเรศ ³¹⁷ ชาญสมาน อันงามไฉน ในเมืองเบญจา
จึงได้อรทัย นางมีครรภ์เล่า มาคลอดลูกยา	อยู่เรียนศิลป์ไชย พระราชธิดา พาเจ้าหนึ่มา อยู่ในกลางไพร
จึงชักหงส์ยนต์ ไฟไหม้สายหงส์ จึงตัวข้าไซ้	คลอดแล้วบัตดล มาหาพินไฟ ตกลงทันทใจ ต้องว้ายคงคา

³¹⁵ บทประพันธ์ดังกล่าวมีจำนวนวรรคเกิน มีทั้งหมด 8 วรรค

³¹⁶ ฤทธิ์ หมายถึง อำนาจ ความเจริญ ความสำเร็จ

³¹⁷ บิตุเรศ หมายถึง พ่อ

ได้ฟังพระเจ้า
รู้ว่าหน่อกษัตริย์
จึงแต่งโภชนา³¹⁸

เลี้ยงพระภูวไนย
พระเร่งรำพึง
อยู่ริมพฤษภา

คอยหาไม่เห็น
ไอ้พระทูลกล่าว
เป็นเหตุสิ่งใด

คอยพระภูธร
มีดคำลงแล้ว
มาถึงลูกยา

นวลนางเทวี
เจ้ากลัวสิ่งหวั่นไหว
แต่กันแสง³²⁰ให้

เจ้าเกิดมาแล้ว
ไอ้พระลูกรัก
ไม่เห็นบิดา

ไปได้เจ็ดวัน
แม่นี้คอยท่า
เก็บแต่ผลไม้

จงนายสำเภา
มีใจเมตตา
พรากรปลัดเมืองมา
มาถวายภูมิ

นายสำเภาผู้ใหญ่
สมเด็จพระราชา
คิดถึงชายนาย
คอยท่าภูวไนย

แต่เข้าจนเย็น
เป็นเหตุสิ่งไร
เจ้าเป็นฉันทใด
จึงไม่เห็นมา

เย็นลงรอนรอน
จนเข้าสนธยา
นางแก้วเมียอา
ไว้ในกลางไพร

เที่ยงคืนราตรี
ครวญคร่ำรำไร
ที่ในซุ้มไพร³¹⁹
อยู่ริมพฤษภา

ไอ้พระลูกแก้ว
ไม่เห็นบิดา
หลากนักเจ้าแม่อา
เกิดมาอาลัย

บิดาเจ้านั้น
จะเป็นฉันทใด
หาพระภูวไนย
กินเป็นอาหาร

³¹⁸ โภชนา หมายถึง อาหาร

³¹⁹ คำว่า ซุ้มไพร ต้นฉบับซึ่งพลันไม่มีความหมายจึงเปลี่ยนเป็นไพร

³²⁰ กันแสง หมายถึง ร้องให้ ใช้ว่า ทรงพระกันแสง หรือ ทรงกันแสง

จะนั่งร้องไห้
จะเที่ยวค้นหา
คิดแล้วนางคราญ

ตัวกู่นี้ไซ้
เห็นไม่เป็นการ
ในป่าไพรสาณฑ์
ให้ลูกเสวยนม

นวลนางน้องแก้ว
ไอ้แก้วแม่อา
เชิญเจ้าบรรทม

เจ้าเสวยนมแล้ว
กล่อมให้บรรทม
เจ้าอย่าปรารมภ์
ที่ร่วมพฤกษา

ผูกผ้าบรรจง
ทำขวัญให้เจ้า
แล้วใส่เปลผ้า

จึงเอาธำมรงค์³²¹
ของพระบิดา
พระเพราพังงา³²²
เอมาให้นอน

นวลนางน้องแก้ว
จึงยกกรไหว้
ขอฝากผู้บังอร³²⁵

ครั้นว่าหลับแล้ว
เจ้าบทจร³²³
เทพให้สิงขร³²⁴
ลูกข้าด้วยรา

ที่ต้นพระไทร
ขอฝากลูกไว้
จงช่วยรักษา

ขอฝากเจ้าไว้
จงได้เมตตา
ใต้ต้นกฤษณา
อย่าให้อันตราย

นวลนางน้องแก้ว
เที่ยวหาทำวไท
จึงนางโฉมฉาย

ฝากพระลูกแก้ว
จึงเสด็จผันผาย
เพียงขาดใจตาย
ตะโกนเรียกหา

³²¹ ธำมรงค์ หมายถึง แหวน

³²² พังงา หมายถึง สวย นางงาม

³²³ บทจร หมายถึง เดินไปด้วยเท้า

³²⁴ สิงขร หมายถึง ยอดเขา

³²⁵ บังอร หมายถึง เด็กๆ ที่กำลังน่ารัก

สุดเสียงเมื่อยแล้ว เห็นแต่ต้นไม้ หาพระราชา	ไอ้พ่อดวงแก้ว เจ้าฟายน้ำตา ³²⁶ นางให้ครวญหา ในป่าพงไพร
ใจน้องคร่ำครวญ ใจน้องเป็นทุกข์ ในอกหมกไหม้	ไอ้ดอกลำดวน ³²⁷ ครวญหาสายใจ ทุกข์ถึงภูโนย ไม่เห็นจุมพล
ร้างแล้วมาห่าง หนใดได้พบ พ้นจากผัวตน	เห็นดอกรัก ³²⁸ ร้าง ห่างน้องกลางหน พบพระจุมพล ตนไม่สบาย
เศร้าย่ำรอยคอยเปล่า หายไปไกลไกล สายใจใจหาย	เห็นโศกโศกเศร้า เปล่าใจใจหาย ไกลแล้วนะฤสหาย หายไปไม่มา
หลงอยู่ในดง หน้าน้องหมองไหม้ หาผัวผัวข้า	ไอ้ดอกกาหลง ³²⁹ ดงไม้กฤษณา ไม่เห็นภูโนยน้องให้ครวญหา ³³⁰ ข้าไม่พบเลย
กำจาย ³³² พรายพริ๊ด แต่น้องเรียกหา ไอ้พระคุณเอ๋ย	ไอ้ดอกกำจัด ³³¹ แล้วนะพระเอย หาอยู่เบยเบย ³³³ เมื่อยไม่...(ขาดหาย)...

³²⁶ ฟายน้ำตา หมายถึง เอามือเช็ดน้ำตาที่อาบน้ำอยู่

³²⁷ ดอกลำดวน หมายถึง ชื่อไม้ต้น ดอกคล้ายดอกนมแมวแต่มีขนาดใหญ่กว่า

³²⁸ ดอกรัก หมายถึง ไม้พุ่มขนาดเล็ก ดอกมีสีขาวหรือม่วง มีรยางค์เป็นคล้ายมวงกุ

³²⁹ ดอกกาหลง หมายถึง ชื่อไม้พุ่มชนิดหนึ่ง ปลายใบหยักเว้าลึก ดอกใหญ่สีขาวออกเป็นช่อ

³³⁰ จำนวนคำเกิน

³³¹ ดอกกำจัด หมายถึง ไม้ยืนต้นเนื้ออ่อนขนาดกลาง ลำต้นส่วนยอดมีหนามแหลมคม

³³² ดอกกำจาย หมายถึง เป็นพรรณพุ่มรอเลื้อย ลำต้นและก้านใบมีหนามแหลมแข็งและโค้งคล้ายหนามกุหลาบ

³³³ เบย หมายถึง บ่อย

หาพระราชธา
ตะโกนเรียกหา
เจ้าเยาวมาลย์³³⁴

แต่น้องเรียกหา
ไม่มาพบพาน
มาเป็นช้านาน
ไม่วายน้ำตา

กาพย์ยานี 11

กล่าวถึงพรหมทัต
ครองขัณฑเสมา³³⁶
ท้าวครองพระพารา
เป็นปิ่นพระบุรี³³⁷
มีทั้งปราสาททอง
พระสนมหมื่นหกพัน
สมเด็จพระภูธร
วันหนึ่งพระภูมิ
จึงสั่งแก่เสนา
กะเกณฑ์พลไกร
ให้พร้อมในสามวัน
เสนาและมนตรี
หมายกะเกณฑ์ทุกหมวด
กรมช่างกรมม้า
ศาสตราแลอาวุธ
ให้เกณฑ์เอาหมู่พราน
หลาว³³⁹แหลน³⁴⁰และเพนชัย
ถวายเป็นกองมอญ
เกณฑ์ทหารปิ่นแดง
ตามเสด็จหมู่ราชา
กรมวังตั้งกระบวน
ตำรวจทั้งสิ้นาย

จอมกษัตริย์ปิ่นโลกา³³⁵
แสนเสนาอีกมากมี
ด้วยสมณทามเหสี
พระภูมิเป็นยศธรรม
งามเรื่องรองดูเฉิดฉัน
เป็นผาสูกุทราตรี
ครองนครพาราณศรี
รำพึงคิดแต่ในใจ
เรื่ออย่าช้าพระทรามวัย
เราจะไปพนาลี
เร่งเกณฑ์กันให้ทันที
รับสั่งท้าวแล้วออกมา
แปดตำรวจเร่งตรวจตรา
กองอาชาผู้กล้าหาญ
เครื่องสัประยุทธ์³³⁸ทุกประการ
อันช้านาญในดงดอน
อีกหน้าไม้ธนูศร
เป็นกองหน้าพระราชธา
ล้วนกำแหงหมู่อาสา
รักษาองค์...(ขาดหาย)...
เกณฑ์ถี่ถ้วนงามเฉิดฉาย
แห่หน้าข้างพระราชธา

³³⁴ เยาวมาลย์ หมายถึง หญิงสาวสวย

³³⁵ โลกา หมายถึง โลก

³³⁶ ขัณฑสีมา หมายถึง เขตแดน

³³⁷ พระบุรี หมายถึง เมือง

³³⁸ สัประยุทธ์ หมายถึง รบ รบพุ่งชิงชัยกัน

³³⁹ หลาว หมายถึง ไม้ที่เสียมแหลม เป็นอาวุธสำหรับแทง

³⁴⁰ แหลน หมายถึง เครื่องมือใช้แทงปลา ทำด้วยเหล็กกลมยาว ปลายแหลม มีด้ามยาว

ขุนช้างแต่งช้างต้น³⁴¹
 พุ่ห้อยทั้งซ้ายขวา
 ขุนม้าก็แต่งม้า
 ขุนรถเร่งรถให้
 เสรีจแล้วมิทันช้า
 เกณฑ์หมู่พลทหาร
 บัดนั้นทำพรหมทัต
 พຽงนี้จะยาดตรา³⁴⁶
 จึงตามโหราผู้เฒ่า
 ยกไปในพຽงนี้
 เมื่อนั้นพระราชา
 สั่งแก่เสนาใน
 สั่งแล้วเข้าสู่ห้อง
 ครั้นรุ่งเสด็จออกมา
 ทางสรงสุคนธา³⁴⁸
 เครื่องประดับสำหรับองค์
 ทัพทรวงแลกฤษณ³⁵¹
 กรรเจียก³⁵²ทั้งซ้ายขวา
 สอดใส่อำมรงค์
 เสรีจแล้วพระภูมิ
 เสวยแล้วจึงพระบาท
 รัพลโยธา
 ช้างต้นประทับไว้
 สมเด็จพระภูบาล
 พระองค์ทรงเครื่องต้น
 ยิงปืนขึ้นสามครา

สายยันสกัน³⁴²ล้วนดารา
 ล้วนดารา³⁴³งามสุกใส
 ย่อมตัวตราอาษา³⁴⁴ใน
 มาแต่งรถมิทันนาน
 จึงเสนากราบทูลสาร
 เสรีจแล้วพระราชา
 โองการตรัสแก่โหรา³⁴⁵
 ดูกฤษณาให้จงดี
 กัมกราบกล่าวทูลภูมิ
 จะมีลาภอันพึงใจ
 พึงโหรามาทูลไข
 พຽงนี้ไซ้จะยาดตรา
 เขยชมน้องเสนาหา
 พระผ่านฟ้า³⁴⁷เข้าที่สรง
 ทรงภูษา³⁴⁹งามบรรจง
 ทรงสังวาล³⁵⁰ตระการตา
 อันเลิศล้ำงามพอลา
 ประดับด้วยแก้วมณี
 อันบรรจงงามมีศรี
 เข้าที่เสวยโภชนา
 แล้วลินลาศขึ้นเกยชลา
 คอยรับเสด็จพระภูบาล
 ขึ้นเกยชัยมิทันนาน
 เสด็จทรงไอยรา³⁵³
 เคลื่อนพหล³⁵⁴โยธา
 ให้โยธาเฝ้าเอาชัย

³⁴¹ ช้างต้น หมายถึง ช้างทรงของพระมหากษัตริย์

³⁴² สกัน หมายถึง กอง

³⁴³ ดารา หมายถึง ดาว ดวงดาว

³⁴⁴ อาษา หมายถึง ม้า

³⁴⁵ โหรา หมายถึง โหร

³⁴⁶ ยาดตรา หมายถึง เดิน เดินเป็นกระบวน

³⁴⁷ ผ่านฟ้า หมายถึง กษัตริย์

³⁴⁸ สุคนธา หมายถึง เครื่องหอม

³⁴⁹ ภูษา หมายถึง เครื่องนุ่งห่ม ผ้าทรง

³⁵⁰ สังวาล หมายถึง สร้อยเครื่องประดับชนิดหนึ่งใช้คล้องเอวียงป่า

³⁵¹ กฤษณ หมายถึง ตุ่มหู

³⁵² กรรเจียก หมายถึง เครื่องประดับหุมือรูปเป็นกระหนก

³⁵³ ไอยรา หมายถึง ช้าง

³⁵⁴ พหล หมายถึง กองทัพใหญ่

ออกจากพระนคร	พระภูธรเข้าพังไพร
ชนนทที่ป่าใหญ่	จับต้นไม้อยู่เรียงรัน
นกหก ³⁵⁵ จับหางไหล ³⁵⁶	หงส์ยนต์จับไม้กะทังหัน ³⁵⁷
วายุภักซ์ ³⁵⁸ จับสุพรรณ	นกเขา ³⁵⁹ ชันคาคับแค ³⁶⁰
กะลิง ³⁶¹ จับกาหลง ³⁶²	กา ³⁶³ จับปรัง ³⁶⁴ เซ็งแซ่
หมู่แก ³⁶⁵ จับพุงแก ³⁶⁶	นกคับแค ³⁶⁷ จับแคทราย
นกระเรียน ³⁶⁸ มาเวียนร้อง	นกยูงทอง ³⁶⁹ บินผันผาย
นกแก้ว ³⁷⁰ จับแก้วกลาย	แล้วผันผายบินไปมา
หิ้งทูต ³⁷¹ จับหิ้งถ่อน ³⁷²	แล้วบินว่อนขึ้นเวหา
กาจับต้นตุมกา ³⁷³	หมุ่นกคลาจับโคคลาน ³⁷⁴
นกเป็ล้า ³⁷⁵ จับกึ่งเป็ล้า ³⁷⁶	นกกาเหว่า ³⁷⁷ จับกระวาน ³⁷⁸
นางนวล ³⁷⁹ จับอยู่นาน	เขา ³⁸⁰ ขานจับคันทรง ³⁸¹
โพระตงจับโพร้อง	เสียงกีก้องในท้องดง
สาธิกา ³⁸² จับกาหลง	ที่ในดงหิมวันต์

- ³⁵⁵ หก หมายถึง ชื่อนกปากขอขนาดเล็ก ปากหนา หัวโต ตัวสีเขียว หางสั้น
- ³⁵⁶ หางไหล หมายถึง ชื่อไม้เถาชนิดหนึ่งใช้ทำยา
- ³⁵⁷ กะทังหัน หมายถึง ชื่อไม้ต้นขนาดกลางถึงใหญ่ ดอกสีขาว ผลเล็ก รูปไข่
- ³⁵⁸ วายุภักซ์ หมายถึง นกกินลม
- ³⁵⁹ นกเขา หมายถึง ชื่อเหยี่ยว มีสีน้ำตาลมีหลายตลอดตัว อกสีน้ำตาลลายกระขาว
- ³⁶⁰ คับแค หมายถึง ชื่อนกขนาดเล็ก เป็นนกเป็ดน้ำที่เล็กที่สุดในประเทศ ปากสั้น รูปร่าง อ้วนป้อม
- ³⁶¹ กะลิง หมายถึง ชื่อนกปากขอ ตัวขนาดไล่เลี่ยกับนกแขกเต้า ปากสีแดง หัวสีเทา ตัวสีเขียว หางยาว
- ³⁶² กาหลง หมายถึง ชื่อไม้พุ่มชนิดหนึ่ง ปลายใบหยักเว้าลึก ดอกใหญ่ สีขาว
- ³⁶³ กา หมายถึง ชื่อนกขนาดกลาง ปากใหญ่หนาแบนข้าง ตาสีดำ ตัวสีดำ
- ³⁶⁴ ปรัง หมายถึง ชื่อพรรณไม้ในกลุ่มพืชเมลิตเป็ลือ ลำต้นรูปทรงกระบอก สีดำขรุขระ
- ³⁶⁵ แก หมายถึง ชื่อนกขนาดกลาง รูปร่างคล้ายกาแต่ตัวเล็กกว่า ขนตามลำตัวสีดำบางตอนมีสีเทาปน
- ³⁶⁶ พุงแก หมายถึง ชื่อพุ่มไม้ ผลคล้ายกุ่มบก กินได้และใช้ทำยาได้
- ³⁶⁷ คับแค หมายถึง ชื่อนกเป็ดน้ำ ตัวเล็กปากสีดำ แบน ขาสั้น
- ³⁶⁸ กระเรียน หมายถึง ชื่อนกขนาดใหญ่ หัวและคอลักษณะเป็นปุ่มหยาบสีแดงสด
- ³⁶⁹ นกยูง หมายถึง นกขนาดใหญ่ มี ขนหางยาวและมีแวว เพื่อใช้รำแพนให้ตัวเมียสนใจ
- ³⁷⁰ นกแก้ว หมายถึง นกปากงุ้ม ตัวสีเขียว ปากแดง อยู่รวมกันเป็นฝูง
- ³⁷¹ หิ้งทูต หมายถึง ชื่อนกชนิดหนึ่งในจำพวกนกทืดทื่อ
- ³⁷² หิ้งถ่อน หมายถึง ชื่อไม้ต้นขนาดใหญ่ ใบมนๆ เล็กๆ ดอกสีเหลือง เปลือกใช้ทำยาได้
- ³⁷³ ตุมกา หมายถึง ชื่อไม้ต้น 2 ชนิด คือ ตุมกาขาวหรือเมตัง เมล็ดไม่เป็นพิษ และตุมกาแดงหรือแสลงใจ เมล็ดเป็นพิษ
- ³⁷⁴ โคคลาน หมายถึง ชื่อไม้เถาชนิดหนึ่ง ใช้ทำยาได้
- ³⁷⁵ เป็ล้า หมายถึง ชื่อนกขนาดเล็ก ลำตัวสีเขียว แต่ละชนิดมีสีแตกต่างกันที่หน้าอกและช่วงไหล่
- ³⁷⁶ เป็ล้า หมายถึง ชื่อไม้ต้นขนาดเล็ก ใบใช้ทำยา
- ³⁷⁷ กาเหว่า หมายถึง ชื่อนกกลางชนิดหนึ่ง ตัวเล็กกว่ากา ตาแดง หางยาว ตัวผู้สีดำ ตัวเมียสีน้ำตาล
- ³⁷⁸ กระวาน หมายถึง ชื่อไม้ล้มลุก ชอบขึ้นในป่าดิบชื้น ผลค่อนข้างกลม สีนวล มี 3 พู ใช้ปรุงอาหารและทำยา
- ³⁷⁹ นางนวล หมายถึง ชื่อนกขนาดกลาง ปลายปากเป็นปากขอ ตัวใหญ่ สีขาวเทา ปีกกว้าง
- ³⁸⁰ เขา หมายถึง ชื่อนกขนาดกลาง ปากสั้นปลายโค้งเล็กน้อย ขนลำตัวสีเทา
- ³⁸¹ คันทรง หมายถึง ชื่อไม้พุ่ม ดอกสีเหลือง ยอดอ่อนกินได้ ใช้ทำยา
- ³⁸² สาธิกา หมายถึง ชื่อนกขนาดเล็ก ปากสีแดง มีแถบสีดำคาดตา ตัวสีเขียว

นกกวัก ³⁸³ จับนางกวัก ³⁸⁴	นกกระทา ³⁸⁵ ปีกแล้วชันชาน
อัญชันจับชิงชัน ³⁸⁶	นกนวลจันทร์จับจันนอน
นกยาง ³⁸⁷ จับยอดยาง ³⁸⁸	นกกลาง ³⁸⁹ แลสลอน
จับเกล้าแล้วเข้านอน	อยู่เรียงเรียงเคียงคู่กัน
หมุ่นกพญาเสวย	มาจับเขยพนมสวรรค์
รำแพนจับรำพัน	มีในชั้นอรุณา
มีหมูกุลาโห	มาจับโกวิทารา
ปักขีมีนานา	จับพฤษภษาอยู่ไสว
พระชมสัตรีในป่า	หมุ่มฤคาวังไสว
โดดเดินเล่นพงไพร	บ้างเล่นไล่กันมา
ทักกระทอนรสิงห์ ³⁹⁰	ทั้งมิงส์ ³⁹¹ และเสียงผา ³⁹²
โคกระทิงสิงหรา	มีในป่าอยู่มากมาย
พระชมหมู่ช้างโขลง	เที่ยวกินโปง ³⁹³ เล่นดินทราย
พลาย ³⁹⁴ พัง ³⁹⁵ สิ้นทั้งหลาย	สีดินทรายมาแต่ไกล
พินายทั้งหลายแม่	ร้องเซ็งแซ่อยู่ในไพร
ทองแดงสีหม้อใหม่	ทั้งกำกวม ³⁹⁶ แลเผือกเนียม
ทั้งสีชมพูช	แล..(ขาดหาย)...จะเทียม
สีดอ ³⁹⁷ คลอกับเนียม ³⁹⁸	เห็นงามเยี่ยมดูโสภา
ชมแล้วประพาสไป	ถึงต้นไม้กฤษณา
หอมระรื่นชื่นวิญญา	ท้าวให้ตั้งพลับพลาชัย
ประพาส ³⁹⁹ มาในไพร	กำหนดได้ถึงเจ็ดวัน
ชมสมเด็จพระทรงธรรม	ประทับร้อนหยุดโยธา ⁴⁰⁰

³⁸³ กวัก หมายถึง ชื่อนกขนาดกลาง ลำตัวสั้น รูปร่างป้อม ขาและนิ้วยาว ลำตัวสีขาว

³⁸⁴ นางกวัก หมายถึง ชื่อไม้ล้มลุกมีหัวใต้ดิน ดอกสีขาว กลิ่นหอมในตอนเย็น

³⁸⁵ กระทา หมายถึง ชื่อนกขนาดเล็ก ลำตัวกลม ขนกลายเป็นกระ ปีกและหางสั้น

³⁸⁶ ชิงชัน หมายถึง ชื่อไม้ต้น เนื้อไม้แข็ง แก่นสีแดงเข้มถึงสีม่วงแก่

³⁸⁷ ยาง หมายถึง ชื่อนกขนาดกลาง ปากยาวแหลม ตัวสีขาว บางชนิดสีดำ น้ำตาล หรือเขียว ขาวๆ

³⁸⁸ ยาง หมายถึง ชื่อไม้ต้นขนาดใหญ่

³⁸⁹ กะกลาง หมายถึง ชื่อนกกลางหลายชนิด ลำตัวอ้วนป้อม หากินเป็นฝูงตามพื้นดิน

³⁹⁰ นรสิงห์ คนที่เก่งกล้าดุจราชสีห์

³⁹¹ มิงส์ หมายถึง ควาย

³⁹² เสียงผา หมายถึง ชื่อสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม เป็นสัตว์เคี้ยวเอื้อง รูปร่างคล้ายแพะ ขนสีดำ

³⁹³ โปน หมายถึง นูนยื่นออกนอกแนวที่อยู่ตามปกติ

³⁹⁴ พลาย หมายถึง เรียกช้างตัวผู้ ว่า ช้างพลาย

³⁹⁵ พัง หมายถึง เรียกช้างตัวเมีย ว่า ช้างพัง

³⁹⁶ กำกวม หมายถึง นกชนปีกสีเขียว ปากแดง กินกุ่มและปลา

³⁹⁷ สีดอ หมายถึง ชื่อเรียกช้างตัวผู้ที่ไม่มีงาหรืองาสั้น

³⁹⁸ เนียม หมายถึง เรียกช้างที่ใหญ่แต่สันและมักชี้ตรงว่า งาเนียม, เรียกช้างที่มีงาเช่นนั้น ว่า ช้างงาเนียม

³⁹⁹ ประพาส หมายถึง ไปต่างถิ่นหรือต่างแดน

⁴⁰⁰ ยุทธโยธา หมายถึง งานช่างที่เกี่ยวกับทหาร

ท้าวหยุดร้อพลไว้
 หอมระรื่นชื่นวิญญา
 พระเสด็จยุรยาตร⁴⁰¹
 ได้ยินเสียงร้องไห้
 ท้าวทอดพระเนตรดู
 ท้าวเสด็จจะเข้ามา
 ออกเอยนำสงสาร
 มาทึงไว้กลางไพร
 ท้าวเห็นธำมรงค์
 เห็นทั้งพระภูษา
 เหตุการณ์เป็นไฉน
 หรือว่ามวายชนม์⁴⁰⁶
 อย่าเลยจะเอาไป
 ตรัสให้เสนา
 ท้าวสั่งให้ยกทัพ
 อย่าช้าจงเร็วไว
 ยกพลทวยทหาร
 รับเร่งตะเบงมา
 ประทับกับเกษมาศ
 สุมณฑาเจ้าทรมวย
 ท้าว...(ขาดหาย)...
 เที่ยวเล่นในป่าไพศรี
 จึงเอาพระกุมาร
 ...(ขาดหาย)...นางฉายา
 พินิจดูพระพักตร์
 ความรักพระกุมาร
 ลูกเต้าเจ้าหาไม่
 จুবกอดพระภูมี
 สั่งให้หาแม่นม
 พี่เลี้ยงนั่งสลอน

ในดงไม้กฤษณา
 ลมพัดมาหอมชื่นใจ
 ด้วยพระบาทประพาสไป
 ที่ต้นไม้กฤษณา
 เป็นฟูก⁴⁰²อยู่ใต้พฤษณา
 เห็นทารกก็หลากใจ⁴⁰³
 เจ้ากุมารนี้ลูกใคร
 หลากแกใจเป็นหนักหนา
 ชะรอย⁴⁰⁴องค์กษัตรา
 อีกทั้งผ้ารัดกัมพล⁴⁰⁵
 ทิ้งลูกไว้ในไพรสนธ์
 ทิ้งลูกอยู่เอกรา
 เลี้ยงลูกไว้เป็นลูกยา
 รับกุมารมาทันท
 เราจะกลับเข้าเวียงชัย
 เลิกพลไกรเข้าพารา
 จากไพรสาณฑ์มิได้ช้า
 ถึงพาราเข้าทันท
 เสด็จยุรยาตรเข้าวังใน
 มารับเสด็จพระภูมี
 พี่เสด็จไปพนาลี⁴⁰⁷
 พี่นี้ได้กุมาร
 ให้นางคราญสุมณฑา
 รับเอาเจ้ายอดสงสาร
 เจ้านารักใครจะปาน
 นางนงคราญ⁴⁰⁸เจ้ายินดี
 ความรักใคร่แสนทวี
 รักตั้งลูกในอุทร
 ให้ทรมชมเจ้าสายสมร
 ไม่อุทรณ์มาร้อนรน

⁴⁰¹ ยุรยาตร หมายถึง เดิน

⁴⁰² ฟูก หมายถึง เบาะ ที่นอน

⁴⁰³ หลากใจ หมายถึง แปลกใจ ประหลาดใจ

⁴⁰⁴ ชะรอย หมายถึง เห็นจะ เห็นทีจะ ทำจะ

⁴⁰⁵ กัมพล หมายถึง ผ้าทอด้วยขนสัตว์

⁴⁰⁶ มวายชนม์ หมายถึง ตาย วายชีวิต

⁴⁰⁷ พนาลี หมายถึง ทางป่า

⁴⁰⁸ นงคราญ หมายถึง นางงาม สาวงาม

ป้อนข้าววันละสามชาม
 เมื่อนั้นพระจุมพล
 ขวัญแล้วจึงให้พร
 ให้นำมพระภูบาล
 เสร็จแล้วมีทันนาน
 สบายหลายวันมา
 จะกล่าวถึงฉายา
 เทียวไปในไพรสามนต์
 คิดถึงพระลูกน้อย
 คิดพลางนางกลับมา
 ไ้กรรมแล้วแลหนา
 นางนาฏแทบขาดใจ
 นางทอดตัวลงเสือก
 ทุ่มทอดพระกายา

แล้วอาบน้ำวันละหน
 ทำขวัญพระกุมาร
 ทรามบังอรมีทันนาน
 ชื่อทรงฤทธิ์ก็ฤษณา
 ด้วยพระเยาวมาลย์เลี้ยงรักษา
 เจ้ากฤษณาค่อยสำราญ
 จะเที่ยวหาพระภูบาล
 ไม่พบแล้วเจ้ากลับมา
 เจ้าจะคอยพระมารดา
 ไม่พบลูกก็ตกใจ
 พระลูกเข้ามาหายไป
 ทำไฉนนะออกอา
 กลิ้งเกลือกเพียงมรณา
 นางโศกาถึงลูกชาย

พิลาป (สุรางคนางค์ 28)

ให้รักฟังา
 ไ้กรรมแล้วแล
 นางทอดตัวตาย

ไม่เห็นลูกแก้ว
 บัดนี้ลูกชาย
 ชะรอยเวรา

จากอกแม่แล้ว
 แม่ร้องให้หา
 เจ้าเพื่อนซึ้งใจ

มาได้เจ็ดวัน
 จากลูกจากผิว
 แล้วแก้วกัลยา⁴⁰⁹

เมื่อนั้นนางชานา
 เพียงจะขาดใจตาย
 แคล้วแม่มาหาย
 ใต้ร่มพฤษชา

พลัดจากผิวแล้ว
 ค่อยคลายวิญญา
 มาหายในป่า
 เล่าได้ทำไว้

ไ้พระลูกแก้ว
 ที่กลางพงไพร
 เพียงเลือดตาไหล
 จากอกมารดา

เจ้าออกจากครรภ์
 เป็นกรรมเวรา
 ไ้ตัวกูอา
 โศกาสลับไป

⁴⁰⁹ กัลยา หมายถึง นางงาม

เจ้าวรเทวี
โธ่ตัวอาเห็น
จะอยู่ไปไย

ค้อยได้สมประดี
รำพึงในใจ
ว่าจะบรรลีย์
ทนเวทนา

แล้วคิดละห้อย
ไปเที่ยวหาไฟ
ให้เมียนี่หนา

ให้รักลูกน้อย
ถึงพระราชา
เมียไม่เห็นมา
เป็นหม้ายแต่สาว

จากนวลน้อง..(ขาดหาย)..
พลัดพรากจากกัน
จะรอดหรือหน้า

ส่วนตัวพระพลัด
เป็นหม้ายแต่สาว
แต่หนุ่มกับสาว
แก่ออกเมียรา

ให้รักลูกแก้ว
ทั้งหลายกินข้าว
โธ่พระลูกยา

ให้รักผัวแล้ว
รัฐจวน⁴¹⁰ครวญหา
เจ้ากินน้ำตา
ใครพาเจ้าไป

จึงนางฉายา
เที่ยวหาลูกยา
นางร่ำร้องไห้

รำพึงไปมา
เจ้าค้อยคลาไคล⁴¹¹
น้ำตาลามไหล
ถึงพระลูกยา

กลางเดือน⁴¹²เกลื่อนกล่น
ชะรอยกษัตริย์
พานพบลูกข้า

เห็นรอยตีนคน
รอยข้างรอยม้า
ประพาสในป่า
จึงพาเอาไป

เจ้าประทุมเกสร
เห็นแล้วนางงาม
เดินพลางทางให้

แม่แพ้แน่นอน
ออกร้อนคือไฟ
เจ้าตามรอยไป
รำไรเดินมา

⁴¹⁰ รัฐจวน หมายถึง ปั่นป่วนใจ

⁴¹¹ คลาไคล หมายถึง เดินไป เคลื่อนไป

⁴¹² เทิน หมายถึง เนินดินที่พูนขึ้นไปตามยาว

เหมือนคนเป็นผี
ชายคนหนึ่งเล่า
ยิงซ้ำจำฆ่า

มาจากผัวเจ้า
ทุกข์เป็นสองเท่า
ครวญพลางทางให้

เจ้ามิได้สวย
น้ำนมแม่เอ๋ย
ปานนี้ลูกยา

เห็นต้นลำดวน
เห็นต้นโคกเศร้า
รำพลางทางให้

เห็นต้นเต่าร้าง⁴¹⁴
เหมือนร้างห่างเจ้า
ไอ้พระราชา

น้ำตาไหลตก
นกพรากจากคู่
จากอกเมียไป

เหมือนเมียมาจาก
พลัดพรากจากผัว
อยู่ในไพรเขียว

ไอ้ตัวกูว่า
เจ็บปวดหนักหนา
จึงเอาปืนยา
ปี่ม⁴¹³มาบรรลัย

เหมือนครั้งนี้เล่า
จากลูกหลายใจ
สร้อยเศร้าพระทัย
รำไรโศกา

ไอ้พระลูกเอ๋ย
นมพระมารดา
แรงไหลออกมา
จะเสวยนมใคร

เดินพลางทางครวญ
รัฐจวนพระทัย
เปลี่ยวเปล่าหัวใจ
แข็งใจเดินมา

.....(ขาดหาย).....
ร้างไว้เอยกา
คู่เกล้าเมียอา
ปานนี้เป็นไฉน

เห็นแต่เนื่อนก
คิดถึงภูวไนย
เหมือนจากภูวไนย
แต่ตนคนเดียว

เห็นนกจากพราก
ไม่...(ขาดหาย)...เหลือ
แต่ตัวคนเดียว
คนเดียววังเวง

⁴¹³ ปี่ม หมายถึง เกือบ จวน แทบ

⁴¹⁴ เต่าร้าง หมายถึง ชื่อปาล์ม 2 ชนิด ต้นคล้ายหมาก ผลเป็นทะลาย

แจ้วเจ็ยเรื่อยไป กระทำ ⁴¹⁶ ขันก้อง นกกระราง ⁴¹⁷ กางเขน ⁴¹⁸	จักจั่น ⁴¹⁵ ร้องใน ในไพรครื้นเครง ร้องทำกันเอง เอนเกล้าไปมา
จับพงดงอ้อย เมี้ยคอยหาเจ้า เหมือนนกคอยปลา	ยางเจ้าตัวน้อย อยู่คอยมองปลา คู่เกล้าเมี้ยอา คอยเปล่าเศร้าใจ
คาบเหยื่อบินมา กลิ้งเกลือกเสือกร้อง เหมือนขำร้องหา	นางนกลสาธิตา ⁴¹⁹ คนพาลูกไป น้ำตาไหลนอง ถึงพระลูกยา
กาเหว่าเร่าร้อง โพระดกเสียงใส หัตถ์นัยน์ไก่อฟ้า ⁴²¹	ไก่อชินสนั่นก้อง กีก้องในป่า ร้องในพหนาว ⁴²⁰ ในป่าพงไพร
พิลิกกีก้อง นกเอี้ยง ⁴²² อีแอ่น ⁴²³ ฝูงนกระวังภัย	บินเร่รำร้อง ในท้องป่าใหญ่ นกขุนแผนตาไล่ กาสาระวังนาง

⁴¹⁵ จักจั่น หมายถึง ชื่อแมลง ลำตัวยาว หัวและอกกว้าง ปีกมี 2 คู่ มีปากชนิดเจาะดูด

⁴¹⁶ กระทำ หมายถึง ซ่อนกขนาดเล็ก รังเป็นวงค์เดียวกับไก่อฟ้า ตัวกลม ขนลายเป็นจุดกระจาย ปีกและหางสั้น

⁴¹⁷ กระราง หมายถึง ซ่อนกขนาดกลาง ลำตัวอ้วนป้อม หากินเป็นฝูง ตามพื้นดิน

⁴¹⁸ กางเขน หมายถึง ซ่อนกชนิดหนึ่ง ตัวขนาดนกปรอด ส่วนบนลำตัวสีดำ ส่วนล่างตั้งแต่หน้าอกลงไปสีขาวหม่น

⁴¹⁹ สาธิตา หมายถึง ซ่อนกขนาดเล็ก ปากสีแดง มีแถบสีดำคาดตา ตัวสีเขี้ยว ขนปลายปีกสีน้ำตาล

⁴²⁰ พหนาว หมายถึง ป่า

⁴²¹ ไก่อฟ้า หมายถึง ซ่อนกขนาดกลางหลายชนิดหลายสกุล ตัวขนาดเล็กคล้ายกับไก่อบ้าน ปากสั้นแข็งแรง ปลายแหลมโค้งเล็กน้อย

⁴²² นกเอี้ยง หมายถึง ซ่อนกขนาดกลาง รูปร่างอ้วนป้อม หางสั้น

⁴²³ อีแอ่น หมายถึง ซ่อนกขนาดเล็ก ตัวสีน้ำตาลหรือดำ ปลายปีกแหลม

นกกุ่ม ⁴²⁴ นกกาศ ⁴²⁵	นกกุ่ม ⁴²⁴ นกกาศ ⁴²⁵
นกกะเจี๋ย ⁴³⁰ ผู้ง	พิราบ ⁴²⁸ นกกาย ⁴²⁹
หีสันย้อยู่ในกลาง	นกกุงเล่นหาง กลางไพรพฤษกา
เจ้าค้อยดำเนิน ออกจากพงไพร พอพระสุรียา	ชมพลาทางเดิน ตามรอยโยธา ไกลถึงพารา ไกลค้ำลรอนรอน
นางร่ำร้องไห้ จะเข้าสนธยา สงสารสายสมร	ยากที่จะอาศัย เที่ยวไปเขจร เราเร่งอาวรณ์ ร้องไห้รำไร
พบสวนมาลา จึงเข้าไปมา นางยกมือไหว้	แล้วรำไรเดินมา นางค้อยดีใจ ยายตาถามไถ่ เฒ่าทั้งสองรา
เห็นนางโฉมฉาย ปราศรัยไถ่ถาม ว่านางฉายา	เมื่อนั้นตายาย จึงมีวาจา ด้วยความเส่นหา เจ้ามาแต่ไหน
เล่าเรื่องคดี อันตัวของข้า ข้ากับท้าวไท	จึงนางเทวี สองเจ้าทันใจ มาแต่เมืองไกล มาด้วยหงส์ยนต์

⁴²⁴ นกกุ่ม หมายถึง ซ้อนนกขนาดเล็กหลายชนิด ตัวกลม หางสั้น หากินตามพื้นดิน

⁴²⁵ นกกาศ ในที่นี้คือคนผู้จัดทำสันนิษฐานว่า น่าจะหมายถึง นกขาบ หรือ นกตะขาบ

⁴²⁶ นกกะเจี๋ย ปัจจุบันใช้คำว่า นกกะจิบ หมายถึง ซ้อนนกขนาดเล็ก ปากเล็กบางปลายแหลมตรง ขายาวเรียวเล็ก

⁴²⁷ นกกาศ ปัจจุบันใช้คำว่า นกกะจิบ หมายถึง ซ้อนนกขนาดเล็ก ปากหนารูปกรวย ปลายหางมน ขนหัวละขนตัวลาย

⁴²⁸ พิราบ หมายถึง ซ้อนนกขนาดกลาง รูปร่างคล้ายนกเขาแต่ขนาดใหญ่กว่า ส่วนใหญ่ตัวสีเทาอมฟ้า อาศัยอยู่เป็นฝูง

⁴²⁹ นกกาย หมายถึง ซ้อนนกขนาดกลางหลายชนิด ปากยาวแหลมตรง ส่วนใหญ่ตัวสีขาว

⁴³⁰ กระเต็น หมายถึง ซ้อนนกขนาดเล็กถึงขนาดกลางหลายชนิด

มาในเวหา ชักหงส์ลงมา จึงคลอตลูกตน	ข้านี้ครรรภ์มา เจ็บท้องกลางหน ในป่าไพรสนธ์ ใต้ต้นกฤษณา
ข้าหลากแก่ใจ คอยที่ไหน ไม่เห็นกลับมา	ท้าวไปหาไฟ ไม่เห็นท้าวมา เจ็ดวันแล้วหนา ข้าเพียงขาดใจ
ผูกเปลลูกแก้ว ข้าเที่ยวไปหา กลับมาทันใจ	ไม่เห็นมาแล้ว ไว้ใต้ต้นไม้ หาพระทราวม้วย ไม่เห็นลูกยา
ทีในไพรสนธ์ จึงรู้ว่าคน จึงตามมาหา	เห็นรอยรึพล มากมายหนักหนา พาลูกตนมา ลูกรักทราวม้วย
ชลเนตรเจ้าไหล ทั้งยายทั้งตา จึงปลอบเยวมาลัย	เล่าพลางทางให้ คือท้อธาร เห็นน้าสงสาร เจ้าอย่าโศก
สมเด็จพระเจ้า ไปพิพาส ⁴³¹ ไพร มาถึงพารา	ยายจะบอกเจ้า พรหมทัตตราชา ได้กุมารมา ท้าวแต่งทำขวัญ
เจ้าอยู่กับยาย พานางขึ้นไป จึงให้แจ่มจัน	ว่าแก่โฉมฉาย เถิดหนาแจ่มจัน บนเรือนด้วยปล้น เสวยขนานหาร ⁴³²

⁴³¹ พิพาส คณะผู้จัดทำสันนิษฐานว่า อาจจะหมายถึง คำว่า ประพาส ซึ่งหมายถึง ไปต่างถิ่นหรือต่างแดน

⁴³² ขนานหาร ในที่นี้ หมายถึง โภชนาหาร

รักนางฉายา
ให้เจ้านิทรานางนาฏเยาวมาลัย

ทั้งยายทั้งตา
คือตั้งลูกหลาน
ในราตรีกาล
นอนสำราญใจ

กาพย์ยานี 11

ครั้นว่าเมื่อรุ่งเช้า
เคยร้อยพวงมาลัย
เมื่อนั้นนางหน่อไท
ว่าแม่แก่งกั้น
แล้วจึงเอาไปถวาย
รางวัลเป็นอันแม่น
ร้อยเป็นพญานาค
เอาดอกโยทะกา⁴³³
รูปรอยเจ้าร้อยเรียน
เอาดอกนิลบล⁴³⁴
หงอนไก่อ⁴³⁶ทำเป็นหงอน
ดอกบานไม่รู้โรย⁴³⁷นั้น
จึงเอาดอกนางแย้ม⁴³⁸
ทับทิมเป็นพิมพา
มะลิ⁴⁴⁰ทำเชี้ยวแก้ว
สารภี⁴⁴¹มะลิวัลย์⁴⁴²
สนสร้อย⁴⁴⁴ร้อยเป็นเกล็ด
ร้อยแล้วมีทันช้า
เมื่อนั้นยายมาลา
จึงว่านางจอมขวัญ

จึงยายเตมาเก็บดอกไม้
เข้าไปถวายทุกวันวาน
รับดอกไม้มาด้วยพลัน
ตัวดิฉันจะร้อยแทน
ตัวแม่ยายเห็นไม่แคลน
นางร้อยแทนยายมาลา
เห็นงามหลากเป็นหนักหนา
สลบกลายเป็นลายกล
ทำเป็นเศียรแลกำพล
แกมจงกล⁴³⁵แนบเนียนกัน
ดูซบซ้อนงามเฉิดฉัน
เห็นแดงฉานทำเป็นตา
มาเกี่ยวแกมมะลิลา⁴³⁹
ประดับแนมไว้แกมกัน
ตุมเป็นแถวแยกเชี้ยวชั้น
แกมดอกก้นทลิกา⁴⁴³
กาละเม็ดงามหนักหนา
ส่งให้เร็วพลัน
รับเอามาขมิขมัน
แม่ช่างร้อยงามหนักหนา

⁴³³ โยทะกา หมายถึง ชื่อพรรณไม้ มีดอกสีขาวนวล มีลายสีชมพู

⁴³⁴ นิลบล หมายถึง บัวขาว

⁴³⁵ หมายถึง บัวสาย

⁴³⁶ หงอนไก่อ ชื่อไม้ล้มลุก ช่อดอกสีแดง ลักษณะคล้ายหงอนของไก่

⁴³⁷ บานไม่รู้โรย หมายถึง ชื่อไม้ล้มลุกชนิด ลำต้นค้อยข้างแข็งแรงทนเป็นพุ่มเล็กๆ ใบเดี่ยวออกตรงข้ามกัน

⁴³⁸ นางแย้ม หมายถึง ชื่อไม้พุ่ม ใบออกตรงข้าม

⁴³⁹ มะลิลา หมายถึง ชื่อไม้พุ่ม ดอกสีขาว กลิ่นหอม

⁴⁴⁰ มะลิ หมายถึง ชื่อไม้พุ่ม ดอกสีขาว กลิ่นหอม

⁴⁴¹ สารภี หมายถึง ชื่อไม้ต้น ดอกสีขาว กลิ่นหอม ใช้ทำยาได้

⁴⁴² มะลิวัลย์ หมายถึง พรรณไม้เถา มีดอกสีขาว มีกลิ่นหอมอ่อน แฉกกลีบเลี้ยงยาวกว่ามะลิ

⁴⁴³ ก้นทลิกา ปัจจุบันใช้คำว่า วรรณิการ์ หมายถึง ช่อฟ้า กลีบบัว ดอกไม้

⁴⁴⁴ สนสร้อย หมายถึง ไม้ขนาดย่อม ใบเล็กๆ เป็นเส้นๆ คล้ายเข็มท่อยหัวลง

ยายเฒ่าก็แต่งตัว
 เอาแป้งละลายทา
 สั่งผัวให้อยู่เรือน
 ว่าแล้วก็เข้าไป
 เข้าเฝ้าพระฤๅษาย
 สมเด็จพระราชา
 พิศดูพวงมาลา
 ผิดมือยายมาลัย
 จึงถามยายมาลัย
 ร้อยเองหรือไรหนา
 เมื่อนั้นยายมาลา
 ขึ้นว่าพวงมาลัย
 ทำวจิตรัสว่าเล่า
 ให้เอาตัวเข้ามา
 บัดนั้นจึงยายเฒ่า
 จะเอาไปในวัง
 แต่ว่าเป็นนักเลง
 ขอทูลพระภูบาล
 ยายเฒ่าป้องปิดไว้
 เมื่อนั้นพระจุมพล
 ทำวจิตรัสว่าเล่า
 ให้หลานยายมาลา
 ทำว่าแกยายเฒ่า
 เสียตายแต่เจ้านั้น
 ให้ร้อยต่างต่างกัน
 จะให้หมกมด
 เมื่อนั้นยายเฒ่า
 ได้รับพระราชทาน
 ครั้นถึงบอกเจ้า
 จะเอาตัวฉวยา
 ยายทูลว่านางนาฏ
 เอาเงินสิบห้าชั่ง
 นางจึงมีวาจา
 ขอฝากแต่เทวี
 เงินทองทั้งนี้ไซ้
 เมื่อนั้นยายกับตา
 เมื่อนั้นนางฉวยา
 ร้อยแล้วส่งเข้าไป

จึงหวีหัวแล้วนุ่งผ้า
 ยายมาลา ก็เข้าไป
 แล้วจึงเตือนนางทรมวย
 ถึงวังในพระราชธา
 จึงถวายพวงมาลัย
 เจ้ารับเอาพวงมาลัย
 งามหนักหนาก็สงสัย
 งามกะไรเป็นหนักหนา
 ตัวของใครร้อยมาลา
 ยายบอกมาให้เข้าใจ
 ทูลราชาด้วยฉับไว
 หลานข้าเจ้าร้อยมาลาเข้ามา
 หลานยายเฒ่าดีหนักหนา
 ร้อยมาลาที่ในวัง
 ทูลพระเจ้าโดยใจหวัง
 มิได้ขัดพระโองการ
 ตัวมันเองก็พิการ
 เป็นขี้เรื้อนสิ้นทั้งตน
 พุดแกไขด้วยเล่ห์กล
 ว่าเสียตายด้วยโรคา
 เงินครานั้นสามสิบห้า
 ทั้งผ้าผ่อนและแพรพรรณ
 หลานออเจ้าช่างคมสัน
 เป็นขี้เรื้อนสิ้นทั้งตน
 ส่งทุกวันอย่าขัดสน
 เจ้ากฤษณาทกุมาร
 ก็มกราบเกล้าลาภูบาล
 ไปอุทยานมิทันช้า
 ว่าท่านท้าวเห็นมาลา
 เจ้าเข้าไปไว้ในวัง
 เป็นพยาธิอยู่รุ่งรัง
 ประทานมาให้เทวี
 ตัวของข้าไม่เคยดี
 กว่าจะพบพระลูกยา
 ข้าฝากไว้ทั้งสองรา
 ทั้งสองราก็ดีใจ
 เจ้าอุตสาห์ร้อยมาลัย
 ให้สายใจชมทุกวัน

ชวนว่ากฤษณา	จำเรณูมางามเจ็ดฉัน
อายุของเจ้านั้น	สิบหกขวงงามโสภา
พรหมทัตถุวโนย	ท้าวรักใคร่เป็นหนักหนา
จะให้เป็นผู้หน้า	ให้บัญชาแก่นมนตรี
คิดแล้วสั่งเสนา	มีขงคามนตรี
แต่งตราพระราชสีห์	ไปแจ้งเหตุทุกหัวเมือง
ทั้งร้อยเอ็ดพญา	แต่งธิดามานองเนื่อง
สิ้นทั้งร้อยเอ็ดเมือง	แต่งธิดามาถวาย
เมื่อนั้นจึงเสนา	รับขงคาแล้วผันผาย
เร่งกันแต่งกฎหมาย	ให้นักการด้วยฉับไว
นักการแต่งกฎหมาย	แล้วแยกย้ายรายกันไป
ไปถึงพระเวียงชัย	ทั้งร้อยเอ็ดนครา
เมื่อนั้นนายนักการ	เอาราชสารมีทันช้า
สั่งให้แก่พระยา	ทั้งร้อยเอ็ดพระบุรี
ทั้งร้อยเอ็ดพระยา	เห็นห้องตราพระราชสีห์
ครั้นรู้ซึ่งคดี	แต่งบุตรีมาถวาย
ทั้งร้อยเอ็ดพระธิดา	งามโสภาคูเจ็ดฉาย
จึงเอามาถวาย	แก่สมเด็จพระราชา
เมื่อนั้นพรหมทัต	โองการตรัสมีทันช้า
แก่เจ้ากฤษณา	ให้เลือกเอาตามชอบใจ
กฤษณาทกุมาร	รับโองการของท้าวไท
จึงเรียกนางทรมวีย์	ทั้งร้อยเอ็ดพระธิดา
เจ้าไม่ชอบน้ำใจ	พระทรมวีย์ทูลบิดา
นวลนางทั้งนี้หนา	ตัวลูกยาไม่ชอบใจ
ไม่ต้องในลักขณา	จะเอามาครองกรุงไกร
ลูกรักไม่ชอบใจ	ขอท้าวไททราบบาท

กาพย์ฉบับ 16

เมื่อนั้นพรหมทัตราชา	จึงมีขงคา
สั่งแก่เสนาทันใจ	ผู้ดีเชิญใจ
ให้เก็บลูกสาวชาวกรุงไกร	
ตามบุญของใครเกิดหนา	
ในเมืองนอกเมืองเก็บเอามา	บ้านนอกคอกนา
ชาวป่าชาวสวนทั่วทั้งเมืองคน	
คบดีไพร่พล	เศรษฐีถ้วนคน
ให้เลือกเอาตามใจ	

เสนารับสั่งภูวไนย	ออกมาทันใจ
ไปเก็บเอาลูกสาวชาวเมือง	
ลูกสาวลูกมอญนองเนือง	ดำแดงขาวเหลือง
สุดแต่เป็นสาวเอามา	
ลูกสาวชาวตลาดนานา	เที่ยวเก็บเอามา
ทั้งผู้ดีเชื้อใจ	
เก็บทั้งลูกจีนลูกไทย	ชาวเหนือชาวใต้
ชาวไร่ชาวนาป่าดง	
เอามาถวายพระองค์	กฤษณาโถมยง
พระองค์ก็ไม่พอใจ	
หมดสิ้นทั้งเมืองเวียงชัย	เจ้าไม่พอใจ
บอกให้กลับไปด้วยพลัน	
อำมาตย์จึงกราบทูลพลัน	แก่พระทรงธรรม
ว่าแต่หลานยายมาลา	
รูปร่างนางงามพอตา	ขอทูลราชา
พระองค์จึงทราบพระทัย	
จึงมีโองการทันใจ	อำมาตย์เร่งไป
หายายมาลัยเข้ามา	
อำมาตย์ถวายบังคมลา	ลนลานวิ่งมา
มิช้าก็ถึงสวนขวัญ	
จึงเลือกเอาไปด้วยพลัน	บัดนี้ทรงธรรม
ให้หายายเฒ่าเข้าไป	
เมื่อนั้นจึงยายมาลัย	ตาแก่ตกใจ
ฉวยได้ผ้าห่มแล้วก็ออกมา	
อำมาตย์พายายมาลา	ลนลานวิ่งมา
ยายเฒ่ามาลาหอบแทบตาย	
ครั้งถึงจึงเฝ้าฤๅสาย	ยายเฒ่าจึงถวาย
แก่พระราช	
ท่านท้าวจึงมีวาจา	ตายายมาลา
พาเฒ่าชี้ร้ายบัดสี	
ปดเปล่งมาเล่าคดี	ว่านางเทวี
เจ้าเป็นขี้เรื้อนทั้งตน	
เขาบอกว่านิรมล	โถมงามเลิศล้ำ
ใครเห็นเป็นทำขวัญตา	
ยายเฒ่าจึงรับบัญชา	ข้าเฒ่ารักษา
หายแล้วจะเอามาถวาย	
รูปร่างนางงามเนิดฉาย	ข้าเฒ่าถวาย
พระกฤษณาพระภูมี	

เมื่อนั้นพระจักรี	ขึ้นชมยินดี
ภูมิจึงให้ประทาน	
ตารางผ้าอย่างโบราณ	แล้วจึงประทาน
อีกทั้งผ้าห่มดอกคำ	
ยายเต่าจึงลุกขึ้นรำ	ห่มผ้าดอกคำ
ทั้งฟังกี่หักนมยาน	
เมื่อนั้นจึงพระภูบาล	ตรัสสั่งมีนา
ให้จัดพนักงานชายขวา	
ให้จัดวอ ⁴⁴⁵ ทองรจนา	ไปรับฉายา
อีกทั้งผ้าไตรเครื่องทรง	
ชาววังรับสั่งพระองค์	ตกแต่งเครื่องทรง
อีกทั้งสังวาลรจนา	
ผ้าตั่งงามโสภา	สุคนธมาลา
ทั้งน้ำกุหลาบอาบองค์	
รวรงทองอันงามเย็นระยง	สำหรับนางทรง
เสร็จแล้วก็พากันมา	
ครั้นถึงจึงย้ายมาลา	บอกนางฉายา
ว่าท้าวให้รับเข้าไป	
เมื่อนั้นจึงนางทราวม้วย	เจ้าค่อยคลายใจ
จะได้พบพระลูกยา	
คิดแล้วนางจึงออกมา	ชาวในซ้ายขวา
ชวนกันเข้ามาปราศรัย	
ให้เจ้าสรงน้ำดอกไม้	สุคนธมาลัย
เครื่องหอมกระแจะจันทร์ ⁴⁴⁶	
ผ้าตั่งงามเฉิดฉิน	ทรงสังวาลครัน
น้ำมันบำรุงโทสา	
งามฉัตรเพียงจะบาดตา	แล้วจะลินลา
เข้าสู่วอทองทันใจ	
ชาวแม่แห่ห้อมไสว	ครั้นถึงวังใน
ขึ้นเฝ้าสมเด็จพระภูบาล	
เมื่อนั้นพรหมทัตฉายฉาน	พิศดูนางคราญ
งามยี่งนารีเมืองสวรรค์	
งามพระพักตร์คือจันทร์	ใครจะเทียมทัน
ควรที่จะครองเวียงชัย	

⁴⁴⁵ วอ หมายถึง ยานที่มีลักษณะเป็นรูปเรือนหลังคาทรงจั่ว สำหรับเจ้านายหรือข้าราชการฝ่ายในนั่ง มีคานรับอยู่ข้างใต้คู้หนึ่ง ใช้คนหาม

⁴⁴⁶ กระแจะ หมายถึง ผงเครื่องหอมต่างๆ ที่ประสมกันสำหรับทา เจิม โดยปรกติมีเครื่องประสม คือไม้จันทร์ จึงเรียกว่า กระแจะจันทร์

เพ่งพิศเร่งต้องติดใจ	ด้วยโฉม...(ขาดหาย)...
พิสมัยในองค์นงคราญ	
ประเสริฐเลิศโลกสงสาร	ไกรพบจบสถาน
ไม่ปานโฉมนางบังอร	
ร่างอย่างเทพอัปสร	ในแผ่นดินดินดอน
บ่ห่อนจะเปรียบบอภัย	
ท้าวไกรธแก่ย้ายมาลัย	ลวงกูไว้ได้
ว่าเป็นขี้เรื้อนทั้งตน	
ตัวกูไม่รู้แยบยล	ที่เฒ่าแสนดล
มันแข่งแก่งเบียดบังนาง	
ท้าวพิศวงหลงไหล	แล้วคิดอ่านใจ
ท้าวไทจึงมีโองการ	
ตรัสกฤษณากุมาร	ลูกรักสงสาร
มาดูยายมาลา	
เมื่อนั้นจึงเจ้ากฤษณา	เห็นพระมารดา
กฤษณาเจ้าชอบพระทัย	

กาพย์ยานี 11

ส่วนว่าเจ้ากฤษณา	ไม่รู้ว่ามารดาไท
ให้รักให้พอใจ	จึงกราบทูลพระบิดา
อันว่านางองค์นี้	จะควรที่ครองพารา
ควรเป็นอัครณา	ควรครองพระบุรี
ลูกรักมาชอบใจ	นางหน่อไทผู้โฉมศรี
ชอบใจนางเทวี	ท้าวจึงมีพระชงคา
.....(ขาดหาย).....	สั่งเสนาและมนตรี
อภิเชกเจ้าสองศรี	ให้ครองพระพารา
สมโภช ⁴⁴⁷ ทั้งเจ็ดวัน	เครื่องเล่นนั้นทุกภาษา
ให้แต่งงานเข้ามา	ทั้งโขนนั่งแลฆ้องกลอง
ละครแลมอญรำ	ทั้งระบำแลเทพชวง
เครื่องเล่นสิ้นทั้งปวง	ให้ถึถ้วนทุกประการ
ครั้นว่าได้ฤกษ์ดี	ทั้งพราหมณ์ชีพฤตมาจารย์ ⁴⁴⁸
พร้อมกันมีทันนาน	อุปัชฌาย์เจ้าสองทราวม้วย
ครั้นแล้วมีทันเช้า	ชวนกันมาอวยพรชัย
ให้เจ้าสองทราวม้วย	อยู่เป็นสุขทุกวันวาน

⁴⁴⁷ สมโภช หมายถึง งานเลี้ยง, งานฉลองในพิธีมงคลเพื่อแสดงความยินดีสำเร็จ

⁴⁴⁸ พฤตมาจารย์ หมายถึง อาจารย์ผู้เฒ่า, พราหมณ์ผู้เฒ่า

ให้ครองพระพารา
 ไรคಾಯ่ามาพาน
 พรเดชงฟุ้งเฟื่อง
 ร้อยเอ็ดพระบุรี
 หม่อมารปัจจามิตร
 พระเดชฤขจร
 สมเด็จพระพรหมทัต
 ชาวในทั้งซ้ายขวา
 นางประทุมเกสร
 พระสนมนางกำนัล
 นางขึ้นปราสาททอง
 พระสนมกรมใน
 เมื่อนั้นเจ้ากฤษณา
 คิดถึงนางนิรมล
 เพลายามหนึ่งแล้ว
 มาหานางฉายา
 จึงปลักพระทวาร
 เทวาเข้าดลใจ
 ลูกม้ามาเซยชม
 แม่ว่าอัศจรรย์
 ลูกคนโหดเหี้ยมหนัก
 ควรหรือพระลูกยา
 พระกฤษณาจันทร์
 ยามนี้มีสู้ดี
 ยามว่าถึงยามสอง
 พระเจ้าจึงเข้ามา
 มีแพะแม่ลูก...(ขาดหาย)...
 แพะจึงเจรจากัน
(ขาดหาย).....
 จะมาหาแม่ตน
 ฟังแพะเจรจากัน
 ยามนี้มีสู้ดี
 ครั้นตึกถึงยามสาม
 เจ้าเสด็จถึงปราสาทปรา
 แม่ลูกทั้งสองสม
 แม่แมวจึงพาที่
 นิ่งอยู่คอยดูแล
 ลูกรักจักมาหา

พระชนมาจยีนนาน
 ทั้ง...(ขาดหาย)...อย่าได้มี
 ให้ลือเลื่องทั้งกรุงศรี
 มาก้มเกล้าถวายพร
 จงกลัวฤทธิ์พระภูธร
 ทุกทุกเมืองเลื่องลือชา
 โองการตรัสแก่ฉายา
 ให้ไปอยู่ปราสาทจันทร์
 ลาภูธรแล้วผายผัน
 ตามจอมขวัญเข้าวังใน
 งามเรื่องรองงามสุกใส
 ไปอยู่ตามตำแหน่งกัน
 ครั้นเพลเข้าสุริยน
 พระจุมพลเสด็จมา
 จึงพระแก้วเจ้าลินลา
 เสด็จลินลามาทันใจ
 เปิดใบตาลนั้นเข้าไป
 ม้าแม่ลูกจะเจรจากัน
 อ่อนกินนมแม่ด้วยปล้น
 อย่าเพิ่งกินนะลูกยา
 บรู๊จักพระมารดา
 ทำมิจฉาดด้วยพระชนนี
 ฟังม้านั้นม้าพาที่
 พระภูมีเจ้ากลับมา
 พระทองเจ้าไคลคลา
 มาถึงตรีอัศจรรย์
 กินนมแม่ด้วยปล้น
 แม่แพะนั้นห้ามลูกตน
 ลูกชายโหดชั่วทรพล
 เมื่อคิดมาน่าบัดสี
 ...(ขาดหาย)... เป็นสิ้นที่
 พระภูมีเจ้ากลับมา
 พระโฉมงามเจ้าไคลคลา
 แมวแม่ลูกมาพาที่
 วอนกินนมแม่ด้วยดี
 อย่า...(ขาดหาย)...กินหนาลูกอา
 ไม่เคยเห็นแต่ก่อนมา
 ทำมิจฉาดด้วยแม่ตน

พระฟังแม้วพาที
 ยามนี้มีขอบกล
 ด้วยสัตว์มันพาที
 ด้วยสัตว์เจรจา
 สงสัยพระทัยนัก
 หรือว่านิรมล
 จำจะไปถามดู
 ด้วยสัตว์นั้นมีวาจา
 ยามสี่พระภูธร
 ผูกสัตว์ไม่สิ้นถาร
 ขึ้นนั่งบนแท่นที่
 ยังไม่รู้ที่สำคัญ
 นางประทุมเกสร
 ขอถามพระมารดา
 ขอพระองค์จงบอกเรา
 พระองค์นี้เป็นไหน
 ไม่เหมือนท้าวพรหมทัต
 หรือว่าพระราชา
 ขอพระบอกคดี
(ขาดหาย).....
 เมื่อนั้นเจ้ากฤษณา
 ท้าวไปพิพาสไพร
 ได้มาแต่ป่าใหญ่
 จึงให้พระนามข้า
 ข้านี้ยังเด็กอยู่
 สงสัยใครจะปาน
 มาถึงทวารพลัน
 พระ...(ขาดหาย)...ที่นั่นมา
 นางแพะจึงพาที
 มาจากที่อัศจรรย์
 มากล่าวอนุสนธิ
 อย่าลูกคนจะเข้าหา
 ข้านี้ได้ยินเนื้อความ
 เป็นน่าอัศจรรย์
 นางฟังพระลูกยา
 คือตัวข้านี้ไซ้
 จะเล่าให้เจ้าฟัง
 แม่ทรงครรภ์เจ้าออกมา

พระมีจิตคิดฉงน
 อับมงคลเป็นหนักหนา
 พระภูมิเร่งสงกา
 ว่าลูกยากับแม่ตน
 พระช่างหลากคิดฉงน
 เจ้านี้เป็นพระมารดา
 จึงจะรู้แจ้งคดี
 คิดขึ้นมาว่ารำคาญ
 ค่อยบพจรมิท้นนาน
 ผลักทวารเข้าไปปล้น
 พระภูมิใจกระสัน
 ว่านางนั้นเป็นมารดา
 เจ้าบังอรมีวาจา
 บอกข้านี้ให้เข้าใจ
 ข้าพเจ้าคิดสงสัย
 ประหลาดใจเป็นหนักหนา
 จอมกษัตริย์ป็นโลกา
 เอามาเลี้ยงเป็นบุญธรรม
 พระภูมิอย่าอึดอ้า
 บอกข้านี้ให้แจ้งใจ
 มีวาจาบอกทรมวย
 พระองค์ได้ตัวข้ามา
 ใต้ต้นไม้กฤษณา
 ซึ่งกฤษณาพระกุมาร
 จึงมีรูซึ่งอาการ
 ให้บันดาลเมื่อจะมา
 นางมานั้นเจรจา
 มาถึงตริกอัศจรรย์
 ตัวข้านี้คิดไหวหวั่น
 จึง...(ขาดหาย)...นางวิมาลา
 ห้ามลูกตนว่าอย่า
 เอาแม่ตนทำเมียขวัญ
 สัตว์ทั้งนี้ว่าเหมือนกัน
 นางยังเป็นฉันท
 มีวาจาไปทันใด
 ไซ้อื่นไกลคือมารดา
 ทองร้อยชั่งเจ้าแม่เอา
 ด้วยบิดามาทางบน

...ขาดหาย)...บนกลางหน
(ขาดหาย).....
 ชักยนต์ลงอาศัย
 จึงคลอตพระลูกยา
 ไม่เห็นกลับมา
 คอยหาพระภูวไนย
 แม่ลูก...(ขาดหาย)...เล่าไซ้
 แม่นี้ไปเที่ยวหา
 แม่นี้จึงกลับมา
 ไม่เห็นพระทราวม้วย
 แม่จึงรู้ว่าคน
 พาพบสองเฒ่าเข้าอาศัย
 เล่าพลางทางไศกา
 สวมกอดยอต่อาลัย
 กฤษณาพระกุมาร
 รู้จักว่ามารดา
 จากมาลูกช้านาน
 จนลูกเติบโตใหญ่
 แม่เจ้าละห้อย
(ขาดหาย).....
 ลูกน้อยขออภัย
 กราบลงกับบาทา
 จึงทูลแกลมารดา
 เมื่อความทั้งนี้ไซ้
 พระแม่อย่าร้องไห้
 เกลือกู้ถึงบิดา
 กลางคืนทำคำรบ
 กลางวันพระพันปี
 ปัดงำเนื้อความไว้
 ล่อลวงพระบิดา
 แม่ลูกพบกันแล้ว
 ค่อยนิ่งค่อยอยู่ไป

ชักหงส์ยนต์ร้อนลงมา
(ขาดหาย).....
 ใต้ต้นไม้กฤษณา
 แล้วบิดาไปหาไฟ
 พระมารดาจึงรำไร
 แม่นี้ไซ้ให้ไศกา
 ใต้ต้นไม้กฤษณา
 ไม่พบท้าวที่ในไพร
 หาลูกยาที่ร่มไทร
 เห็นรอยพลโยธา
 แม่นี้ติดตามมา
(ขาดหาย).....
 คร่ำว่าน้ำตาลลงสามไหล
 กันแสงให้อยู่ไปมา
 ก้มกราบกรานกับบาทา
 เจ้าไศกาให้รำไร
 ทรมารนานเหลือใจ
 ลูกนี้ไซ้ไม่รู้ตัว
 คอยลูกน้อยนี้แม่มัว
 มาเป็นองค์พระมารดา
 ขออย่าได้มีเวร⁴⁴⁹
 ขอโทษแล้วรำไร
 อย่าไศกาว่านวยไป
 จะเล่าถึงบิดา
 กลั้นไศกไว้อย่าไศกา
 ท้าวจะมาหายาหยี
 เจ้านอบนบพระชนนี
 ทำอย่างอัศจรรย์
 ไม่ให้ใครมาสงกา
 เจ้าแกล้งเอาเนื้อความไว้
 ค่อยผ่องแผ้วในพระทัย
 ไม่ให้ใครมาสงกา

⁴⁴⁹ เวนา ปัจจุบันใช้คำว่า เวน หมายถึง ผล ผลกรรม

สุรางคนางค์ 28

จะกล่าวบทไป	เรื่องนี่ยกไว้
บรรทุกสิ่งของ	ถึงนายเกตรา
ออกจากพารา	เต็มห้องนาวา
	คันทารวิสัย
.....(ขาดหาย).....(ขาดหาย).....
.....(ขาดหาย).....(ขาดหาย).....
.....(ขาดหาย).....(ขาดหาย).....
ใช้ไบเล่นมา	ในกลางชลธาร

กาพย์ยานี 11

ครั้นเห็นหวานคลานเคล้ากัน(ขาดหาย).....
.....(ขาดหาย).....(ขาดหาย).....
ฝูงหญิงในโลกา	อันเกิดมาในแผ่นดิน
นางหญิงมิเคยกิน	พบรถแล้วหวานเอาใจ
ว่าพลงทางแนบน้อง	เจ้าทั้งสองร่วมพิสมัย
กามกวนให้ยวนใจ	ยอมหลงไหลให้ด้วยเร็วรา
สองสมเซยชมชิด	ร่วมสนิทเสน่หา
ยียวนป่วนไปมา	ตั้งคองคานลามไหล
เมื่อต้องพายุพัด	คลื่นซัดครืนเครงไป
ครั้นครั้นอยู่หวั่นไหว	กระทบฝั่งอยู่วังเวง
พระพายชายพัด	ต้องเป็นห้องอยู่ครั้นเครง
ครั้นแล้วก็หายเอง	ทั้งสองเจ้าไกลฤดี
ครั้นแล้วนางทรมวย	จึงบังคม...(ขาดหาย)...
.....(ขาดหาย).....(ขาดหาย).....
.....(ขาดหาย).....(ขาดหาย).....
.....(ขาดหาย).....(ขาดหาย).....

(ต้นฉบับส่วนปลายขาดหาย)

หงส์บุษย์

จากอกแม่แล้ว
แม่ร้องไห้หา
เจ้าเพื่อนซี้ใจ

ไอ้พระลูกแก้ว
ที่กลางพงไพร
เพียงเลือดตาไหล
จากอภิมารดา

